

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

AKILLI ŞEHİRLER VE İSLÂM ŞEHİRCİLİĞİ
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AHMET YAŞAR

BURSA – 2023

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

AKILLI ŞEHİRLER VE İSLÂM ŞEHİRCİLİĞİ
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AHMET YAŞAR

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ

BURSA – 2023

TEZ ONAY SAYFASI

T.C. BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı'nda 701922004 numaralı Ahmet Yaşar'ın hazırladığı **Akıllı Şehirler Ve İslâm Şehirciliği Açısından Değerlendirilmesi** konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 23.01.2023 günü 14:30 – 16:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **başarılı** olduğuna **oybirliği** ile karar verilmiştir.

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Fatih OĞUZAY

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

23/01/2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTEHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 02/02/2023

Tez Başlığı / Konusu: Akıllı Şehirler Ve İslâm Şehirciliği Açısından Değerlendirilmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 67 sayfalık kısmına ilişkin, 07.12.2022 tarihinde şahsım tarafından TURNITIN adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 15'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarını inceledim ve bu Uygulama Esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

02.02.2023

Adı Soyadı:	Ahmet YAŞAR
Öğrenci No:	701922004
Anabilim Dalı:	İslâm Tarihi ve Sanatları
Programı:	İslâm Tarihi
Statüsü:	Y.Lisans

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ
02.02.2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **Akıllı Şehirler Ve İslâm Şehirciliği Açısından Değerlendirilmesi** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Adı Soyadı: Ahmet YAŞAR

Öğrenci No: 701922004

Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları

Programı: İslâm Tarihi

Statüsü: Yüksek Lisans

Tarih ve İmza

02.02.2023

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Ahmet YAŞAR
Üniversite: Uludağ Üniversitesi
Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı: İslâm Tarihi
Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi
Mezuniyet Tarihi: 2023
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ

Akıllı Şehirler Ve İslâm Şehirciliği Açısından Değerlendirilmesi

İslâmîyet toplumun ve toplumsal yapının dinamiklerini ayakta tutan bir şehircilik yapılanmasına gitmiştir. Çünkü İslâm dini, ibadetten muâmelata, hukuktan ticarete, yönetimden çevre düzenlemesine kadar her konuda cemiyet hayatını teşvik etmiştir.

İnsana dünya ve ahiret saadetini vadeden İslâmîyet, insan hayatını kolaylaştırıcı bütün unsurları öncelemeyi dini bir vecibe saymıştır. Akıllı şehirlerin de birinci önceliği insan hayatını kolaylaştırıcı sistemler bütünüdür. Özünde İslâm şehircilik felsefesi ile aynı maksada hizmet etmek isteyen akıllı şehircilik, günümüzde vazgeçilemez bir şehircilik modelidir.

Bu çalışmada, şehir ve şehircilik kavramları, şehir kuramları, İslam şehirlerinde toplumsal dinamikleri etkileyen unsurlar, akıllı şehir kavramları ve değerlendirme bölümleri bulunmaktadır. Çalışmamızda genel İslami hassasiyetler açısından olumsuz olarak değerlendirilmesi muhtemel hususlara çözüm önerileri geliştirilmiş ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: İslâm Tarihi, İslâm Şehri, Akıllı Şehir, Şehircilik, Şehir Hayatı

ABSTRACT

Name and Surname: Ahmet YAŞAR

University: Uludağ University

Institution: Social Sciences Enstitute

Field: İslâmîc History and Arts

Branch: İslâmîc History

Degree Awarded: Master Degree Thesis

Degree Date: 2023

Supervisor: Assist. Dr. Şevket YILDIZ

Smart Cities and Comparison with Islamic Urbanism

Islam has gone to an urban structuring that sustains the dynamics of society and social structure. Because the religion of Islam has encouraged community life in all aspects from worship to transactions, from law to commerce, from management to landscaping.

Islam, which promises happiness in this world and in the hereafter, considers it a religious duty to prioritize all elements that facilitate human life. The first priority of smart cities is to create a whole system that facilitates human life. Intelligent urbanism, which wants to serve the same purpose with the philosophy of Islamic urbanism, is an indispensable urbanism model today.

This study includes the concepts of city and urbanism, urban theories, factors affecting social dynamics in Islamic cities, smart city concepts and evaluation sections. In our study, solution proposals have been developed and evaluations have been made on issues that are likely to be evaluated negatively in terms of general Islamic sensitivities.

Keywords: Convenience, Islamic City, Smart City, Positive, Negative.

ÖNSÖZ

Şehirler toplumların ve medeniyetlerin kabiliyet, toplumsal değerler, dini kabullenişler, ekonomik imkânlar, hayaller ve idealler, mimari özellikler gibi birçok unsurun harmanlanması sonucu ortaya çıkan semboller bütünüdür. Günümüzde, yakın tarihimizde ve hatta asırlar öncesinde şehir hakkında birçok tanım yapılmıştır. Bunlar ekonomik nedenler, sosyolojik nedenler, gelenekler, dinler, fiziki ve mimari özellikler ve daha birçok başlık altında toplanmış ve literatüre geçmiştir. Şehircilik ve medeniyet kavramlarının öne çıktığı toplumlardan biri de İslâm toplumu ve medeniyetidir. İslâm şehirciliği ve medeniyetinin de en dikkat çeken özelliklerinden bir tanesi insanı ön plana koymasındır. Yani insanın toplumsal ihtiyaçlarına en kolay ve en çabuk cevap verecek bir biçimde şehircilik ve medeniyet planlaması yapılmasıdır. Bu planlama yapılırken de diğer din ve ideolojilere mensup bireylerde göz ardı edilmemeye çalışılmıştır. Bunun en büyük göstergesi ise fethedilen bölgelerde halkların asimile edilmeden özgürce inançlarını sürdürmesidir.

İslâmî şehircilik anlayışında önümüze çıkan başlıklar, bugün günümüz şehirciliğinde de karşılaştığımız problemlerdir. II. Dünya Savaşı sonrası köylerden şehirlere olan göçlerin yanı sıra çeşitli ekonomik ve kültürel sebepler çarpık şehirleşmeye neden olmuştur. Bu da şehirlerin bir karmaşa ve sürekli çözölmeyi bekleyen sıkıntılar yuvası haline gelmesine sebep olmuştur. Tam da bu noktada teknolojik gelişmeler yeni ve fütüristik girişimcilik örnekleri ve akıllı çözümlerin doğmasına olanak sağlamıştır. Geleceğimizin şehircilik planlamasında günümüz toplumsal sıkıntıları ve plansız yerleşme ve şehirleşmeden kaynaklanan yaşam koşullarındaki olumsuzlukların çözümü akıllı sistemlerden geçmektedir.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHİR VE İSLAM ŞEHİRCİLİĞİ

1. ŞEHİR, ŞEHİRCİLİK VE ŞEHİR KURAMLARI	4
1.1. Şehirlerin Oluşumu	4
1.2. Şehrin Tanımı	5
1.3. Şehrin Temel Unsurları.....	6
1.4. Şehir Kuramları.....	7
1.4.1. Klasik Şehir Kuramları	7
1.4.2. Karl Marx ve Friedrich Engels.....	7
1.4.3. Weber	8
1.4.4. Georg Simmel	9
1.4.5. Emilé Durkheim	10
1.4.6. Chicago Okulu	11
1.4.7. Çağdaş Şehir Kuramları	14
2. İSLÂM ŞEHİRCİLİĞİ	17
2.1. İslâmın Şehirleşmeye Verdiği Önem	17
2.2. İslâm Şehircilik Anlayışı	18
2.3. İslâm Şehirlerinin Ana Unsurları	21
2.3.1. Adalet	21
2.3.2. Ticaret	25
2.3.3. Mahremiyet	28
2.3.4. Yönetim.....	30
2.3.5. Mimari ve Fiziki Yapı.....	32
2.3.6. Sağlık	32
2.3.7. Eğitim.....	33
2.3.8. Askeri	35
2.3.9. Aile İlişkileri	37
2.3.10. Dini Sorumluluklar ve Hassasiyetler	39

2.3.11. Sanat.....	39
2.3.12. Teknoloji	41
2.3.13. Sosyolojik ve Psikolojik İhtiyaçlar ve Gereksinimler.....	42
2.3.14. Botanik	43
2.3.15. Ziraat	44
2.3.16. Karakter Muhafazası, Asimile, Değişim.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

AKILLI ŞEHİRLER VE İSLÂMÎ ŞEHİRCİLİK AÇISINDAN İNCELENMESİ

1. AKILLI ŞEHİR KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ	49
2. AKILLI ŞEHİRLERİN BİLEŞENLERİ	54
2.1. Akıllı Ekonomi	54
2.2. Akıllı İnsan ve Akıllı Yönetim	55
2.3. Akıllı Ulaşım ve Akıllı Hareketlilik	57
2.4. Akıllı Çevre ve Akıllı Yaşam	57
3. AKILLI ŞEHİRLER VE İSLÂM ŞEHİRCİLİĞİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	59
3.1. Bireysel ve Toplumsal Yaşam	59
3.2. Tarım ve Hayvancılık	64
3.3. Güvenlik.....	66
3.4. Günlük Hayatın Kolaylaşması ve Mahremiyet.....	66
SONUÇ.....	71
KAYNAKÇA	75

KISALTMALAR

- a.s.** : Aleyhi's-Selâm
b. : Bin, ibn (Oğlu)
b.y. : Basım Yeri Yok
bk. : Bakınız
bnt. : Binti
H.z. : Hazreti
h. : Hicrî
c.c. : Celle Celâluhû
çev. : Çeviren
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
nşr. : Neşreden
öl. : Ölümlü
r.a. : Radıyallahuanh
r.anhâ: Radıyallahuanhâ
s.a.v. : Sallallâhü aleyhi ve sellem
s. : Sayfa
thk. : Tahkik Eden
ts. : Tarihsiz
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı.
vd. : Ve diğerleri
Yay. : Yayınları
y.y. : Yayıncı Yok
yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Bu çalışmada öncelikle şehirlerin ve medeniyetlerin oluşumu, tanımı, temel unsurları ve şehircilik kuramları açıklanmıştır. Çünkü şehrin ve şehirciliğin tarihçesi, dünya düşünürlerinin fikir ve görüşleri bizlere akıllı şehirler konusunda rehber olacaktır. Bu temel bilgiler konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve sağlıklı bir karşılaştırma yapılabilmesi açısından gereklilik arz etmektedir. Çalışmanın devamında dünya tarihine yön vermiş olan İslâm şehirciliği ve şehircilik anlayışı izah edilmiş, İslâm toplumunun, şehirciliği doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen unsurları zikredilmiştir.

Şehircilik tarihi açısından bir dönüm noktası olan I. ve II. Dünya savaşları sonrası şehir kuramları ve sonrasındaki şehirleşme süreci akıllı şehirlerin ihtiyacı konusunda bizlere fikir verecektir. İslâm şehirciliği ile akıllı şehirlerin mukayesesinin yapılabilmesi için akıllı şehirlerin ne olduğu güçlü ve zayıf yönleri bilimsel makalelerden istifade edilerek izah edilmiştir.

Avrupalı şehir tarihçilerinin aksine İslâm şehirciliği ve medeniyet algısı Mustafa Demirci'nin şu ifadeleriyle farklılığını göstermektedir: "İslâm şehirlerini maddî kurumlar üzerinde yoğunlaşarak anlamaya çalışmak yeterli bir yaklaşım değildir. Çünkü İslâm şehirlerindeki kurulu ilişkiler, maddî müesseseler arasında değil, kişiler arasındaki insanî bağlar üzerine bina edilmiştir. Bundan dolayı İslâm şehirlerini anlamak için fizikî plân ve mimari eserlerden daha çok, onlara esas canlılığını ve hüviyetini kazandıran insanların, bu yapılar etrafında nasıl bir kültür, âdâb-ı muâşeret ve hayat geliştirdikleri incelenmelidir."¹

Ayrıca İslâm şehirciliğin vazgeçilmez unsuru olan Müslümanların şehircilik üzerindeki etkileri şu sözler ile ifade edilmektedir: "Müslüman toplumun kimliğinin temelinde tevhid inancı vardır ve İslâm toplumunun olduğu gibi İslâm şehrinin de dayandığı ana temel bu prensiptir. Müslüman toplumun oluşturduğu bu ortak kimlik ister "İslâm cemaati", ister "İslâm ümmeti", isterse de "İslâm kültürü" denilsin İslâm şehirlerinin belirleyici ve temel özelliğidir."

¹ Mustafa Demirci, "İslâm'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri", *İSTEM*, 1/2, (2003), 129-146.

Michon bu konuda “İslâmi şehrin en belirgin özelliği, her bireyin Allah’a (c.c.) teslim olmak için gösterdiği çaba ile bu konuda yardımcı olan cemaatin bileşimidir” demektedir.²

İslâm kültürü, emir ve yasakları, İslâmî hassasiyetler çerçevesinde İslâm şehirlerinin kurulmasında etkili olan başlıklar şu şekilde sıralanabilir:

Mahremiyet, adalet, toplumsal haklar ve ihtiyaçlar, eğitim, sağlık, ulaşım, coğrafi hususiyetler, askeri durumlar, tarım, ticaret, âdâb-ı muâşeret, psikolojik ve sosyolojik etkiler, aile hayatı, akraba ilişkileri, sanat, ilim, irfan, altyapı, yönetim, haklar vb. bu başlıklar ile ilgili konular araştırmanın ilgili bölümlerinde ele alınacak ve örneklendirilecektir.³

Çalışmamızın en son kısmı olan mukayese bölümünde ise İslâm şehirciği ile akıllı şehirlerin menfi ve müspet yönleri tespit edilerek ulaşılan veriler eşliğinde bir takım çözüm önerileri getirilmiştir.

Akıllı şehirleri oluştururken İslâm şehirlerinde olduğu gibi şehirlerin, ülkelerin ve toplumların kimliğine ve ihtiyaçlarına göre kurulması önem arz etmektedir. Çünkü her bir uygulama alanının coğrafi, ekonomik, sosyolojik, vb. hususiyetleri mevcuttur. Bunlara dikkat edilmediğinde robotlaşan toplumların temelini atmış oluruz. Zira medeniyetleri medeniyet yapan farklılıklardan doğan güzelliklerin neşvünema bulmasıdır. Kuracağımız akıllı şehirler İslâm şehirlerinde olduğu gibi insanı öncelemelidir. Sanat atölyeleri işlemeyen, ilim irfan yuvaları bilgi ve teknoloji üretmeyen şehirlerin akıllı olamaz. Kısacası çağının ötesine geçemeyen şehirler, hem İslâmî hem insanî olarak cazibesini yitirmeye mahkûm şehirler olarak görülebilir. Akıllı sistemler özetle teknolojik imkânların, hayatımızın birçok alanında kullanımını ifade eder.⁴

Her açıdan toplumu kucaklayan yaşlısıyla engellisiyle kadınıyla erkeğiyle sokaklarında huzurun olduğu, komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin sıcak tutulduğu, tarihi ve kültürel değerlerin korunduğu diğer yandan insanların yaşam kalitelerini ve ihtiyaçlarını önceleyen akıllı çözümler üretilen şehirler geleceğimizin vazgeçilmezleri

² Jean Louis Michon, *Dînî Kurumlar*, 18.

³ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Şehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/449-451.

⁴ M. S. Danış - M. Karakaş, “Türkiye’de gecekondular araştırması”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23/2(2021), 394-410.

arasında yer almaktadır. Akıllı şehirlerin kullanım alanları ile ilgili bilgilendirme araştırmanın ilgili başlıklarında ele alınacaktır. Bu araştırmanın temel konusu ise akıllı şehirlerin İslâm şehirciliği açısından değerlendirilmesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHİR VE İSLAM ŞEHİRCİLİĞİ

1. ŞEHİR, ŞEHİRCİLİK VE ŞEHİR KURAMLARI

1.1. Şehirlerin Oluşumu

İnsanlar hayatlarını idame ettirebilmek ve gereksinimleri karşılamak için bir gayret içerisindedir. Hayatın kolaylaştırılması ve zorunlu gereksinimlerin karşılanması bu gayretin en önemli rüknünü oluşturmaktadır. Zorunlu gereksinimler yaşamı sürdürebilmek için beslenme, barınma, korunma, çoğalma, sağlık, terakki gibi kavramları kapsamaktadır.⁵ Bu ihtiyaçları insan tam anlamıyla tekil olarak sağlama yetisine sahip olmadığından aileler ve topluluklar oluşmaya başlamıştır. Bu toplumlar da bazı ihtiyaçları beraberinde getirmiştir. Bunlar: birlikte yaşam için gerekli olan kurallar, adalet, mesleki uzmanlaşma, ahlak, yönetim, idare vb. gibi unsurlardır. Mevcut toplulukların sayısının çokluğu da toplumlar arası münasebetler neticesinde bürokrasi ve askeri oluşumları gerekli kılmıştır. Bu silsilenin devamı ailelerin, sülalelerin, ırkların oluşmasını sağlamış ve her bir topluluğun ahlaki ve toplumsal kuralları oluşmuştur. Bu kuralların oluşumu medeniyetleri ortaya çıkarmış ve medeniyetlerde kendi normlarına göre obalar, mezarlar, köyler, şehirler oluşturmuşlardır. Şehirler her bir toplumun kendi inanış ve medeniyet olguları ile gerek fiziki gerek hukuki anlamda şekillenmiş, sembol ve kimlik haline dönüşmüştür. Şehirleri oluşturan unsurların en başında mimari yapılar göze çarpmaktadır. Bunlar:

Şehri sarmalayan surlar, yönetim merkezi olan kaleler, saraylar, mabetler, ayrıca ekonomik faaliyetler ve teşkilatlar, çarşı, pazar, askeri yapılanmalar ve askeri ihtiyaçların temin edildiği atölyeler, adalet sistemi ve mahkemeler, ziraat faaliyetleri, eğitim ve sağlık, alt yapı hizmetleri gibi konuları ihtiva etmektedir.⁶

Şehirlerin ve medeniyetlerin oluşumu toplumsal normlar etrafında şekillenmiş ve bu toplumsal farklılıkların ortaya çıkardığı zenginlik medeniyetleri birbirleriyle gerek

⁵ Gizem Sebahat Çoban, “Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kendini Gerçekleştirme Basamağında Gizil Yetenekler”, *European Journal of Educational and Social Sciences*, 6 (1), 111 – 118.

⁶ Mustafa Demirci, “İslam’da Şehir Ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, *İstem*, 1/2 (2003), 129 – 146.

savaş gerek ticaret gibi unsurlarla etkileşime geçirmiştir. Bu etkileşim toplumların terakkisini arttırmış ve gerek birbirlerine üstünlük sağlamak gerek halkların yaşam kalitelerini arttırmak için bilimsel faaliyetlerin ve yeni buluşların önünü açmıştır. Bilimsel faaliyetlerin artması yeni buluşların yapılması, sanatı ve teknik bilgiyi arttırmıştır. Bu gelişme de medeniyetlerin sürekli olarak gelişmeye açık ve şehirlerdeki değişimlerin her an mümkün olduğunu önümüze çıkarmaktadır.

1.2. Şehrin Tanımı

Şehir insanın ihtiyaçları, inanışları ve hayalleri etrafında şekillenen fiziki ve uygulanabilir oluşumlarıdır. Ünlü şehir tarihçileri şehrin mutlak tanımının yapılamayacağı fikrini savunurlar. Çünkü ihtiyaçlar, inanışlar ve hayaller durağan olgular değildir. Her toplumun kendine has inanışları bulunmaktadır. Ayrıca her bir ferдин ihtiyaçları ve hayalleri muhteliftir. Bu da bize şehrin durağan ve sabit bir tanım ile sınırlandırılmayacağını göstermektedir.⁷

Örneğin: Aristo'ya göre şehir insanların kaliteli bir hayat yaşamak için toplandıkları yerler olarak ifade edilirken,⁸ sosyoekonomik terakkiye koşul olarak ortaya çıkan şehir tanımlamasında Adam Smith, şehrin zanaat fonksiyonları üzerine yoğunlaşmıştır.⁹

İnsanların cemiyet halinde yaşamasının sebebini ekonomik ve güvenlik ihtiyacı çerçevesinde değerlendiren İbn-i Haldun ise şehirlerin endüstri merkezleri olma özelliklerini incelemiştir. Şehirleşme göçebe yaşamı ve kırsal hayatını tercih eden insanlar için son aşama kabul edilmiştir.¹⁰

Tarihte ve günümüze yapılan bazı tanımlamalar ise belli ideolojilerin fikirlerini aktarmaktan öteye gidememiştir. İdeal toplum fikirlerini öne süren filozoflar ve düşünürler ise hayallerindeki şehir olgularını bizlere aktarmıştır. Şehirciliğin sözlükteki karşılığı şu şekildedir: Farsça “Şehr” kelimesi çalışmaya elverişli nüfusun büyük bir kısmının ticaret, sanayi ve yönetim gibi işlerle uğraştığı yerleşim merkezlerini tanımlar.¹¹

⁷ A. Kadir Topal, “Kavramsal Olarak Kent Nedir Ve Türkiye’de Kent Neresidir?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/1 (2004), 276-294.

⁸ Muhsine Perihan - Feran Aşur, “Tarihi Kentsel Peyzaj ve Kent Kimliği İlişkisi”, *Kent Akademisi*, 13/ 1 (2020), 163-175.

⁹ Metin Uçar, “Bilim, Rasyonalite Ve Piyasa Ekonomisi”, *AÜEHFD*, 8/3-4 (2004), 535-557.

¹⁰ Zerrin Toprak Karaman, *Şehir Yönetimi Politikası* (İzmir: Anadolu matbaacılık, 1998), 150.

¹¹ Küçükbaşcı, “Şehir”, 38/449-451.

Şehircilik anlamında geçmişte belli başlı medeniyetler ön plana çıkmış ve bu medeniyetler kendi hayat görüşleri doğrultusunda şehirler inşa etmiştir. Bu medeniyetler İslâm medeniyeti, Yunan medeniyeti, Roma medeniyeti, Antik Mısır, Sümer vb. dir. İslâm medeniyetinde şehir, uygarlık ve medeniyet anlamına gelen, insan faydası ve işlevin ana unsur olduğu, “Medine” kavramıyla anlatılmıştır.¹² Batı medeniyetlerinde şehir ise imaj ve biçim ön plana alınarak civilization kavramı ile anlatılmıştır.¹³ Yunan medeniyeti ise şehre felsefi ve bürokratik anlamlar yükleyerek “Polis” ismini vermiştir. II. Dünya savaşı sonrasında ise şehircilik daha çok kapitalist sistemle bağdaştırılmış ve yeni şehir düzenlemeleri ekonomi ve sömürü üzerine kurulmuştur. Günümüz şehirciliği ise, ekonomik nedenler göz ardı edilmeksizin II. Dünya savaşı sonrası plansız şehirleşmenin olumsuz etkilerini azaltmak, şehirlerdeki bıkınlık veren sıkıntılara teknolojik çözümler üretmek üzerine kurulmaya çalışılmaktadır. Bu gün ise şehirler “Bourg”, “Ville”, “City” ve “Urban” kelimeleri ile ifade edilmektedir.¹⁴

1.3. Şehrin Temel Unsurları

Şehirlerin temel unsurları şehir anlayışlarına göre değişiklik arz etmektedir. Yani tam anlamıyla şehir tanımını nasıl yapılamıyorsa şehrin temel özellikleri de tam anlamıyla belirlenemez. Lakin insanın hayatını devam ettirebilmesi, bütün toplumlarda zorunlu ihtiyaç olan genel özellikleri ana hatlarıyla şu şekilde sıralamak mümkündür:

İbadethaneler	Çarşı-Pazar-ekonomik faaliyetler
Hukuki müessesler	Saray-kale-yönetim
Askeri alanlar	Sosyal hizmet birimleri
Eğitim	Sağlık
Sanat ve bilim	Sosyal yaşam alanları
Tarımsal faaliyetler	Denetim
Alt yapı hizmetleri	Fiziki yapı ve mimari ¹⁵

¹² Hasan Taşçı, “İslâm ve Batı Şehrinde Şehrsel Mekânın Kimlik Bileşenleri”, *Şehir Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 5/ 2(2012), 52-69.

¹³ Taşçı, “İslâm ve Batı Şehrinde Şehrsel Mekânın Kimlik Bileşenleri”, 52-69.

¹⁴ Ekodialog, “Kavramsal Olarak Şehir ve Temel Özellikleri”, (Erişim 26 Haziran 2022).

¹⁵ Küçüktaşçı, “Şehir”, 38/449-451.

1.4. Şehir Kuramları

1.4.1. Klasik Şehir Kuramları

Klasik Şehir kuramlarının öncüleri ve sosyolojinin kurucuları olan Max Weber, Georg Simmel, Émile Durkheim ve Karl Marx gibi bilim adamları şehir ve şehirleşmeyi müstakil bir konu olarak değil, sanayi devrimi penceresinden feodal düzenden kapital düzene bir geçiş olarak değerlendirmişlerdir.¹⁶

Şehirler, bilimsel olarak tanımlanmaya başladığı ilk dönemde müstakil bir konu teşkil etmediğinden toplumsal ilişkiler kapsamında ele alınmıştır. Örneğin Karl Marx şehri özel mülkiyet ilişkileri açısından değerlendirirken, Durkheim şehri iş bölümü yapılan alanlar olarak nitelendirmiştir. Weber ise şehri meşru egemenlik yapılarına göre tanımlamıştır.¹⁷

Kurumsal bir kimlik olarak Şehir sosyolojisinin vücudu ise Chicago Okulu (1920) ile olmuştur. Sene 1970’li yıllara geldiğinde çağdaş şehir sosyolojisi, Marksist teori çerçevesinde kapitalist birikim süreçleri bağlamında bir şehir değerlendirmesi yapmaktadır. Diğer bir adıyla Neo-Marksist Kuram olarak bilinen kuramın temsilcileri Henri Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey’dir.¹⁸ 1990’lara geldiğinde dünyada mutlak bir yenileşme ve terakki söz konusu olduğundan şehir kuramları noktasında da yeni fikirler ortaya atılmıştır. Bu kuramlar küresel şehir ve post modern şehir başlıklarıyla toparlanabilir.¹⁹

1.4.2. Karl Marx ve Friedrich Engels

Karl Marx ve Frederich Engels Klasik şehir kuramcılarının önde gelen isimleri arasında sayılır. Onlar şehri araştırma konusu olarak ele almaktan ziyade feodalizmden kapitalizme geçişteki konumuna değinerek ekonomi-politik düşüncenin temellerini atmışlardır. Marx ve Engels şehri, artı ürünün mekânı olarak sınıfsal ayrışmanın merkezine yerleştirmiştir. Bu konumlandırmada, yapmış oldukları sınıf çatışması ve sınıf bilinci üzerindeki analizleri etkili olmuştur.²⁰ Karl Marx, kapitalizmin ana unsuru olan

¹⁶ Gencay Serter, “Şikago Okulu Şehir Kuramı: Şehirsel Ekolojik Kuram”, *Planlama* 23/2 (2013), 67-76.

¹⁷ R.J. Holton, *Şehirler, Kapitalizm ve Uygarlık*, Çev. Ruşen Keleş (Ankara: İmge, 1999), 150.

¹⁸ Seçil Mine Türk, “20. Yüzyıl şehir kuramları”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/3(2015), 41-49.

¹⁹ Fuat Güllüoğlu, (2012), “Şehir sosyolojisi kuramları üzerine bir literatür değerlendirmesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler* 21/3 (2012), 1-29.

²⁰ Rana A. Aslanoğlu, *Şehir, Kimlik ve Küreselleşme*, (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2000), 135.

metanın çözümlemesini yapmış ve sermayenin üretim ilişkilerini 1867 senesinde yazmış olduğu meşhur eseri Kapital'de (Das Capital) analiz etmiştir.

Frederich Engels bulunduğu dönemin ve yaşadığı bölgenin işçi sınıfı üzerine tespitler yapmış ve emekçilerin çalışma şartlarına ilişkin verileri 1845 senesinde kaleme aldığı “İngiltere'deki Emekçi Sınıfların Durumu (Condition of the Working Class in England)” isimli eserinde aktarmıştır.²¹ Ayrıca Frederich Engels'in Burjuva ve işçi takımının hayat şartları arasındaki farklara ilişkin tespitleri, kapitalist şehirleşmenin oluşturduğu mekânsal ayrışmayı ortaya çıkarmaktadır.²²

1.4.3. Weber

Weber özerkliği, şehri ayrıcalıklı yapan bir vasıf olarak nitelendirmiştir. Bir yerleşkenin şehir olarak adlandırılabilmesi için belli başlı vasıfları içinde barındırabilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunlar pazar alanı, savunma maksadıyla yapılan kale, özerk olan yönetim sistemi ve bu sistemi oluşturmada lazım olacak katılım ve kalabalık. Özerk yönetim ve sivil demokrasi Weber'e göre şehir yerleşmesini kır yerleşmesinden ayıran en önemli şeydir. Çünkü şehir yerleşmesi bu özerklik ve sivil demokrasi ile ferde sunulan özgürlüğün bulunduğu birimdir. Weber şehri iki sınıflamaya tabi tutar. Bunlar, “tüketim” şehri ile “üretim” şehridir. Tüketim şehri olarak adlandırılan sınıf Antik Çağ ve Orta çağların şehridir. Üretim şehri ise şehrin iç ihtiyacını karşıladıktan sonra dışı için de üretim yapabilen fabrikaların, zanaatçıların bulunduğu şehirdir.²³

Weber'in belirlediği ideal şehir, özel ve kamusal yaşamı, ekonomik faaliyetleri ve dini hayatı bir araya toplayan Orta Çağ lonca şehridir. Bu sebeple, sosyal hayat, kapitalizmin ilerlemesiyle birlikte peyderpey bozulur. Weber, şehirle alakalı olarak üç perspektif geliştirir. Bunlar, sosyolojik, ekonomik ve politik idari-yasal açıdan değerlendirmelerdir. Sosyolojik açıdan, anonimlik şehrin tanımlayıcı unsurudur. Weber'in ekonomik açıdan yaptığı tanımlamada pazar merkezi şehrin ana unsuru olarak yer alır. Weber, üçüncü şehir perspektifi olan politik idari-yasal tanımlamasını ekonomik açıdan değerlendirilen şehir tanımlarından hareketle, şehrin belirli bir alana hükmetmesi

²¹ Fuat Güllüpnar, *Şehir kuramları İçinde Güneş* (b.y.; Anadolu Üniversitesi, 2013), 50-83.

²² Hatice Turut - E. Murat Özgür, “Klasik Şehir Kuramlarından Eleştirel Şehir Kuramlarına Geçiş Bağlamında Şehirleri Yeniden Okumak”, *Ege Coğrafya Dergisi* 27/1(2018), 1-19.

²³ İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, “Şehir Sosyolojisi: Klasik Şehir Kuramları”, (Erişim 26 Haziran 2022).

ve askeri idareyi bünyesinde barındıran bir kurum olarak siyasal ve idari bir oluşum olduğunu ileri sürer.²⁴

Weber siyasi açıdan özerk bir yönetimi bulunan, tarımdan ziyade sanayi ve ticaretin hâkim olduğu bir şehir modeli ortaya koymuştur. Özetlemek gerekirse şehri feodalizmden kapitalizme geçişte önemli bir basamak olarak ele almıştır.

1.4.4. Georg Simmel

Georg Simmel, şehir hakkında fikir beyan ederken diğer düşünürlerden farklı bir hususu dile getirir. Şehirlerin fiziki ve ekonomik yapılarından ziyade, şehir hayatının bireylerin kişiliklerine etkileri ve kişilikte ortaya çıkardığı farklılıkları inceleyerek, şehrin çağdaş insanın hayatın da ne kadar kıymetli olduğunu öne sürer. Ayrıca modern hayatın en önemli probleminin, devasa toplumsal güçler, tarihsel miras, dış kültür ve teknik karşısında, fertlerin öz benliklerini ve bireyselliklerini muhafaza gayretinden ileri geldiğini öne sürmüştür.²⁵

Şehri yabancılaşma kavramı üzerinden açıklayan Georg Simmel, bu tespitini “Metropol ve Zihinsel Hayat (The Metropolis and Mental Life)” isimli eserinde ele almıştır. Simmel, şehirde ve kırdaki hayat süren insanların hal ve tavırlarını merkeze alan bir analiz yapmıştır. Bu analiz sonucunda şehir insanının yalnız olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre kemiyet sosyolojik anlamda keyfiyet getirmemektedir. Özetle şehir insanı, hayatını sayılara endeksli ve manevi anlamda kendisi için hiçbir şeyin anlamı olmayan, karmaşık ve tutarsız bir yaşam tarzına sahiptir.²⁶ Ayrıca büyük şehirlerde uyarıcı nesnelere çokluğu şehir insanını çekingen bir vaziyete sokup duygusal anlamda hissizleştiriyor. Zıddını düşünmek pek mümkün değildir, çünkü yoğun kalabalık ile baş etmesi aksi halde mümkün değildir.²⁷

Şehrin bir insanın yurdu haline gelebilmesi için şehir ile insan arasında rasyonel ve duygusal bağların oluşması gerekmektedir. Lakin günümüz şehirlerinde bu bağların

²⁴ A. I. MahbubUddin Ahmed, “Weber’ sperspective on thecityandculture, contem porar yurban ization and Bangladesh”, *Bangladesh e-Journal of Sociology* 1/1 (2004), 34-43; Hatice Turut - E. Murat Özgür, “Klasik Şehir Kuramlarından Eleştirel Şehir Kuramlarına Geçiş Bağlamında Şehirleri Yeniden Okumak”, 1-19.

²⁵ A. Koyuncu, “Sosyoloji Kuramlarında Şehir”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011), 31- 56.

²⁶ Güllüpınar, “Şehir kuramları. İçinde Güneş”, 57.

²⁷ J. Urry, *Mekanları Tüketmek*, çev. R.G. Ögdül (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995), 124.

oluştığı pek de söylenemez. İşte tam da bu sebeple Simmel'e göre, şehir insanı bir yabancıdır ve yabancı, yeri yurdu olmayandır.²⁸ Özetle Georg Simmel'in tanımını yaptığı şehir insanı, kendi menfaatlerini önceleyen ve sonuç merkezli kendine ve topluma karşı yabancılaşmış bir bireydir.

1.4.5. Emilé Durkheim

Durkheim, şehri Marx ve Engels'in aksine işbölümü ve dayanışma kapsamında tanımlamaktadır.²⁹ Emilé Durkheim'e göre Topluların iki çeşit dayanışma biçimi vardır. Bunlar mekanik ve organik dayanışma biçimleridir. Mekanik dayanışma biçimine göre şekillenmiş toplumlarda, bireyler özlerinden uzaklaşmamış, diğer bir tabirle farklılaşmamışlardır. Yaşantılarında benzer kabulleniş ve değerler hâkimdir. Fertler üzerinde ortak bilinç egemendir. Bireyler farklılaşmadığı için tutarlı bir toplum ortaya çıkmıştır. Organik dayanışma biçimine göre şekillenmiş toplumlarda ise, daha 'çağdaş' bir düzen bulunmaktadır. Organik dayanışma biçimine göre şekillenmiş toplumlarda her birimin ve kurumun kendine has görev paylaşımı ve yükümlü olduğu sorumlulukları bulunduğu ahenkli ve sistemli bir bütün oluşmaktadır. Diğer bir ifade ile Şehir toplumunda iş bölümü ortaya çıkmış ve bu iş bölümünün oluşmasının neticesinde organik dayanışma gerçekleşmiştir.³⁰ Durkheim'in şehirle alakalı birkaç tespiti de şu şekildedir:

- Bir toplumdaki şehirleşmeyi manevi yoğunluk belirler.
- Şehir sadece orta çağlarda tek başına anlamlı bir birimdir.
- İleri kapitalist toplumlarda şehir toplumun ana kuramlarından biri olamaz.
- Şehirleşme iş bölümünü arttırır.³¹

Klasik şehir kuramcılarında Marx ve Engels şehri ekonomi-politik perspektiften değerlendirerek sermaye birikimi, sınıf bilinci ve çatışma üzerinden analiz etmiştir. Weber şehre dair bir kısım olguların zorunluluğundan bahsederek ideal şehri tanımlamış, Simmel ise davranışsal bakış açısı ile şehirli insanın zihinsel dünyasını sorgulamıştır.

²⁸ Güllüpınar, "Şehir kuramları. İçinde Güneş", 59.

²⁹ Seçil Özdemir Metlioğlu, "Kapital Birikim Süreçleri Ve Şehir Kuramları", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 14/33 (2021).

³⁰ Barlas Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş* (Ankara:Murat ve Adım, 1996), 24-25.

³¹ İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, "Şehir Sosyolojisi: Klasik Şehir Kuramları", (Erişim 26 Haziran 2022).

Durkheim'e göre ise şehirleşme dayanışma ve iş bölümü kapsamında değerlendirilmiştir. Klasik şehir kuramcıları için şehir henüz bir araştırma nesnesi değildir.³²

1.4.6. Chicago Okulu

Chicago okulu ismiyle tanınmış, Robert Ezra Park, Ernest Burgess, Roderick Mckenzie ve Louis Wirth gibi tanınmış sosyologlarla anılan ve şehre ekolojik bir kimlik oluşturan bu okul, hem sosyolojik şehir araştırmalarına ciddi katkılar sağlamış,³³ hem de çok sayıda şehir etnografisine rehberlik etmiştir.³⁴ Chicago Okulunun önde gelen düşünürleri Robert Ezra Park, Louis Wirth ve Ernest Burgess şehir sosyolojisine çalışmaları ile ciddi katkı yapmışlardır.

Şehirsel ekoloji disiplini geliştiren Robert Ezra Park, Spencer, Comte, Darwin, W.I. Thomas, Durkheim gibi birçok sosyoloğun fikirlerinden etkilenmiştir.³⁵ Park, şehir kavramına dair ekolojik teorinin genel hatlarını Şehir isimli kitabın içindeki "Şehir Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler" makalesinde çizmektedir. Medeni insanın doğal yaşama alanını şehir olarak kabul eden Park'a göre şehirler, sadece fiziksel bir oluşum ya da yapay inşaatlar neticesinde değil doğal bir süreç olarak meydana gelmektedir. Yani özetle şehirlerdeki meskenler doğal alanlar olarak kabul edilir. Park, şehri insan fitratının asli bir ögesi kabul etmekte, ayrıca doğal ve değişmeyen güçlerin tesiri ile meydana geldiğini vurgulamaktadır.³⁶ Parkın ekolojik yaklaşımı, şehirsel mekânı canlı bir organizmaya benzetmek sureti ile olmuştur.³⁷ Park, şehri sosyal orman olarak görür. Bu kuramını ileri sürerken Darwinci görüşleri benimseyen Park, sosyal ormanı şu şekilde açıklar:

Sosyal orman, içinde yaşayan insanların sürekli bir rekabet ve hayat mücadelesi halinde oldukları ve en uyumlu olanın hayatta kalmayı başardığı yerdir.³⁸

³² Hatice Turut - E. Murat Özgür, "Klasik Kent Kuramlarından Eleştirel Kent Kuramlarına Geçiş Bağlamında Kentleri Yeniden Okumak", 1-19.

³³ Anthony Giddens, *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*(İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2013), 93; M. Weber, *Şehir: Modern Şehrin Oluşumu*, çev. M. Ceylan, (İstanbul: Bakış Yayınları,1922), 34-35.

³⁴ Alim Arlı, *Türk Sosyolojisinde Metodoloji*, , 52 (2015), 23.

³⁵ Serter, "Şikago Okulu Şehir Kuramı: Şehirsel Ekolojik Kuram", 70.

³⁶ M. Weber, *Şehir: Modern Şehrin Oluşumu*, 25-26.

³⁷ A. Yörükkan, *Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri* (Ankara: Nobel Yayınları, 2006), 47.

³⁸ F. Güllüinar, "Şehir sosyolojisi kuramları üzerine bir literatür değerlendirmesi", 8.

Park ortaya çıkardığı teorisinin kuramsal çerçevesini oluştururken insanların çevreye nasıl entegre olduğu sorusuna cevap aramıştır. Park, bu sorunun cevabını tam olarak anlayabilmek için sosyal süreçler ile mekân arasında bir bağlantı kurmuş, sosyal süreçleri mekâna uyarlamış, şehirselleşmeye ve gelişmeyi izah etmeye çalışmıştır.³⁹

Şehirleşmeyi Robert Ezra Park gibi şehirselleşme ekolojik büyüme kuramı ile tanımlayanlardan biri de Roderick McKenzie'dir. McKenzie göre şehirlerdeki mekânsal gelişim süreci şehirlerin resmi politikaları ile değil bazı ekolojik süreçler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bunlar: yoğunlaşma, merkezileşme, ayrılaşma ve istila-ardıllık süreçleridir.⁴⁰ Birbirine benzer özelliklere sahip olguların bir araya toplanması ile yoğunlaşma ortaya çıkar. Şehirdeki işleyişin değişmesi sonucu yönetim ve örgütlenmenin tek bir noktada toplanması ile merkezileşme, aynı özellikteki birimlerin toplanmasıyla farklı birimler arasında ayrılaşma, belli bir özelliğe sahip ekolojik birimin yerine başka bir özelliğe sahip birimin gelmesi ve eski birimin yerini yeni bir birime devretmesi ile istila-ardıllık süreçleri yaşanır.⁴¹ İstila-ardıllık evresinin sebepleri olarak, yeni çekim merkezlerinin ortaya çıkması, alanın fiziksel olarak eskimesi, ulaşım akslarının değişmesi, vb. sayılabilir.⁴²

Şehir kavramını toplum-bilimsel gözle tetkik eden Wirth şehirleşmeyi bir yaşam biçimi olarak değerlendirmiştir. Şehri sadece içinde hayatın devam ettiği bir mekân olarak değil, aynı zamanda ondan etkilenen ekonomik, sosyokültürel etkileşimleri de kapsayan bir bütün olarak ele almıştır.⁴³ Şehirleri üç sınıfa ayırır: Büyüklük, yoğunluk ve heterojenlik. Ona göre şehirlerde ilişkiler kısa ve zayıftır. Çünkü menfaat odaklı bireysel ilişkilerdir. Farklı mizaçtaki insanların bir arada yaşadığı şehirlerde parçalanmış rollerle karşılaşılır. Şehirde yaşamak şehir insanını grup oluşturma ya da bir topluluğa dâhil olma durumunda kendini daha rahat ve güvende hissetmesine neden olmaktadır. Bu da temsil etme ve edilme faaliyetlerini arttırmaktadır. Özetlemek gerekirse Louis Wirth'e göre Çağdaş dünya için kabul edilen şehirleşmenin derecesi, şehirlerde hayat süren toplam nüfusun oranı ile tespit edilemez. Şehirlerin insan üzerindeki etkileri ya da

³⁹ E. R. Park, "Human ecologyIn Lin", *The Urban Sociology Reader* (2013), 83-90.

⁴⁰ Güllüoğlu, "Şehir kuramları İçinde Güneş", 64.

⁴¹ Güllüoğlu, "Şehir kuramları İçinde Güneş", 65.

⁴² R. Aslanoğlu, "Şehir, Kimlik ve Küreselleşme", 29.

⁴³ Güllüoğlu, "Şehir kuramları. İçinde Güneş", 65.

toplumsal yaşam normları, şehirde yaşayan nüfus oranının göstereceği etkiden daha büyüktür. Ayrıca şehir, ekonomik, politik ve kültürel hayatı şekillendiren bir merkezdir.⁴⁴

Rekabetçi ekonomik yapıyı ifade eden tek merkezli daireler kuramını geliştiren Ernest Burgess, şehrsel ekolojik kurama mekân boyutunu kazandırmıştır. Merkezdten çevreye genişleyen ve her birinin farklı fonksiyonu olan beş adet daire kuramını oluşturan Burgess'tir. Burgess'e göre merkezde bulunan daire yani diğer bir tabirle birinci halka, merkezi iş alanını ifade eder ve en güçlü halkadır. Ticari hareketliliğin tümü bu birinci halkada gerçekleşir ve bu halkada toprak fiyatları oldukça pahalıdır. İkinci halka geri kalınmışlığın bölgesidir. Bu bölge birinci halkada çalışan işçilerin meskenleri bulunmaktadır. Bu halkada kiralar ucuzdur. Rekabet durumunun düşük olması ve birinci halkanın genişlemesi bu halkanın istilaya açık bir hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Üçüncü halka ise mavi yakalı, refah düzeyi yüksek olan çalışanlara ait meskenlerin bulunduğu halkadır. Hayat şartları daha iyi ve iş imkânlarının kalitesi yüksek olduğu için tercih sebebi olmuştur. Dördüncü halka üst ve orta düzeydeki insanların yaşadığı, lüks meskenlerin bulunduğu halkadır. Burgess'in Chicago'ya uyarladığı model olarak isimlendirilen Beşinci halka ise şehir merkezinden uzak, banliyölerin yer aldığı kısımdır. Burgess'e göre ideal olan model beşinci halkadır.⁴⁵

Şehri, içindeki yapısal düzen ve geçim kaynakları üzerinden ele alan Chauncy D. Harris ve Edward L. Ullman 3 tane geçim kaynağı üzerinde durur. Bunlar:

1- Çevresine hizmet sunan şehirler: Ekonomik idari, toplumsal ve dinsel olarak çevresinin ihtiyaçlarına da cevap verebilen şehirlerdir. Bu şehirler merkezi bir konumda bulunurlar.

2- Ulaşım merkezi olarak şehirler: İletişimin merkezi olan veya güzergâhında bulunan bu şehirler mal alışverişi ve ulaşım hizmetlerini sunabilen şehirlerdir. Ekonomik yaşamın sürdürülebilirliği için elverişli ulaşım sistemlerinin varlığı ve doğrusal bir çizgi boyunca kurulmuş olması o şehri ulaşımda merkez haline getirebilir.

⁴⁴ Hatice Turut - E. Murat Özgür, "Klasik Şehir Kuramlarından Eleştirel Şehir Kuramlarına Geçiş Bağlamında Şehirleri Yeniden Okumak", 8.

⁴⁵ Aslanoğlu, *Şehir, Kimlik ve Küreselleşme*, 30.

3-Bir kaynağa bağılı olarak gelişen şehirler: Bu şehirler örneğin bir maden kaynağına veya turizme bağılı olarak ilerleme gösterebilirler. Bu tip şehirler alanında ihtisaslaşmanın artması ile sanayi ya da turizm merkezine dönüşebilirler.

Burgess'in ortak merkezli daireler kuramı ve Hoyt'un dilimler kuramı şehirleri içyapıları üzerinden analiz ederken yol gösterici olmuştur. Harris ve Ulmann'a göre birden çok çekirdek etrafında da gelişen bazı şehirler olabilir. Çünkü oluşacak olan yeni çekirdekte uygun ulaşım olanakları, yeni pazar temini mümkün olacaktır. Eski çekirdekte ise aşırı yığılma ve mekânsal sıkışma, kira fiyatlarının yükselmesi gibi hususlar yeni bir çekirdeğin oluşmasını mümkün kılmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Başlangıçta Chicago nehri boyunca uzanan ağır sanayinin daha sonra Calumet bölgesine göç etmesidir.⁴⁶

1.4.7. Çağdaş Şehir Kuramları

Henri Lefebvre, kapitalizmin kendisi ile bile çatıştığı bir ortamda, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi ve mekân arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kapitalizmin nasıl ayakta kaldığını izah etmiştir. 'Birinci çevrim' olarak isimlendirilen endüstriyel üretimde meydana gelen sermaye birikimi krizi, 'ikinci çevrim' olarak isimlendirilen, sermayenin şehirsal mekâna aktarılmasıyla hallolmuştur. Diğer bir ifade ile kapitalizm, üretmek ve mekânı zapt ederek, kendi iç problemlerinin üstesinden gelmiştir. Lefebvre sermaye sahiplerinin yatırım yapıp kar elde ettiği mekânı soyut mekân, gündelik hayat için kullanılan mekânı ise somut mekân olarak isimlendirir. Kapitalizm için önemli olan kar sağladığımız orandır. Çünkü kapitalist sistemde mekânın kıymeti ve önemi oluşturduğu rant kadardır. Lefebvre'e göre, bütün üretim kolları kendi mekânını üretmektedir. Yani mekân toplumsal bir üründür. Bu da her üretilen mekânın aynı zamanda toplumsal bir ilişkinin başlangıcı olduğunu gösterir. Kapitalizm, mekânı üretirken kendine has olgularla çevrili bir çevre yardımı ile ön plana çıkmaktadır ve mekânsal pratikler bu olgular ile

⁴⁶ Chauncy D. Harris - Edward L. Ullman, "Kentın Doğası", Ayten Alkan, Bülent Duru (Der. ve Çev.), 20. Yüzyıl Kenti, (Ankara: İmge Yayınevi, 2002), 55-75.

toplumsal ilişkiler arasındaki münasebet neticesinde meydana gelmektedir. Lefebvre şehir planlaması ve şehirciliğin, kapitalizmin stratejik araçları olduğunu söylemektedir.⁴⁷

Manuel Castells şehrin bağımsız bir biçimde değerlendirilmesini reddetmiştir. Şehri kendini oluşturan sosyolojik etkenlerle birlik değerlendirmek gerektiğini savunmuştur. Mekânın nasıl üretildiğinden ziyade şehrsel problemlerin nasıl üretildiğini anlatmıştır.⁴⁸ Castells şehri sermaye ve emek arasındaki çelişkiler, bu çelişkilerden doğan toplumsal hareketler ve bu hareketleri engellemek için devletin ortak tüketim süreçlerine uyguladığı müdahaleler etrafında analiz etmiştir.⁴⁹

Kapitalizmin ortak mal ve hizmetler alanında ortaya çıkardığı çelişkiler devletin müdahalesini zorunlu hale getirmiş ama devlet bu müdahale sürecini yapıcı ve çözümleyici bir şekilde çözmekten ziyade çelişkileri çoğaltarak meseleyi siyasileştirmiştir. Castells'e göre devlet, şehir soylulara ve kapitalizme hizmet etmek için vardır. Çünkü emeğin tekrardan üretilmesi için devletin müdahalesi sermaye sınıfının çıkarlarını korumak üzerinedir. Yani devlet, sermaye sahipleri ile anlaşıp şehirlerin fiziki yapısını etkilemektedir. Bu sebeple meydana gelen son ürün (Şehrin fiziksel görünümü) hem devletin hem de sermaye sahiplerinin bir ürünüdür.⁵⁰ Bu duruma muhalif olarak ortaya çıkan tepki ise sınıf merkezli olmayan şehrsel sosyal harekettir. Castells şehirleşme sürecinin yapay bir süreç olduğunu kabul eder. Bu sebeple şehrsel mekân hem kapitalistlerin menfaatini önceleyen devlet, hem şehirden prim yapan sermaye hem de bu işleyişin sosyal olumsuzluklarına tepki gösteren bir toplumun ürünüdür.⁵¹

Kısaca şehir, Castells'e göre, ortak tüketim mekânı olan toplumsal bir yapının ifadesidir.⁵² Castells devleti üretim ihtiyaçlarına cevap veren bir araç olarak görür. Yani ortak tüketim malzemelerini devlet üretir fakat amacı kapitalizme hizmet etmektir.⁵³

Harvey'e göre modern şehirlerin büyüme tarihi sermayenin şehirleşmesi, şehirde kapitalizmin yarattığı çelişkiler ve eşitsizliklerin çözümüne ilişkin ortaya koymuş olduğu

⁴⁷Güllüpcinar, "Şehir kuramları. İçinde Güneş", 70-71.

⁴⁸Güllüpcinar, "Şehir kuramları. İçinde Güneş", 73.

⁴⁹Güllüpcinar, "Şehir kuramları. İçinde Güneş", 72.

⁵⁰Güllüpcinar, "Şehir kuramları. İçinde Güneş", 74.

⁵¹Güllüpcinar, "Şehir kuramları. İçinde Güneş", 74.

⁵²T. Şengül, "Radikal şehir kuramları üzerine eleştirel bir değerlendirme: Alternatif bir yaklaşıma doğru", *Ämme İdaresi Dergisi* 33/1 (2000), 31.

⁵³Şengül, "Radikal şehir kuramları üzerine eleştirel bir değerlendirme", 40.

çevrim modeli ile başlar.⁵⁴ Çevrim modeli, sermaye sahiplerinin sermayeyi krizden kurtarmak için bulmuş oldukları yeni bir yoldur. Üretimin ve tüketimin öncelendiği birinci çevrimde aşırı birikim sonucu böyle bir yola ihtiyaç hâsıl olmuştur. Bu da sermayenin daha az gelişmiş bir alana yönelmesine sebep olmuştur. Çevrim modeli ile sermaye kapitalizmin yeni yerleştiği alanda sabitlemiş ve yapılı çevreyi üretir hale gelmiştir.⁵⁵

Sermayenin birinci çevrimden ikinci çevrime kayışının diğer bir sebebi ise kapitalist sistemin daha fazla kar arayışı⁵⁶ ve bu amaca uygun ortamı inşaat sektöründe bulma çabasıdır.⁵⁷ Sermayenin birinci çevrimdeki aşırı birikimden ortaya çıkan sıkıntıların aşılması ve daha çok kâr sağlayacak alanlara yönelme isteği, ikinci çevrime yönelmeye sebep olmuştur. Ancak süreci meşru bir zemine oturtma adına bir takım yapısal değişikliklere ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu noktada şehirler artık sermaye birikiminin temin edildiği ve bu birikimin en yüksek kâra dönüşmesi için gerekli olan tüm düzenlemelerin devlet eliyle gerçekleştirilebileceği mekânlardır. Bu düzenlemelerin yapılması için gereken uygulama ise neoliberal reçetelerin uygulamaya konulmasıdır.⁵⁸

“Dünya şehri” kavramını ilk kez 1986 yılında John Friedmann kullanmıştır. 1980’li yıllardan sonra iletişim ve ulaşım teknolojilerinde meydana gelen ve çığır açan gelişmeler sayesinde dünya, küreselleşme denilen uluslararası ölçekte sermaye, hizmet, mal ve bilgi akışının hızlandığı bir döneme girmiştir. Bu süreçte, bazı şehirler ön plana çıkarak sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal özellikleriyle bilgi, mal ve sermaye akışının küresel anlamda merkezi olmuşlardır. İşte ulusal kabullenişlerin dışına çıkan ve küresel dünyanın vazgeçilmez bir metâsı haline gelen bu şehirler dünya şehirleri olarak isimlendirilmişlerdir. Dünya şehri (world city) kavramının kullanılmasından yıllar sonra Saskia Sassen bu şehirleri küresel şehir (global city) kavramıyla tanımlamıştır. Küresel şehirler sıralamasında, New York, Londra, Tokyo, Paris ve Hong Kong ilk beşte yer almaktadır. Küresel şehirler TNC (Transnational Corporations/Ulus-Aşırı şirketler)’in

⁵⁴ Aslanoğlu, *Şehir, Kimlik ve Küreselleşme*, 70.

⁵⁵ Şengül, “Radikal şehir kuramları üzerine eleştirel bir değerlendirme”, 30.

⁵⁶ Emel Akın, *Şehirselleşme şehirsel rantlar: Ankara örneği*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 60.

⁵⁷ Güllüoğlu, “Şehir kuramları. İçinde Güneş”, 76.

⁵⁸ David Harvey, “*Sosyal Adalet ve Şehir*”, çev. Mehmet Morali (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), 11.

yoğunlaştığı küresel merkezlerdir. Dolayısıyla küresel şehirler, dünya ekonomisinin merkez noktalarıdır.⁵⁹

2. İSLÂM ŞEHİRCİLİĞİ

Sosyal bir olgu olarak da kabul edilen din kavramı, toplumsal hayatta etkin ve etkili olmasının yanında; şehrin yönetiminde, yaşantısında ve mimarisinde de etkili olduğu söylenebilir. İslâmiyetin ortaya çıkması ile birlikte toplumsal ve bireysel yaşamın tüm unsurlarını içeren bir uygarlık biçimi de ortaya çıkmıştır. İslâm şehirleri ticari faaliyetlerin yoğun ve egemen olduğu yerlerde ortaya çıkarak, geçmiş uygarlıklarla kurduğu münasebetlerle birlikte bir uygarlık olarak gelişmiş ve yayılmıştır. Bu gelişme ve yayılma aşamasının teolojik temeli ise şehir hayatının dinamiklerine uygun bir şekilde vücut bulmuştur. Şehirlerinde de bu aşamalarda içinde vücuda geldikleri uygarlığın ve dinin elbisesini giydiği görülmektedir.

2.1. İslâmın Şehirleşmeye Verdiği Önem

İslâmîyet bir toplum dinidir. Hıristiyanlıkta olduğu gibi bir ruhban sınıfı ve toplumdaki soyutlanmış bir din anlayışını kabul etmez. Aksine yapılacak ibadetlerin birlikte yapılmasını daha makbul sayan ve ibâdât konusunda sürekli toplum olgusunu ön plana koyan bir sistemdir.⁶⁰ Müslüman toplumların rehber kabul ettiği iki kaynak olan Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler, doğumdan ölüme, nikahtan talaka, savaştan sulha, hukuktan ibadetlere kadar her konuda Müslümanlara yol gösteren ve toplumsal yaşamı öğütleyerek rehberlik yapmaktadır. Kısacası İslâmîyet camilere ve mezarlıklara hapsedilmiş bir din olarak değil aksine hayatımızı, şehirlerimizi ve yaşam biçimlerimizi şekillendirerek birçok konuda bizlere rehber olan bir dindir. İslâmîyet şehirleşmeye ayrı bir önem vermiştir ve şehrin merkezine camileri yerleştirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye hicret ettiğinde önce Mescid-i Nebevî'yi inşa etmiştir.⁶¹ Ardından ticari anlamda pazarlar kurulmuş şehirleşmenin ve medeniyetin temelleri atılmıştır. Hz. Peygamber'in bu ve benzeri uygulamalarını esas alan İslâm ümmeti fethettikleri yerlerde Kuran'ın ve sünnetin emrettiği hukuki düzenlemeleri yapmışlardır. İslâm ümmeti adaletin

⁵⁹ Eray Aktepe, “Şehir Kuramları”, (Erişim 26 Haziran 2022).

⁶⁰ Şevket Yıldız, “Kurtuba VIII-XIII. Yüzyıllar”, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 35.

⁶¹ Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mescid-i Nebevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/281-290.

tesis edileceği mahkemeler kurmuş, mimari anlamda camiler, medreseler, daru's şifalar inşa etmiş, askeri anlamda kışlalar, ordugâhlar tesis etmiş, ticari anlamda pazarlar kervansaraylar gibi müesseseler kurmuşlardır. Kuran ve sünnet merkezli bu faaliyetler İslâm şehirciliğini, şehir hukukunu, şehir ticaretini hâsılı İslâm medeniyetini oluşturmuştur.⁶²

İslâmîyet nasıl ibadetler konusunda cemaat ile yapılan ibadetlerin tek başına yapılanlardan üstün olduğunu ifade etmekle toplumsal yaşamı bizlere öğütlüyorsa, aynı şekilde dünya ve ahiret mutluluğu için adaletin tesis edildiği şehir hayatını ve medeniyeti de bizlere öğütlüyor. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Yesrib'i şehir ve medeniyet anlamına gelen "Medine" olarak isimlendirmesi, toplumsal anlamda Medine pazarı'nın ve Mescid-i Nebevî'nin inşa edilmesi, hukuksal anlamda Medine Sözleşmesinin imzalanması gibi birçok husus buna işaret etmektedir.

2.2. İslâm Şehircilik Anlayışı

İslâmîyet'in ortaya çıkmasından önce Araplar kabileler olarak küçük topluluklar halinde yaşamakta idi. Bu da her bir kabilenin kendine ait bir hukukunun olması, siyasi karmaşaların ortaya çıkması demektir. İslâmîyet ise ilâhi kanunlar ile insanları medeniyete ve toplum hayatına teşvik etti.⁶³

İslâmîyet'in yayılması ve hâkim olduğu toprakların genişlemesi Müslümanların farklı medeniyetler ve şehirlerle karşılaşmasına sebep oldu. Daha öncesinde mimari ve şehircilik anlamında tecrübesi olmayan İslâm toplumu çeşitli medeniyetlerin şehircilik kültürlerini kendi medeniyetlerine uyarlamış ve çok zengin bir mimari birikime sahip olmuşlardır. Bilhassa Emevî Devleti zamanında İslâm devletinin maddi anlamda kuvvetlenmesi, İslâm kültürü ile yoğrulmuş ve mimari eserlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Abbasiler döneminde Bağdat gibi İslâm şehirleri, İslâmî şehir kimliğinin şekillenmesine öncülük etmiştir. Türklerin İslâmîyet'i kabulü ile İslâm âleminin hamisi konumuna gelen Türkler kendi yorumlamaları ile Buhara, Semerkant gibi İslâm şehirlerini kurmuşlardır. Türk-İslâm medeniyetinin simgesi olan bu şehirler İslâm şehircilik anlayışına farklı bir çehre katmıştır. Selçukluların ve sonrasında Osmanlıların

⁶² Küçükkaşçı, "Şehir", 38/449-451.

⁶³ Harun Bıçakçı – Cuma Yıldırım, "İslam Uygarlığında Şehir ve Şehirleşme", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/2 (2018), 543.

yaptıkları fetihler neticesinde İslâm şehircilik anlayışı o bölgedeki mevcut kültürler ile daha yakından ilişkiler kurmuş ve birçok medeniyetten beslenen külli bir şehircilik anlayışı oluşmuştur. Artık İslâm medeniyeti ve şehircilik anlayışı Sasanî, Roma, Arap, Türk ve Avrupa medeniyetlerinin bakiyelerini İslâm inancı içerisinde yoğurup kapsamlı bir birikim elde etmiştir. Mimariden edebiyata, zoolojiden botaniğe, bilimden tarıma her alanda ilim merkezi konumuna gelen İslâm şehirleri ve şehircilik anlayışı maddi ve manevi cazibe merkezi haline gelmiştir.⁶⁴

İslâm inancında tevhid akidesi, kurulan ve İslâmlaştırılan şehirlerde ilk planda tutulan ilkelerden biri olmuştur. Bu da çeşitli İslâm şehirlerinin birbirine benzer özellikler taşımasına sebep olmuştur. Özünde maddi ve manevi cazibe merkezi cami olarak belirlenmiştir. Cami, uhrevilik ve dünyevilik kavramlarının birlikte yaşandığı bir merkezdir. Sadece dinin emirlerinin yerine getirildiği bir mekân değil toplumsal faaliyetlerinde merkezinde bulunmaktadır. Aksi bir düşünce Kur'an ve sünnet en uygun düşmemektedir.⁶⁵ Caminin merkezi bir konumda olması Hıristiyanlıkta ve Roma'da olduğu gibi ayrı bir din sınıfı oluşturmamıştır. Ama âlimlerin dünyevi ve uhrevi anlamda toplumun ve idarecilerin saygı duyduğu bir mevki olmuştur. Devletin idarecisi, peygamberi temsilen ümmeti koruyup gözetmekle yükümlüdür. İdare büsbütün hükümdarın elinde de değildir. Müstakil mahkemeler ve hukuk müesseseleri bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse şehirlerdeki sosyoekonomik faaliyetlerin denetleyicisi konumunda olan kadılar vardır. Onlar hukuk müessesesinin vazgeçilmez unsurlarından biridir.⁶⁶

Şehrin en önemli mimari öğelerinden biri camidir. Camiler, Hz. Peygamber döneminde çok fonksiyonlu olmasına rağmen zamanla bu özelliğini yitirmiştir. Şehir merkezlerinde bulunan ulu camiler halkı bir araya toplayan birleştirici bir olgudur. Ayrıca halk ile hükümdarların buluştuğu bir mekândır. Camilerin etrafında kurulan çarşı ve pazarlar şehrin ana çekirdeğini oluşturmaktadır. Genelde şehrin en büyük camisinin etrafında her meslek grubunun ayrı ayrı öbikleştiği pazarlar kurulmuştur. Pazarların şehrin kalbi olan camilerin etrafında olması halkın dini ve maddi ihtiyaçlarını kolaylıkla karşılayabilmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca daru'l-imaretlerin (hükümet

⁶⁴ Küçükbaşcı, "Şehir", 38/449-451.

⁶⁵ Şevket Yıldız, "Kurtuba VIII-XIII. Yüzyıllar", 45.

⁶⁶ Fahrettin Atar, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/69-73.

konaklarının) da cami ve pazarın yakınında olması toplumu ilgilendiren bütün öğeleri bir araya getirmektedir.⁶⁷

İlim faaliyetleri ise camilerin etrafına kurulan medreseler vasıtası ile sağlanmıştır. Fenni ve dini bilgilerin verildiği bu medreseler İslâm'ın ilk dönemlerinde mescidin içinde yer almakta idi. Lakin daha sonra İslâm topraklarının genişlemesi, fenni ve dini ilimlerin tasnife tabi olması medrese sayılarını ve çeşitliliğini artırmıştır. Bu da İslâm medeniyetinin, şehrin merkezini, ibadet, ticaret, yönetim ve ilim gibi vazgeçilmez unsurlarla tahkim ettiğini göstermektedir.⁶⁸

Yaşam alanları ise aile kültürünü muhafaza edecek şekilde düzenlenmiştir. Etnik gruplara ve farklı din mensuplarına göre mahalleler şekillendirilmiştir.⁶⁹ Yollar dar, avlular geniş olmak sureti ile inşa edilen evler ailenin ferah bir ortamda yaşamasına olanak sağlamıştır.⁷⁰ Şehirlerde bulunan meydanlar ise İslâm şehirciliğinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Bu meydanlar cenaze namazı, yağmur duası ve çeşitli aktivitelerin yapıldığı yerlerdir. Yeşillik ve nehir kenarı olan yerlere kurulan mesire alanları da halkın huzur bulduğu mekânlar olarak düzenlenmiştir. Velhasıl İslâm medeniyeti özünde bulunan tevhid akidesi gereğince kurmuş olduğu veya İslâmlaştırdığı şehirlerin mimarisinde benzer bir düzen kurmuştur. Bir müslüman dünyanın neresine giderse gitsin bir İslâm şehrine rast geldiğinde benzer bir sistem ve şehir düzeni ile karşılaşılıyordu. Bu da İslâm şehirlerinde hâkim bir düzenin ve huzurun bulunduğu delalet etmektedir.⁷¹

Demirci İslâm şehirciliğinin özünü şu şekilde tarif etmektedir: “İslâm şehirlerini maddî kurumlar üzerinde yoğunlaşarak anlamaya çalışmak yeterli bir yaklaşım değildir. Çünkü İslâm şehirlerindeki kurulu ilişkiler, maddî müesseseler arasında değil, kişiler arasındaki insanî bağlar üzerine bina edilmiştir. Bundan dolayı İslâm şehirlerini anlamak için fizikî plân ve mimari eserlerden daha çok, onlara esas canlılığını ve hüviyetini kazandıran insanların, bu yapılar etrafında nasıl bir kültür, âdâb-ı muâşeret ve hayat geliştirdikleri üzerinde durmak gerekir.”⁷²

⁶⁷ Cengiz Kallek, “Pazar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/206-208.

⁶⁸ Nebi Bozkurt, “Medrese”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/338-340.

⁶⁹ Demirci, “İslâm’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, 129-146.

⁷⁰ Yılmaz Can, “H. I-III/M.VII-IX. y.y. İslam Şehri”, 118.

⁷¹ Abdullah Ekinci, “İslam Medeniyetinde Bahçe Kültürü ve Peyzaj”, Şehir ve İrfan 3 (2016), 6-23.

⁷² Demirci, “İslâm’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, 129-146.

2.3. İslâm Şehirlerinin Ana Unsurları

2.3.1. Adalet

İslâm dininin ve medeniyetinin en belirgin özelliklerinden bir tanesi adalettir. Kur'an-ı Kerim'de adaletle ilgili birçok ayeti kerime bulunmaktadır.

*“Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür.”*⁷³

Peygamber Efendimizin (s.a.v.) sünnet-i seniyyesi ve hadis-i Şerifleri defaatle adaleti emretmektedir. Ebû Hüreyre'den(r.a.) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

*“Devlet otoritesi en büyük hamidir. Haksızlıklarla onun vasıtasıyla (yani hukuk yoluyla) mücadele edilir ve onun vasıtasıyla (tehlikelerden) korunulur. Şayet bu otoriteyi kullanan(lar), Allah'tan sakınmayı emreder ve adaletle hükmeder(ler)se bu yaptıklarından sevap kazanır(lar). Bunun aksine davranır(lar)sa (vebalini) çeker(ler).”*⁷⁴

Hulefay-ı Raşidin'den Hz. Ömer (r.a.),“Adalet mülkün temelidir.” diyerek devlet içerisinde adalet kavramını ilkeleştirmiştir.⁷⁵ İslâmîyet'in geldiği dönemde dünyanın genelinde âdil olmayan bir düzen bulunmaktaydı. Bu sebeple Hz. Muhammed (s.a.v.) bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamberdir. Her alanda güçlülerin sözü geçer, garibanlar ezilirdi. İslâmîyet ise herkese hakkını vermek gerektiğini savunur.

Sosyal statü ayrılığının İslâm'a uymadığını şu hadis-i şerifle bizlere bildirmiştir: *“Ey kızım Fâtıma! Babam peygamber diye güvenme. Rabbine karşı kulluk vazifeni yap. Eğer Allah'tan nefsinin satın alamazsan vallahi ben bile senin namına hiçbir şey yapamam.”* buyurmuştur.⁷⁶

İslâm'ın devletleşmesi her ne kadar Hz. Peygamber döneminde olsa da toprakların genişlemesi ve teşkilatlanması Hz. Ömer döneminde, Hz. Peygamber'in uygulamaları

⁷³ en-Nisâ 4/58.

⁷⁴ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, el-Câmi'u's-sahîh, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “İmâre”, 43.

⁷⁵ Ebû'l-Fida İmamüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (yy: Daru Hicr, 1997), 7, 68.

⁷⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmi'u's-sahîh, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “Vesâyâ”, 11.

öncülüğünde olmuştur. Hz. Peygamber, Medine'deki anlaşmazlıklara ve davalara bizzat kendisi bakıyordu. Adlî anlamda oluşturulan 52 maddelik Medine sözleşmesi, Medine'nin içindeki ve dışındaki unsurları içine alan bir anayasa hükmündeydi.⁷⁷ Devlet başkanı sıfatı gereğince Gayr-i müslimlerin de, Hz. Peygambere ve İslâm Devletinin kanunlarına tabi olması zorunluydu. Ancak kendilerine dinlerine uygun yargı muhayyerliği sağlanmıştır. Örneğin, Yahudi ve Hıristiyanlar mahkemede kendi yargı kurallarına göre yargılanmışlardır. Kendi aralarında çözemedikleri sorunları Müslüman yargıçlara aktarma hususunda da serbestlik tanınmıştır.⁷⁸ Hz. Peygamber döneminde büsbütün adli bir sistemin kayıt altına alınması söz konusu olmamaktadır. Lakin vahye dayalı bir adalet söz konusu olduğundan şahsi menfaat doğuracak bir durum hiç kimse için söz konusu olamamıştır. Asi, söz dinlemez bir toplum adli anlamda itaatkâr bir vaziyete bürünmüştür.

Hz. Ebubekir (r.a.) ise mürtetlerle mücadele etmekten, adli bir sistem ve düzen kurmaya olanak bulamamıştır. Yargı sistemini kurumsallaştıran, yargılama süreci ile infazı birbirinden ayıran, yargıyı bağımsız bir vaziyete getiren Hz. Ömer (r.a.) olmuştur. Bu yenilikçi uygulamalar, suçluların adalet önüne çıkarılması ve cezaların tatbiki gibi hususları uygulamakla vazifeli ilâve yapılanmaların oluşumunu da gerekli kılmıştır.⁷⁹ Hz. Ömer'in (r.a.), bağımsız ve adil yargılamaya verdiği kıymeti gösteren birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin, Devlet başkanı ve halife olmasına rağmen Ubey b. Ka'b (r.a.) ile aralarında çıkan anlaşmazlığı gidermek için kadı Zeyd b. Sabit'in (r.a.) huzuruna çıkmasıdır.⁸⁰ Kazaî işleri yürütmek üzere savaşa çıkan orduya yargıçların tayin edilmesi, yargıyı tarafsız bir mercîye bırakma, olağan üstü hallerde bile insan hakkını göz ardı etmeme, gibi adli bir duruşu sembolize eden uygulamalara sıkça rastlamak mümkündür.⁸¹ Hz. Ömer (r.a.) döneminde devlet sınırlarının genişlemesi bizzat davalara halifenin bakmasını imkânsız kıldı. Hz. Ömer (r.a.), şehirlere valiler atamak sureti ile idareyi, kadılık teşkilatı kurarak adalet müessesesini tesis etti. Merkezi davalara ise bizzat kendisi hâkimlik yaptı.⁸² Çağdaş ve modern olarak adlandırdığımız bugünkü adli sistemlerde dahi

⁷⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (Beyan Yayınları, 2019), 864.

⁷⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi II*, 919.

⁷⁹ Hüseyin Emin, "eş-Şurtafi'l-İslâm", *Mecelletü's-Şurta* (1957), 74.

⁸⁰ Beyhakî, *el-Edebü'l-Kâdi*, 49-65.

⁸¹ Hz. Ömer, Kadisiye savaşında orduya Abdurrahman b. Rabi'âtü'l-Behlî'yi, Yermük savaşında Ebu'd-Derdâ'yı kadı tayin etmiştir. Bk. Atar, *Adliye Teşkilâtı*, 68.

⁸² Murat Akarsu, "İlk Dönem İslam Tarihinde Yargının Kurumsallaşmasında Dört Halifenin Rolü", *Eskiye* 37 (2018), 57-79.

bazı kesimlerin yargı dokunulmazlığı ile korunduğu düşünüldüğünde, Hz. Ömer'in (r.a.) adli sisteminin nasıl bir evrensellik arz ettiği görülmektedir.

İslâm coğrafyası, Emeviler döneminde ciddi anlamda genişlemiştir. Farklı medeniyetler, farklı hukuki müesseseler ve adalet anlayışları ile karşı karşıya kalınmıştır. Biz burada İslâmî devletlerin teker teker adli süreçlerini anlatmaktan ziyade İslâm şehirciliğinin adli düzenini ele alacağız. İslâm adalet dinidir. Kimsenin hakkının kimseye geçmesini tasvip etmez. Kurulan devletler ve şehirlerde bu temel üzerine inşa edilmiştir. Kurulan şehirlerde kadılık makamı, kadılar, mahkemeler, hapisaneler, temyiz mahkemeleri, hükümleri infaz edecek şurta teşkilatı, asayiş sağlayacak bekçiler ve görevliler bulunmakta idi. Şehrin ve devletin yöneticisinin yanında ilk zamanlar cuma ve bayram namazlarını kıldırmak, beytülmâl'in idaresi ve tasarrufu emir ve halifelerin istişare meclisine katılmak, şer'i meselelerde hüküm vermek ve had cezalarını uygulamak gibi birçok yetkisi bulunan kadılık makamı İslâm devletlerinde en prestijli meslek gruplarından idi.⁸³

Her devletin kendine has hukuki bir sistemi olmasına karşın genel işleyiş şu şekilde idi: İslâm devletlerinde çoğunlukla hukuk şer'i ve örfi olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.⁸⁴ Şer'i hukuk fihri hükümleri esas alan ve fıkha göre hüküm veren hukuk sistemidir.⁸⁵ Yani Şer'î hukuk, İslâm hukukunun ana kaynaklarına ve bu arada müçtehit hukukçuların bu kaynaklara dayanarak yapmış oldukları içtihatlarla dayanır.⁸⁶ Şer'i hukuk meseleci bir yaklaşımla olaylara çözümlenmektedir. Bundan dolayı davalar seri bir şekilde neticeye ulaşır. Önceki İslâm devletlerinde şifahi uygulanmakta olan örfi hukuk ilk defa Fatih Sultan Mehmet ile literatüre geçmiştir.⁸⁷ İslâm hukukunun Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler'de detaylı olarak düzenlenmeyen bazı alanları bulunmaktadır. Bu sebeple yöneticiye belirli bir takdir yetkisinin tanınmış olması devlet yöneticilerinin uzun yıllar boyunca bilhassa idare hukuku, ceza hukuku ve mali hukuk alanında yaptıkları düzenlemelere müsait bir ortam hazırlamıştır. Had ve kısas gibi suçların aksine ta'zir suçları denen kapsamlı bir suç kategorisinin takdiri İslâm hukukunda devlet yöneticisine

⁸³ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II*, 146; Şevket Yıldız, *Kurtuba VIII-XIII. Yüzyıllar*, 65.

⁸⁴ Erol Özbilgen, *Osmanlı Hukuku'nun Yapısı* (İstanbul: y.y., 1985), 43.

⁸⁵ Hıfzı Veldet, *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*, *Tanzimat I*, (İstanbul: y.y., 1940), 17.

⁸⁶ Barkan, *Kanûn-nâme*, 192; Sosyal Siyaset Kürsüsü, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", (Erişim 26 Haziran 2022).

⁸⁷ Ahmed Akgündüz, *1/Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri/Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri* (Osav, 1990), 1/79-81; Aydın, *Hukuk Tarihi*, 69.

bırakılmıştır. Hangi fiillerin suç kabul edileceği ve nasıl cezaların uygulanacağı belirli ölçüler çerçevesinde devlet başkanına bırakılmıştır. Mesela şer'î vergiler dışında yeni bir vergi devlet başkanının takdiri ile konur. İşte Osmanlı sultanları her iki alanda kendilerine tanınan yetkiyi düzenli bir şekilde kullanmışlardır.⁸⁸ Osmanlı kanunnameleri ekseriyetle örfi hukuk içinde değerlendirilmiştir.⁸⁹ Şer'î hukuk, genellikle özel hukuk alanında detaylı düzenlemeler yapmış, kamu ve toprak hukuku, devlet hukuku gibi alanlarda ise esaslı ve kapsamlı kurallar getirmemiştir.⁹⁰ İşte bu sebeple, şer'î hukukun devlet başkanına tanıdığı geniş takdir ve düzenleme yetkisinden faydalanılmış; toprak rejimi, ta'zir suç ve cezaları, devlet idaresi gibi meseleler için padişaha, ülkenin vaziyetini göz önünde bulundurarak, şer'î hukuka aykırı olmayan kurallar koyma yetkisi tanınmıştır.⁹¹

Mahkemeler ise şer'i, örfi, askeri ve gayr-i müslim hukukuna göre hüküm veren mahkemeler olmak üzere dörde ayrılır. Şer'i mahkemeler yukarıda da belirttiğimiz üzere sorunları en az formalite ile çözmeyi amaçlamıştır. Şer'i hukuk özel hukuk alanında kapsamlı düzenlemeler yapmış, kamu hukuku, toprak ve devlet hukuku gibi alanlarda ise kapsamlı ve kesin kurallar getirmemiştir.⁹² Örfi mahkemeler daha çok şer'i Şerife muhalif olmamak kaydıyla devlet idaresi, toprak rejimi, had cezalarının dışındaki cezaların verilmesi gibi hususlarda görev yapmıştır. Askeri mahkemeler ise harp suçları, askeri nizamın ihlali vb. konularda müstakil olarak yargılama yapmışlardır. Gayrimüslim mahkemeleri İslâm'ın ilk dönemlerinden beri İslâm devletlerinde kendi din ve inanışlarına göre müntesiplerini yargılayan kurumlar olmuştur. Bu da İslâm devletlerinde din ve vicdan hürriyetinin had safhada olduğunun bizlere göstergesidir. Bütün bu mahkemelerin vermiş olduğu kararlar temyiz edilmek üzere bir üst mahkemeye taşınabilmektedir. Örneğin taşrada görülen bir mahkeme karara itiraz ile başşehirde temyiz edilebilir. En son ise yüce divana çıkmak sureti ile padişaha kadar intikal edebilir.⁹³

⁸⁸ Köprülü, *Fıkıh*, 617.

⁸⁹ Barkan, *Kanûn-nâme*, 192; Aydın, *Hukuk Tarihi*, 73.

⁹⁰ Barkan, *Şer'îliği Meselesi*, 204.

⁹¹ Barkan, *Şer'îliği Meselesi*, 205-206.

⁹² Barkan, *Şer'îliği Meselesi*, 204.

⁹³ Mustafa Gürbüz, "İslam Hukuk Tarihinde Kanun Yolu Olarak Temyiz Mahkemesi Ve Osmanlı Devletindeki İşleyişi" (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006) 1-112.

Özetle İslâm medeniyeti ve şehirciliği adalet olgusunu şehrin ve medeniyetin kalbine yerleştirmiştir. Çünkü İslâm şehri ve medeniyeti hem dünyada hem ahirette insanın refahını ve mutluluğunu esas alan bir sistem bütünüdür. Adalet ise toplumsal yaşamda insanların huzurunu temin ve muhafaza eden yegâne unsurdur. Adaletin olmadığı bir medeniyette insan faydacı bir düzenden söz edilemez. Ayrıca adaletin geç temin edildiği bir toplumda da huzuru aramak çok doğru olmaz. İşte bu ve bunun gibi meselelerde İslâm adalet sistemi insanı ve toplumu her daim ön planda tutmuş, halifeler ve sultanlar dahi zaman zaman yargılanmıştır. İşte bu adalet olgusu İslâm medeniyetine bin yılı aşkın bir dünya hükümranlılığı bahşetmiştir.

2.3.2. Ticaret

Şehirlerin ve medeniyetlerin temel unsurlarından bir tanesi de ticarettir. İslâmîyet ticarete çok önem vermiştir. Kur'an-ı Kerim de ticaret ehli müminler şu şekilde anlatılmıştır:

Onlar ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.⁹⁴

Hadis-i Şeriflerde ise İslâmî ticaretin birçok ayrıntısı hakkında bilgi verilmiştir. Bir Hadis-i Şerifte ise şöyle buyrulmaktadır: “Rızkın onda dokuzu ticarettedir.”⁹⁵

Hiz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye hicret ettiğinde Medine'deki ticaret Yahudi ailelerinin tekeline idi. Bir devletin tam anlamda bağımsızlığının ekonomik bağımsızlık ile olacağını gayet iyi bilen Hiz. Peygamber (s.a.v.) tefecilik, faizcilik, stokçuluk yapan Yahudi pazarına alternatif pazar kurmuştur. Bu pazar ile hem İslâm devletinin ekonomik bağımsızlığını hem de insanları zor duruma sokan halleri bertaraf etmiştir. Hiz. Peygamber (s.a.v.) ticaret maksadıyla çeşitli bölgelere tecrübeli bir tüccar olan amcası Ebu Talip'le gitmiştir. Hicretten önceki yıllarda ise şiddetli bir iktisadi ambargoyla karşılaşmıştır. İktisadi ve mali bağımsızlık siyasi bağımsızlığın en önemli unsurudur. Bu yüzden de Hiz. Peygamber iktisadi bağımsızlığın önemini gayet iyi biliyordu. Hicretten

⁹⁴ Nûr 24/37.

⁹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Metelibü'l-aliye* (Beyrut), 3/302, (3620).

sonra kurulan İslâm devleti İktisadi anlamda bağımsızlığını elde etmek için Medine pazarı adıyla meşhur olmuş bir pazar kurmuştur.⁹⁶

Kurulan bu pazarın özellikleri şunlardır:

- a. Pazarda sabit yerler edinmeye son verildi.
- b. Pazar vergisi kaldırıldı.
- c. Faizin her türlü yasaklandı.
- d. Stokçuluk yasaklandı.
- e. Haksız rekabet yasaklandı.
- f. Mal takası yasaklandı.
- g. Devletin piyasaya müdahalesi yasaklandı.⁹⁷

Denetimde ise dikkat edilen hususlar şunlardır:

- a. Çarşı ve pazarın genel durumunu kontrol etmek
- b. Fiyatları kontrol etmek
- c. Ürünlerin kalite kontrolünü yapmak
- d. Ölçü ve tartıyı kontrol etmek
- e. Müşteri kızıştırmaya engel olmak
- f. Gereksiz yemin edenleri uyarmak
- g. Haram kılınmış malların alım- satımını engellemek
- h. Kervanları karşılamayı ve şehirlinin köylü namına komisyonculuk yapması yasaklandı

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kurduğu İslâmî ticaret sistemiyle Hadis-i Şeriflerdeki ikazları kıyamete kadar Müslümanlara kuracakları şehirlerde ticaretin nasıl olması gerektiğini tarif etmektedir.⁹⁸

⁹⁶ Kallek, "Pazar", 34/206-208.

⁹⁷ Harun Bıçakçı – Cuma Yıldırım, "İslam Uygarlığında Şehir ve Şehirleşme", 543.

⁹⁸ İhsan Cora, "Çağdaş Tüketici Pazarları Açısından " Medine Pazarı" nın Analizi", *Atlas Dergisi*, 1/5 (2020), 51-62.

Biz genel hatları ile İslâm şehirciliğindeki ticari düzeni anlatacağız. İslâm şehirleri kimi zaman müstakil pazar yerleri belirlenmek sureti ile kimi zaman da ulu cami etrafına kurulan pazarlar, çarşılar, bedestenler üzerinden bir ticari sistem oluşturmuştur. Bu pazarlarda meslek gruplarına göre bölümler bulunurdu. Ticari hayatta düzen temin edilmesi için meslek gruplarına ait lonca teşkilatları oluşturulmuştur. Hem nitelikli tüccar yetişmesi hem de yeni yetişecek nesillerin işin ehli olması son derece önemlidir. Ayrıca bu lonca teşkilatları ticarete olabilecek haksız kazanç stokçuluk ve kalitesiz mal üretimi gibi hususların önüne geçilmesi açısından oldukça önemlidir.⁹⁹ Merkezinde cami, idare, eğitim, sağlık, ticaret olan İslâm şehri halkalar halinde düşünülürse, insanların faydasına göre ticari meslek grupları konumlandırılmıştır. Mesela fırınlar ve zati ihtiyaçların satıldığı yerler, meyve sebze pazarları cami ve şehir merkezine yakınken, ağır sanayi, demirci ve kötü kokular yayabilecek dericilik gibi meslek grupları camiden ve merkezden uzak bir bölümde bulunurdu. Aksi halde ses ve kötü koku çıkaran bu meslekler ibadet merkezi ve şehir merkezi olan yerlerde rahatsızlığa sebep olurlardı. Meslek gruplarına göre çarşılar teşekkül ettirilmiştir. Bir şehirde birden fazla çarşı ve pazar bulunabilirdi. Çarşı, pazar, bedesten ve han gibi isimlerle anılan bu yapılar mülkiyet olarak genellikle vakıflara aitti. Gelen gelirler ise cami, aşevi, medrese, muhtaçlar ve yoksulların ihtiyaçları için harcanmakta idi. Özel mülkiyet dükkânlar hanlar vb. de bulunmakla birlikte sayıları vakıf mülkiyetlerine göre çok daha azdır. Çarşı pazarların mülkiyetinin vakıflara ait olması sosyal hayatın kolaylaşması ve sosyal ihtiyaçların daha kolay ve hızlı bir şekilde karşılanmasına olanak sağlamaktadır. Günümüzde bile altında dükkân ve ticarethane bulunan cami ve medreseler ihtiyaçlarını daha kolay temin edebilmekte daha ferah bir ortam olanağı sunmaktadır.¹⁰⁰

Şehrin iç düzeninde ticaret böyle iken şehirlerin dünya ticareti açısından konumlandırılması ise çok önemlidir. İslâm şehirleri İpek Yolu ve Baharat Yolu gibi önemli ticaret yolları üzerine kurulmuştur. Tertipli, güvenli, dürüst ve insan faydacı bir sistemi olan İslâm ticaret ahlakı İslâm şehirlerini döneminin dünya ticaret merkezleri haline getirmiştir. Ticari yolların güvenliğinin temin edilmesi, tüccarların konaklaması için yollara kervansaraylar inşa edilmesi, ticari anlaşmazlıklarda hukukun gönülleri

⁹⁹ Ahmet Kal'a, "Lonca", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/211-212.

¹⁰⁰ Kallek, "Pazar", 34/206-208.

ferahlatması, pazarlarda fiyat denetimi, kalite denetimi gibi hususlar İslâm memleketlerini müferrah eylemiştir.¹⁰¹

Osmanlı devleti zamanında kurulan ahilik teşkilatı ve esnaf locaları gibi teşkilatlar ise Sjoberg'e göre, bir yandan ekonomik bir oluşum olarak tarif edilirken, diğer bir yandan da sosyal bir oluşum kabul edilmiştir. Sjoberg'e göre, esnaf teşkilatları özel üyelik şartları olan, üyelerinin çalışma prensiplerini ve ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarını düzenleyen ve aynı zamanda buldukları şehrin sosyal yapısına da uyum sağlayan, dini fonksiyonları bulunan, üyelerinin yardımıyla zor koşullarda "Sosyal sigorta kurumu" olarak görev yapan kuruluşlardır.¹⁰² İslâm şehirciliği ve medeniyeti bin yılı aşkın bir süre, işte bu ticari teşkilatlanmalarla ayakta durup dünya ticaret hayatına yön vermiştir.

Kısaca İslâm ümmeti kurduğu şehirlerde adaleti, tartıda dürüst olabilmeyi, ticari düzeni Allah'ın emir ve yasaklarına göre sistemleştirdiklerinde kurdukları şehirler insanı önceleyen, sosyal yaşamı kolaylaştıran bir huzur ortamı olmuştur.

2.3.3. Mahremiyet

Mahremiyet, kişilerin, diğer insanların bilmelerini istemedikleri özel vaziyetlerine denir. Mahremiyete saygı, "Gizlilik", "Özel hayatın gizliliği" ve "Özel yaşama saygı" ifadeleriyle de anlatılmaktadır. Mahremiyetin ihlali ise, rızası ve izni olmadan insanların özel hayatlarına dâhil olmak, gizli ve kişinin kendine has bilgi ve belgelerine ulaşmak, gizli konuşmalarını dinlemek demektir. Mahremiyete saygı ise, İslâm Dininin ve İslâm Medeniyetinin kıymet verdiği bir meseledir. Ayet ve hadislerle mahremiyetin sınırları belirlenmiş ve bu sınırlara herkesin uyması istenmiştir. İslâm dini, mahremiyetin korunmasını teşvik ederken ihlalini de büyük bir suç saymıştır.¹⁰³

Kur'an-ı Kerim de bu hususta bizlere şöyle buyrulmaktadır:

"Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş

¹⁰¹ Şebnem Eryavuz, "Kervansaray", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/ 299-302.

¹⁰² Sjoberg Gideon, , "ThePreindustrial City", *TheAmericanJournal of Sociology - World Urbanism* 60/5(1955), 438-445.

¹⁰³ Diyanet Dergi, "Mahremiyetin Korunması", (Erişim 26 Haziran 2022).

kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Tabii ki bundan tiksindir! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur."¹⁰⁴

Peygamber efendimiz ise bu konuda bizlere: "İnsanların özel hâllerini araştırmayınız!"¹⁰⁵ buyurarak mahremiyetin önemini vurgulamıştır. Yine başka bir hadis-i Şerifte ise : "Hiç kimsenin izinsiz olarak bir başkasının evinin içine bakması helâl değildir. Eğer bakarsa (eve) girmiş demektir..."¹⁰⁶ Bu ve bunun gibi hadis-i Şerifler İslâm şehirciliğini ve medeniyetini kurarken bizlere rehberlik etmektedir.

İslâm şehirleri kurulurken mimari düzende dâhil birçok husus mahremiyete göre şekillenmiştir. Bu hususa bir İslâm şehri olan Safranbolu'dan örnek vermek gerekirse: Safranbolu evleri yan tarafında müştemilatı bulunan, iki katlı, genellikle sekiz odaya kadar odası bulunan, geniş aile evleridir. Misafirperver bir millet olan Türkler odaları tanzim ederken misafir odalarına hususi tuvalet ve banyolar yapmıştır. Safranbolu evlerinde haremlik selamlık düzeni kurulmuştur. Buna örnek vermek gerekirse mutfakta hazırlanan yemeklerin salona taşınması için dönen dolaplar imal edilmiştir. Safranbolu evlerinin bir kısmında evin orta yerinde havuz bulunmaktadır. Bu havuz odalarda konuşulanların diğer odalarda duyulmasına mâni olur. Ayrıca dış kapı üzerine dizayn edilen çift tokmak sistemi mahremiyete ne kadar önem verildiğini göstermektedir. Safranbolu evlerinin dış kapısında kalın büyük ve tok ses çıkaran bir demir tokmak ve hemen yanında ya da içinde daha küçük ince ve tiz bir ses çıkaran demir tokmak vardır. Gelen misafir erkek ise kalın tokmağı vuru ev sahiplerinden erkek olan kapıyı açar. Bayanlar ise ince tokmağı vurur tiz kapı sesini duyan ev sahiplerinden bayanlar kapıyı açar. Ecdadımızın yüzlerce yıl önce hassasiyet göstermiş oldukları mimari yapılardan olan Safranbolu evlerinin pencerelerinin önündeki ahşap işleme içerdekilerin dışarıyı rahatça görebileceği ama dışarıdakilerin içeriye göremeyeceği bir şekilde dizayn edilmiştir. Ayrıca Safranbolu evleri ile ilgili söylenebilecek diğer bir husus ise hiçbir evin diğer bir evin manzarasını ve güneşini kapatmamasıdır.¹⁰⁷

Özetle, İslâm medeniyeti insanların özel hayatlarını kanun ve kurallarla güvence almıştır. Mimari ve şehir düzenlemesinde de hassas davranarak kanun ve kuralların

¹⁰⁴ el-Hucurât 49/12.

¹⁰⁵ Buhârî, "Nikâh", 45, "Edeb", 57, 58; Müslim, "Birr", 28-30.

¹⁰⁶ Tirmizî, "Salât", 148; İbn Hanbel, 5/280.

¹⁰⁷ Safranbolu Evleri, "Safranbolu Evleri Hakkında Bilgi", (Erişim 26 Haziran 2022).

sadece bir yazıdan ibaret olmadığını göstermiştir. Bu da İslâm şehirciliğinde mahremiyet olgusunun önemini ortaya çıkarmaktadır. İslâm şehirciliği insana kıymet veren ve huzurlu olmasını temine çalışan bir sistemdir. Bu sistemin devamı ise her anlamda mahremiyete dikkat edip, özel hayatın gizliliğini teminle devam edebilecektir.

2.3.4. Yönetim

Kur'an-ı Kerim'de devlet başkanına itaat etmekle alakalı rabbimiz bizlere şöyle buyuruyor: *“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir.”*¹⁰⁸

Peygamber efendimizde yönetici hakkında bizlere şöyle buyuruyor:

Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet edilmiştir: Ben evimde Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle dua ederken işittim: “Allah'ım! Ümmetimin yönetimini üstlenip de, onları sıkıntı ve meşakkate düşürene sen de sıkıntı ver; Ümmetimin yönetimini üstlenip de onlara kolaylık gösterip (rahatlık ve refaha kavuşturana) sende kolaylık göster.”¹⁰⁹

Aiz b. Amr'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre o, Ubeydullah b. Ziyâd'ın (r.a.) yanına girmiş ve ona şöyle demiştir: Oğlum, ben Resûlullah'ın (s.a.v.), “Yöneticilerin en kötüsü, zorba olanlardır.” dediğini işittim. Sen sakın onlardan olma.¹¹⁰ Abdullah b. Amr' el-Âstan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.): “Ailesi ve idaresi altında bulunanların hak ve hukukun da adaletle davrananlar, Allah nezdinde nurdan koltuklara otururlar.”¹¹¹ buyurmuştur.

Görüldüğü üzere İslâmîyet devlet yönetimini bir hâkimiyet davası olarak değil bir hizmet müessesesi olarak kabul etmiştir. Buna bağlı olarak şekillenen şehirleşme ve devlet yönetimi insanlara tahakkümle hükmeden bir sistem değil insanların hayatını kolaylaştıran bir kamu müessesesi görevi görmüştür.

İslâm şehirlerinin idarî kurumları, yöneticileri ve sorumluluk alanları kuruluş, yükseliş ve yıkılış dönemlerine göre değişiklikler taşır. İslâm toplumunun tarih boyunca

¹⁰⁸ en-Nisâ 4/59.

¹⁰⁹ Müslim, “İmare”, 19.

¹¹⁰ Müslim, “İmare”, 23.

¹¹¹ Müslim, “İmare”, 18.

kabul ettiği ortak değerlerinden biri de İslâm hukukudur. İslâm hukukunu temsil eden ve uygulayan Kadılar, İslâm şehirlerinin en önemli öğesi olan İslâm hukukunu ve şehrin genel düzenini temin ve muhafaza ederler. İslâm şehirlerinde yönetim merkezden atanan valiler, şurta teşkilatı, kadılık müessesesi gibi kurumlar aracılığı ile yürütölmekteydi. Başşehir olan şehirler de devlet reisi, hükümdar ve halife unvanıyla devleti idare etmekteydi. Devlet reisi orduyu idare etmek, başkomutanlık yapmak, hâcip ve vezir gibi önemli devlet adamlarını tayin etmek ve devlet hazinesine (Beytül mâl) tasarruf etmek gibi görev ve sorumlulukları vardı.¹¹²

Valiler şehrin genel anlamda idaresinden sorumlu olan kişidir. Lakin mutlak hâkim değildir. Çünkü idareci Kuran'a ve sünnete uygun bir idari yönetim sağlamak zorundadır. Aksi halde hükümleri geçersizdir. Şehrin tertibi ve düzeni, güvenliği, ticaretin usulüne uygun olarak yapılması, vergilerin toplanması, alt yapı hizmetleri, ziraatın devamlılığı, beytül mâlin idaresi, şehre bağlı askeri yapının idaresi, sosyal şehircilik anlamında halkın her türlü sıkıntısının giderilmesi, merkeze karşı sorumluluklar gibi görevleri bulunmaktadır. Tabi bu görevler yerine getirilirken şehrin güvenliği şurta teşkilatına, beytül mâlin idaresi kadılık müessesesine, diğer görevlerde ilgili memurluklara tevdi edilmiş oluyordu. Başta da belirttiğimiz üzere şehirlerin ve devletlerin büyümesiyle idari müesseseler çoğalmaktadır. Bu sebeple devletlere göre idari teşkilatlanma değişmektedir. İslâm devletlerinin sınırlarının genişlemesi ve farklı örf adetlerle karşılaşması, idari yapılarda meclislerin teşekkülü, her alanda müesseseleşme ve çok daha kapsamlı bir idari teşkilatın oluşmasına zemin hazırlamıştır. İslâmî şehir planlamasında yönetim merkezi, merkezde bulunan caminin yakınına konumlandırılmıştır.¹¹³

Özetle cami merkezli bir şehir, yanında ticaret merkezi olan pazar ve yönetim merkezi olan hükümet binası. Sosyal devlet açısından bakıldığında bu şehir düzeni halk ile idarecileri kutuplaştırmadan cami ekseninde birleştiren bir yapıya sahiptir.

¹¹² Ahmed Fikrî, Kurtubafî'l-Asrî'l-İslâmî Târîh ve Hadâre, (İskenderiyye: MüessesetüŞebâbi'l-Câmia, 1983), 286.

¹¹³ Zeynep Tarım Ertuğ, "Saray", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/117-121.

2.3.5. Mimari ve Fiziki Yapı

İslâm şehirlerinin coğrafi yapısı, şehri kuran toplumun estetik anlayışı, şehirde yaşayan önceki medeniyetlerin mimari birikimleri, hükümdarların fikir dünyası, yaşanılan asrın teknolojik şartları vb. birçok sebep İslâmî mimariyi etkilemektedir.

Ortasından deniz geçen, bir imparatorluk sermayesini devralan İstanbul şehrinin şehir planlaması ile Semerkant'ın şehir planlamasını bir düşünmek doğru olmayacaktır. Şehrin mimarisini etkileyen diğer bir faktör ise ticaret yollarında olup olmamasıdır. Ekonomik anlamda refaha kavuşan şehirler mimaride de daha ileri gitmiştir. Mimariyi etkileyen diğer bir husus şehirlerin kurulma sebepleridir. Askeri, ticari, baş şehir gibi gayelerle sıfırdan kurulacak şehirler farklılık arz ettiği gibi sonradan İslâmlaşan şehirlerin mimari çehresi de farklı olmaktadır. Bütün bu farklılıkların olmasına karşın İslâm memleketlerinde seyahat eden bir kişi İslâm şehirlerinde yabancılık çekmez. İşlerini rahatlıkla ve güven içerisinde halledebilirdi. Çünkü Bütün bu farklılıklar rağmen İslâm medeniyeti ve tasavvuru şehirlere ortak bir kimlik kazandırmıştır. Bu kimlik merkezde ulu cami, yanında hükümet binası, pazar, idari müesseseler, şehir meydanı, cami müstemilatında eğitim kurumları, sağlık merkezleri, sosyal devlet gereği imarethaneler, aşevleri, çeşmeler vb.dir. Dışa doğru, her etnik ve dini gruba göre geniş avlulu dar sokaklı mahalleler, ibadethaneler, bu mahallelerin merkeze açılan kapıları, daha dış halkada askeri oluşumlar ve surlar İslâm şehrinin genel kimliğini oluşturmaktaydı. Bu medeniyet fikri, (her ne kadar estetiksel ve örfî farklılıkların mimariye tesiri olsa da) İslâm memleketlerinde şehircilik anlamında bir ortak kabulü oluşturmuştur.¹¹⁴

2.3.6. Sağlık

Rabbimiz Kuran'ın birçok yerde müminler için şifa olduğunu buyurur ve bizlere şifanın kaynağı hakkında şöyle buyurur: “*Hastalandığım zaman bana şifa verendir.*”¹¹⁵

Peygamber Efendimiz (s.a.v.): “Şâfi-i Kerim Allah Teâla hazretleri, her ne hastalık indirmişse onun devasını da indirmiştir.”¹¹⁶ buyurarak müminleri hem tıbbi araştırmaya sevk etmiş hem de sağlığa verdiği önemi ifade etmiştir.

¹¹⁴ Selçuk Mülâyim, “Mimari”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/91-95.

¹¹⁵ eş-Şuarâ 26/80.

¹¹⁶ Buhari, “Tıbb”, 1.

Müslümanlarda bu ilâhi emirleri ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) teşviklerini esas alarak çok önemli tıbbi faaliyetlerde bulunmuş ve hastaneler kurmuşlardır. Ayrıca çok önemli tıp adamları yetiştirerek ortak insanlık mirasına çok önemli bilgiler bırakmıştır. İslâm şehirlerinde cami merkezinde şifahaneler bulunmasına karşın psikolojik rahatsızlıklar için şehrin biraz dışında havuzlu psikiyatri servisi olan hastaneler, bulaşıcı hastalıklar için şehrin dışında tedavi merkezleri ayrıca bilimsel araştırmalar ve umum hastalıklara bakan büyük hastaneler inşa edilmiştir.¹¹⁷ Bunlara örnekler vermek gerekirse Kastamonu'da bulunan Yılanlı Camiî ve Külliyesi'nde bulunan dâru'ş-şifâ hem hastane hem de tıp fakültesi olarak kullanılmıştır.¹¹⁸

2.3.7. Eğitim

Rabbimiz bilenle bilmeyenin bir olmadığını şu ayeti kerimede bizlere inzal buyurmuştur: “*Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkarcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.*”¹¹⁹

Peygamberimiz ise ilmin önemini bizlere: “İlim Çin’de de olsa ona tâlip olun. Çünkü ilim her Müslümana farzdır.”¹²⁰ hadisi ile bildirmiştir. Allah Resûlü (s.a.v.) Mescid-i Nebevî'nin bir kısmını ilim merkezi olarak Suffa ehline tahsis etmiştir.¹²¹

Sosyolojik bir gerçek olarak eğitim toplumların refahını ve gelişmişliklerini ciddi anlamda etkilemiştir. İslâm âlemi camilerin müstemilatına fenni ve dini bilgilerin okutulduğu medreseler inşa ederek ilme ve ilim adamına çok değer vermiştir. Dünyanın neresinde olursa olsun ilim adamlarını ülkelerine davet edip onların ilmi araştırmalarına maddi ve manevi destekler vermişlerdir.¹²²

İslâm memleketlerinde nizamiye medreseleri, beytü'l-hikme, Endülüs medreseleri, Süleymaniye ve Osmanlı medreseleri gibi yüzlerce hatta binlerce eğitim

¹¹⁷ Arslan Terzioğlu, “Bimâristan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/163-178.

¹¹⁸ Işıl Konak, “I. Kastamonu Yılanlı Darüşşifa Taç Kapısının Korunma Sorunları ve Mevcut Durum Tespiti”, *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6/20 (2022), 157-168.

¹¹⁹ ez-Zümer 39/9.

¹²⁰ Beyhakî, *Şuabu'l-İman* (Beyrut: y.y., 1410), 2/253.

¹²¹ Vikipedi, “Suffe”(Erişim 15 Aralık 2022).

¹²² İlim ve Medeniyet, “Osmanlı Devleti'nde Bilimin Öncüleri”, (Erişim: 12.10.2022).

kurumu inşa edilmiştir. Bu medreselerde dini ilimlerin yanında fenni bilgilerde okutulmuş, hatta medreselerde alanına göre ihtisaslaşma uygulamaları yapılmıştır. Orta çağın bilimsel faaliyetleri, yeni keşifleri, matematik, coğrafya ve sair ilimlerin talimi İslâm memleketlerindeki medreselerde yapılmıştır.¹²³

Abbasi döneminin en önemli eğitim ve araştırma kurumu olan beytü'l-hikme, dünyanın en büyük kütüphanesi olma vasfını taşımaktadır. Ayrıca Selçuklu dönemi nizamiye medreseleri bulunduğu devrin en önemli ve en kapsamlı ilim merkezleri arasında sayılmaktadır. Osmanlı devletinin İstanbul'u fethetmesi ve Ayasofya'nın camiye çevrilmesinden sonra Ayasofya medresesi dünyanın en prestijli eğitim kurumu olarak kabul edilmektedir. Daha sonraları inşa edilen Süleymaniye medresesi ise hem kapasite hem ilim çeşitliliği anlamında Osmanlı'nın ve dünyanın en saygın eğitim kurumu olarak görülmektedir.¹²⁴

İslâm memleketlerinde en prestijli meslek gruplarından bir tanesi de ilmiye sınıfıdır. Çünkü İslâm dininin ilk emri "Oku"¹²⁵ dur. Bu da Müslüman'ın öncelikle ilimle meşgul olması anlamına geliyor. Bütün sistemi ilim üzerine kurulan bir medeniyetin, medrese ve ilim adamlarına verdiği kıymette haliyle ona göre oluyor. İslâm medeniyeti ve şehirciliği medreseleri inşa ederken insanın üzerine gelen beton yığını ve darışmalık binalar inşa etmemiştir. Toplumdan soyutlanmış ruhban yetiştiren kurumlar gibi şehrin dışına da inşa etmemiştir. Aksine yeşillikler içinde sade ve mütevazı bir mimari yapı tercih edilmiştir. Genelde geniş avlulara açılan ortasında insana huzur veren bir havuz ve su sesi, ağaçlarıyla ve yeşilliğiyle insanın gönül dünyasını aydınlatan bir ortam söz konusudur. Hıristiyan öğretilerindeki gibi dağlara tepelere inşa edilen eğitim kurumları da söz konusu değildir. Aksine şehrin merkezi olan caminin haziresinde bulunmaktadır. Bu da toplumdan kopuk ve toplumsal gereklilikleri bilmeyen bir ilmiye sınıfının ortaya çıkmasını engellemektedir. Bizzat toplumun içinde, toplumla birlikte yaşayan, öğrenen, öğreten bir eğitim kurumu olarak medreseleri karşımıza çıkarmaktadır. Psikolojik anlamda ise bu düzen, âlimlerin özgüven sahibi, konuştuğunu ve yaptığını bilerek yapan,

¹²³ Hüseyin Atay, "Fatih - Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazet - Nameler." *Vakıflar Dergisi*, 13 (1981), 172-234.

¹²⁴ Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/338-340.

¹²⁵ el-Alak 96/1.

ilim ehli kişiler olmasını sağlamaktadır. Nitelikli insanın yetişmesi ise, ilim ve fennin gelişmesinde çok önemli bir husustur.¹²⁶

Kısaca özetlemek gerekirse insanın fitratına uygun yeşillikler içerisinde bir ortam, aynı zamanda toplumun kalbinde kendinden emin ve özgüven sahibi hocalardan ders alan, ibadetin, yönetimin, sağlığın ve ticaretin merkezinde, toplumla iç içe teorik ve pratik bir şekilde yapılan bir tahsil sistemi İslâm şehirciliğinde eğitimi tanımlamaktadır.

2.3.8. Askeri

Kur'an-ı Kerim'de cihad emri :*“Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir!”*¹²⁷

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ise savaşta dahi merhametli olmayı bizlere şu sözlerle öğütlemektedir: Süleyman b. Büreyde'nin, babasından rivayet ettiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) birini orduya komutan olarak tayin ettiğinde ona özel olarak; Allah karşısında takva sahibi olmasını, beraberindeki Müslüman askerlere iyi davranmasını tavsiye eder ve şöyle derdi: “Allah'ın adıyla ve Allah yolunda savaşın. Allah'ı inkâr edenlerle savaşın. Savaşın, fakat hainlik yapmayın, zulmetmeyin, öldürdüğünüz kimselerin organlarını kesmeyin ve çocukları öldürmeyin.”¹²⁸

İslâmîyet savaşmayı emreden, harp etmeyi önceleyen bir din değildir. Seleme kökünden türeyen İslâm barış ve esenlik anlamına gelir. Lakin Müslümanların huzur içerisinde yaşayabilmesi, dünyada mazlumların zulüm görmesinin engellenmesi, ilâhi kelimetullah davasının insanlara ulaştırılması için İslâm devletleri askeri anlamda en ileri seviyeye ulaşmışlar ve ulaşmaları teşvik edilmiştir.¹²⁹

Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) önce Arap kabilelerinde düzenli bir ordu sistemi bulunmamaktaydı. Eli silah tutan bütün erkekler savaşır ve başlarında komutan olarak kabile reisi bulunurdu.¹³⁰ Peygamber efendimiz askerlerin savaş esnasında saflar

¹²⁶ Fahri Kayadibi, "İslam Dini'nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem". *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 0 / (4 Nisan 2012) .

¹²⁷ et-Tevbe 9/72.

¹²⁸ Tirmizî, “Diyât”, 14.

¹²⁹ Mustafa Sinanoğlu, “İslâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/37-42.

¹³⁰ Ebu Abdullah Muhammed b Ömer el-Vakıdi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Savaşları 1. Kitap, çev. Musa K. Yılmaz (İlk Harf Yayınevi, 2014), 66.

halinde dizilmesi usulünü getirmiş, asker sayısının çoğaldığı Hulefâ-i Râşidîn döneminde ise orduya bölük, tabur (kürdûs) sistemi eklenmiştir.¹³¹ Medine'ye hicretten sonra Mekke müşriklerine karşı cihada izin verilmesi İslâm ordusunun kuruluşunu ifade eder.¹³²

Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabeleri savaş tekniği açısından yetiştirmeye gayret etmiştir.¹³³ Ordunun silah ihtiyacını temin etmek, orduya katılacakları tespit etmek,¹³⁴ isimlerini yazmak,¹³⁵ savaşta kullanılacak binekleri, azık ve levazımatı belli bir karargâhta toplamak gibi birçok hususu takip etmiş ve düzene sokmuştur. Normal şartlarda gönüllü askerlik sistemi uygulanırken umumi seferberliği gerektiren Tebük gazvesi gibi durumlarda Sahabeler hazır asker kabul edilmiştir. Savaşa katılanlar savaş ganimetlerinden hisse alır, savaş bittiğinde ise ailelerinin yanına dönüp günlük hayatlarına devam ederlerdi. Allah Resulü (s.a.v.) savaştan önce orduyu gerekli talimlerle eğitir düşmana karşı nasıl bir strateji izleneceğini öğretirdi. Allah Resulü (s.a.v.) kale kuşatmaları gibi teknik aletlerin gerektiği savaşlarda (mancınık vb.) savaş aletlerinin yapımına özen göstermiş teknik bilgiyi öğrenmeleri için sahabeyi teşvik etmiştir.¹³⁶ Askeri parola sistemini oluşturmuş, savaş esnasında belirli kıyafetler giyilmesini istemiştir. Ayrıca ve yol güvenliğini sağlamak için casusları ve düşman hakkında bilgi edinmek kılavuz kullanmıştır. Ordun emniyeti konusunda bazı vakit gayrimüslim kişilerden de faydalanılmıştır.¹³⁷

Hz. Ebu Bekir (r.a.) döneminde ihtiyaca göre asker toplama sistemi getirilmiştir. Hz. Ömer(r.a.) döneminde ise savaşacak güçleri tespit etmek hazineyi bir sistematiğe koymak için askeri divanlar oluşturulmuştur. Ayrıca Hz. Ömer(r.a.) maaşlı askerlerden düzenli bir ordu kurmuş bu askerlerin ticaret ve ziraat da uğraşması yasaklanmıştır. Hazreti Ömer (r.a.) döneminde kayıtlı askerlerin sayısı 150.000'e ulaşmıştır. Ayrıca Hz. Ömer (r.a.) döneminde ordugâh şehirler inşa edilmiştir. Basra Kufe, Fustat gibi Filistin'de Remle, Mısır'da İskenderiye, Suriye'de Dimaşk gibi bazı şehir merkezlerine Arap kabile

¹³¹ Mustafa Zeki Terzi, "Ordu", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/357-362; Bahaeddin Yediyıldız, "Ordu", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/362-367.

¹³² Ahmet Özel, "Cihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/ 531-534.

¹³³ Ebu Abdullah Muhammed b Ömer el-Vakidi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Savaşları 3. Kitap, çev. Musa K. Yılmaz (İlk Harf Yayınevi, 2014), 224.

¹³⁴ Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye*, 384-385.

¹³⁵ Buhârî, "Cihâd", 181; Müslim, "Hac", 74.

¹³⁶ Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye*, 499-501.

¹³⁷ Buhârî, "Menâkıbü'l-enşâr", 45.

ve aşiretlerine mensup askerleri yakınlarıyla birlikte konumlandırıp bu şehirleri sürekli ordugâha çevirmiştir.¹³⁸

Hız. Osman(r.a.) döneminde ise Bizans'tan kalan tersaneler canlandırılarak donanma oluşturuldu. Hatta bu donanma ile Kıbrıs'ın fethi gerçekleştirildi.¹³⁹

Emeviler ve Abbasiler gibi İslâm devletlerinde ordu kendi içerisinde bölümlere ayrıldı. Çeşitli divanlar kurularak askeri sistem ve ihtiyaçlar düzenlendi.¹⁴⁰

Türklerin İslâmîyet'e girmesi ile savaşçı bir millet olan Türklerin askeri tecrübeleri İslâm medeniyetiyle birleşti. Onluk sistem gibi askeri düzenlemeler İslâm ordularında uygulanmaya başlamıştır. İslâm şehircilik anlayışı ordu ve ordugâhları şehrin dış kısımlarına yerleştirmiştir. Ordu şehrin muhafazasında kullanılmış ve fetih hareketlerinde istihdam edilmiştir. Saray muhafızları dışında Şehrin iç güvenliği ise Şurta teşkilatı ile sağlanmıştır.¹⁴¹

Askeri mimari anlamında örnek vermek gerekirse yakın tarihimizden İstanbul Kuleli Askeri Kışlası, Osmanlı Kara Harp Okulu ve idadiler gösterilebilir. Ayrıca kaleler, surlar ve gözetleme kuleleri de askeri mimari eserlerinden sayılabilir.¹⁴²

2.3.9. Aile İlişkileri

Aile müessesesinin kıymeti hakkında Kur'an-ı Kerim de: *"Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peydâ etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır."*¹⁴³

Peygamberimiz (s.a.v.) aile kurmanın önemi hakkında bizlere: "Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimle amel etmezse, benden değildir. Evleniniz! Zira ben, diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuz ile iftihar edeceğim. Kimin maddî imkânı varsa,

¹³⁸ Halit Çil, "Halife Ömer'in Askerî Şehirleri (Ordugâhlar)" *Dini Araştırmalar*, 12/35(2009), 87-106.

¹³⁹ Adnan Adıgüzel, "Hz. Osman Döneminde (24-35/644-656) Fetihler", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 3/11(2019), 25.

¹⁴⁰ Abdülazîz ed-Dûrî, "Divan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/377-381.

¹⁴¹ Salim Koca, "Türkler ve İslâmîyet", *ERDEM* 22 (1996), 263-286 .

¹⁴² Okuryazarım, "Askeri Mimari Yapı Çeşitleri", (Erişim 15 Aralık 2022).

¹⁴³ er-Rûm 30/21.

hemen evlensin. Kim maddî imkân bulamazsa, nafîle oruç tutsun. Çünkü oruç, onun için şehveti kırııcıdır.”¹⁴⁴ buyurmuştur.

Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) aile ahlakı aile içi sorumluluklar, evlatlara karşı sorumluluklar gibi birçok meselede hadis-i şerifleri bulunmaktadır.

İslâm, şehircilik açısından aile şehrin ve toplumun temeli olarak kabul edilmiştir. Aile ilişkilerinin sağlam olmadığı toplumlar uzun soluklu olmamıştır. Ailenin mahremiyeti ve özel hayatın gizliliği gibi meseleler İslâm şehirlerinde hassas olan konulardandır. Geniş avlulu geniş evler inşa edilmiştir. Aileler kalabalık aile modelinde olmuştur. Yani ailenin reisi evin en ihtiyarı olan dede figürüdür.¹⁴⁵

Ailelerin kalabalık olması sosyolojik anlamda birçok güzellikleri içerisinde barındırmaktadır. Bunlar:

- ✓ Dıştan gelebilecek tehlikelere karşı mukavemet kuvveti sağlar,
- ✓ Hayatın her türlü zorluğunu ve sıkıntısını yaşamış olan ihtiyarlar, yeni yetişecek nesillere rehberlik eder,
- ✓ Görev paylaşımı ve sorumluluk bilinci oluşur,
- ✓ Ziraat, hayvancılık gibi işlerle uğraşanların işgücü yükü azalır,
- ✓ Ticaretle uğraşanların ticari faaliyetleri takip edebilecek insan gücü ihtiyacı karşılanır,
- ✓ Yeni yetişen nesillerin kimlik bilinci oluşur, özgüvenleri sağlam bir şekilde şekillenir,

Bu ve bunun gibi birçok faydasının bulunduğu kalabalık aile modeli, toplumsal huzur anlamında da kıymetlidir.¹⁴⁶

Özetle aile ferdi kimlik bilinci ile yoğurur. Sağlam bir içsel huzura ve karaktere sahip olan bu fert sağlam bir aile kurar. Sağlam kurulan aile, sağlam bir toplumu idame eder. Sağlam bir toplum sağlam bir devleti, sağlam bir devlet sağlam bir medeniyeti ihdas eder. İşte İslâm medeniyeti ve şehirciliği bu hususları dikkate alarak ailenin yaşam alanı,

¹⁴⁴ İbn-i Mâce, “Nikâh”, 1/1846.

¹⁴⁵ Mehmet Âkif Aydın, “Aile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/196-200.

¹⁴⁶ Aydın, “Aile”, 2/196-200.

ahlakı ve mahremiyeti konusunda hassas ve insan faydacı bir politika izlemiştir. Çünkü aile toplumun, toplumda medeniyetin kilit taşıdır.

2.3.10. Dini Sorumluluklar ve Hassasiyetler

Müslümanlar cami merkezli ve İslâm hukuku odaklı bir şehircilik anlayışıyla hayatlarını idame ettirmekte idiler. Bu da dini sorumluluk ve hassasiyet anlamında Müslümanların vecibelerini kolaylıkla yerine getirmesine yardımcı olmaktadır. Gayrimüslim tebaa için ise ibadetlerini yapabilecekleri ibadethaneleri, İslâm hukukuna aykırı olmamak şartıyla makul örf ve adetleri, hukukta kendi dini inanışlarına göre yargılanabilme hakkı tanınmıştır. Bu da İslâm'ın şehircilik anlamında Müslim ve gayrimüslim bütün tebaasına dini sorumluluk ve hassasiyet anlamında Hürriyet tanıdığıının en büyük göstergesidir.¹⁴⁷

2.3.11. Sanat

Allahu Teâla kâinattaki tertip ve düzeni, diğer bir ifadeyle estetik mükemmelliği şu ayeti kerime ile anlatmaktadır: “*Üstlerindeki göğe bakmazlar mı? Onu nasıl bina ettik, nasıl donattık! Onda hiçbir düzensizlik ve eksiklik yoktur.*”¹⁴⁸

Hz. Peygamber'in şu sözü, İslâm'ın sanat anlayışına esas teşkil etmektedir: “Allah güzeldir, güzeli sever.”¹⁴⁹

Cami İslâm şehrinin kalbi, yönetim beyni, adalet vicdani, ordu muhafızı, bilim ikbali, bahçeleri huzuru, sanat ise ruhudur. Sanat ve estetik hayatımızın her alanında karşımıza çıkan vazgeçilmez unsurlardan biridir. İslâm şehirciliğinde hüsnü hat, süsleme, musiki, el sanatları, minyatür sanatı, bahçe ve peyzaj, marangozluk, mimari, edebiyat, düşünce vb. birçok alanda sanatsal faaliyetler icra edilmiştir. İnsan güzeldir ve güzele müteveccihdir. Bu sebeple hayatının her alanında gözüne ve gönlüne hitap eden ruhunun aydınlığına vesile olacak eserlerle muhatap olmak ister. İşte bu anlamda İslâm Şehirleri ilimde, askeriyede, hukukta asrının en iyisi olduğu gibi sanatta da en ileri seviyeye

¹⁴⁷ Mustafa Çınar, “Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu Ve Tanzimat Sonrası Düzenlemeler”, *International Social Sciences Studies Journal*, 5/46(2019), 5471-5484.

¹⁴⁸ Kâf 50/6.

¹⁴⁹ Tirmizî, “Edeb”, 41; Müslim, “İman”, 147.

çıkılmıştır. İslâm medeniyeti resim ve heykelcilik gibi şirk tehlikesi ve şüphesi olan sanat dallarından uzak kalmışlardır. Kısıtlı anlamda icra edilmiştir.¹⁵⁰

Günde beş defa okunan ezanın farklı makamlarda icra edilmesi, mevlidi Şerifler, naatlar ilâhiler, düğünlerde derneklerde söylenen nagamat, orduyu savaşa teşvik etmek için yapılan besteler gibi birçok musiki çeşidi İslâmî musiki anlayışını yansıtmaktadır. Ayrıca Kuranı Kerim'in farklı makamlarda ve insanlara hoş gelecek şekilde okunması tavsiye edilmiştir.¹⁵¹ Bunun yanında Kur'an-ı Kerim'in yazılması hat sanatını, yazılan sahifelerin süslenmesi tezhip ve süsleme sanatını geliştirmiştir.¹⁵²

Edebiyat anlamında ise şiirler, gazeller, seyahatnameler, masallar, ilmi eserler gibi birçok yazılı kaynak oluşturulmuştur. İslâm medeniyeti ve şehirciliği bu edebi eserlerden çok istifade etmiş, ilmi ve edebi birikimin sonraki nesillere aktarımı sağlanmıştır.¹⁵³ El sanatları ise İslâm medeniyetinin ve şehirciliğinin dünyada marka yüzü olmuştur. Örneğin Türk halılarının üzerindeki desenler ve dokuma teknikleri bugün bile övgüyle bahsedilen sanat eserleri arasında yer almaktadır. Bunun yanında demircilerin yapmış olduğu kılıçlar, marangozların yapmış olduğu rahleler ve sanat eserleri İslâm'ın sanata ve estetiğe verdiği en güzel örnekleri ifade etmektedir. Ayrıca mimari olarak yapılan camilerin, sarayların estetiksel uyumu, matematiksel hesaplamaları İslâm şehirciliğinin sanata ne kadar değer verdiğinin en büyük işaretleri arasındadır. Minyatür sanatı ise İslâmîyet'in yaratılanı tasvir etmek olarak gördüğü ve şirk şüphesi bulunan resim sanatına muadil olarak kullandığı sanat dalıdır. Bilhassa Osmanlı döneminde sıkça kullanılan bu sanat saray tasvirleri, şahıs tasvirleri gibi birçok eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁵⁴

Özetle İslâmîyet ve İslâm medeniyeti güzele ve güzel olan şeye saygı göstermiştir. Estetik anlamında yapılan faaliyetlere destek vermiştir. İslâm şehirciliği sanat ve sanatçıyı kollamış edebiyat, musiki, el sanatları gibi birçok alanda sanatsal gelişime ön ayak olmuştur.

¹⁵⁰ Turan Koç, "Sanat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/90-93.

¹⁵¹ İsmail Hakkı Özkan, "Makam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/410-412.

¹⁵² M. Uğur Derman, "Hat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/427-437.

¹⁵³ Alim Kahraman, "Edebiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/395-397.

¹⁵⁴ Koç, "Sanat", 36/90-93.

2.3.12. Teknoloji

Rabbimiz (c.c.) ilim ehli hakkında bizlere şöyle buyurmaktadır: “*Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah’a ve ahiret gününe inananlar var ya; işte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz.*”¹⁵⁵

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ise ilmin kıymeti hakkında bizlere şöyle buyurmuştur: “İlim Çin’de de olsa ona tâlip olun. Çünkü ilim her Müslümana farzdır.”¹⁵⁶

İslâm devletleri teknolojik gelişmelere ve yeni keşiflere önem vermiş ve desteklemiştir. Orta çağ olarak isimlendirilen dönemde dünyada zulüm ve kısıtlamalar hâkimken, İslâm memleketlerinde ilim ve ilim faaliyetleri en üst seviyede olmuştur. Bağdat’ta beytül-hikme, Selçuklu devletinde Nizamiye Medreseleri gibi dönemin Silikon vadisi denebilecek araştırma ve arge merkezleri bugün modern bilimin temeli sayılabilecek keşifleri yapmışlardır. Harezmi’nin sıfırı bulması, tıp alanında hastalıkların keşfi, mühendislik alanında yapılan icatlar bunun en büyük delili sayılabilir. Beytül-hikme dünyadaki farklı dillere ve medeniyetlere ait kitapları bünyesinde toplayıp tercüme faaliyetleri ile Arapçaya çevirmiştir. Çevrilen bu kitaplardaki bilimsel birikim o zamanın ilim adamlarınca kullanılıp geliştirilmiştir. Dönemin hükümdarları da maddi ve manevi olarak ilim adamlarına destek vermiştir.¹⁵⁷

İslâm medeniyetinde ilim adamları, hükümdarlar, hatta halk bile teknolojik faaliyetlerle ilgilenmiştir.¹⁵⁸ Fatih sultan Mehmet’in dönemin en gelişmiş silahı olan Şâhî Toplarını icat ve imal etmesi teknolojiye toplumsal bir teveccüh olduğunu göstermektedir. Ayrıca İstanbul’un fethi ile dönemin önemli bilim adamlarından olan Ali Kuşçu ve benzeri ilim adamları İstanbul’a davet edilmiştir.¹⁵⁹

Özetle, İslâm devletleri ve İslâm medeniyeti ilim ve bilim faaliyetlerine ayrı bir ihtimam gösterip faaliyetlere destek de bulunmuştur. Çünkü hem dinin emri hem devletin ikbali hem de milletin refahı olan terakki özümsemiştir. İslâm şehirciliği her anlamda

¹⁵⁵ en-Nisâ 4/162.

¹⁵⁶ Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, 2/253.

¹⁵⁷ Mahmut Kaya, “Beytülhikme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/88-90.

¹⁵⁸ Kaya, “Beytülhikme”, 6/88-90.

¹⁵⁹ Eyyupsultan, “Fatih’in mühendislik harikası Şâhî Topu”, (Erişim 15 Aralık 2022).

terakki eden bilim faaliyetleri ile daha da sistematik ve insan faydacı bir yapıya bürünmüştür. Örneğin şehri muhafaza edecek suların kuvvetli ve yüksek, camilerin ihtişamlı ve sarayların görkemli inşa edilmesi mimari anlamdaki teknolojik gelişmelere işaret etmektedir. Şâhî topları, barutlu silahlar gibi gelişmeler askeri anlamda ki teknolojik gelişmelere, mikrobun tespiti, verem hastalığının tespiti, botanik ilmi ile çeşitli hastalıklara ilaç olabilecek karışımların tespiti tıp alanındaki gelişmelere örnek gösterilebilir. İşte bugün Avrupa'nın keşfettiği birçok hususun İslâm âlimleri tarafından keşfedildiği tarihsel bir gerçekliktir. Bütün bu faaliyetler İslâm şehircilik anlayışının ve İslâm medeniyetinin teknolojiye verdiği kıymeti göstermektedir.

2.3.13. Sosyolojik ve Psikolojik İhtiyaçlar ve Gereksinimler

Sosyoloji ve psikoloji insanın hayatını her anlamda etkileyen ve hayatına yön veren önemli etmenlerdendir. Sosyoloji toplum bilimi demektir.¹⁶⁰ İslâm medeniyeti ve şehirciliğinin şehrin merkezine yerleştirmiş olduğu unsurların tamamı (Cami, meydan, ticarethaneler, eğitim müesseseleri, sağlık müesseseleri, adalet müesseseleri, yönetim müesseseleri) toplumsal hayatın İslâm ümmeti için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.¹⁶¹

Ailelerin kalabalık olması, mahalle ortamının bulunması, ortak faaliyetlerin ve etkinliklerin yapılması, sosyolojik bir gereklilik olarak İslâm şehirciliğinde ön plana çıkmaktadır. İnsanın iç huzuru olarak tabir edilebilecek psikoloji ilmi ise insanın toplumsal yaşantısıyla doğru orantılıdır. Çünkü insan yalnız kaldığında psikolojik anlamda çöküntüler yaşamaktadır. İslâm şehirciliğinde ortak kabullenişler, ortak toplumsal gerçekler, fertlerinin birer kimliğe sahip olması gibi hususlar İslâm toplumunda sosyolojik ve psikolojik yapıyı şekillendirmekteydi. Mesela İslâm ümmetinin İslâmîyet'i daha ötelere yayma gayreti ortak bir kabullenıştır. Müslüman'ın zihnen ve madden meşguliyeti bunun üzerineydi. Gayesi ve maksadı olan bir insanın psikolojik anlamda sıkıntı çekmesi, toplumsal düzeni ihlal etmesi de meşguliyeti oranında azalmaktadır.¹⁶²

¹⁶⁰ Vikipedi, "Sosyoloji", (Erişim: 16.10.2022).

¹⁶¹ Enver Arpa, "İslam'da Birlikte Yaşama Kültürü ve Günümüzde Müslüman Toplumlarında Zuhur Eden Şiddet", *Eskiye* 34/Bahar (2017), 45-68.

¹⁶² Sedef Şâhîn, "Onkolojik Rehabilitasyonda Ergoterapinin Rolü", *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 9/2(2021), 21-26.

Özetle toplumsal yaşamı temsil eden sosyoloji, insanın iç huzuru olan psikoloji ilimleri İslâm toplumun da kıymet verilen alanlar olmuştur. Sosyoloji insanları cami merkezinde toplayan bir şehircilik anlayışı sunmuş, psikoloji ise yeşillikler içerisinde kurulan bahçeler, ortak bir gaye ve estetik bir mimari ile donatılan bir şehircilik anlayışı sunmuştur. Ayrıca İslâm memleketlerinde bahçeler içinde kurulan psikolojik Şifahaneler, su sesi ve kuş sesi gibi etmenlerle tedavi merkezi olarak faaliyet göstermiştir.

2.3.14. Botanik

İslâm toplumları bahçe ve peyzaj faaliyetlerine çok ihtimam göstermiş ve kıymet vermiştir. Kuranı Kerim’de bizlere ağaç ve yeşillik hakkında teşvik edici ayetler bulunmaktadır: *“O gökten su indirendir. İşte biz onunla her türlü bitkiyi çıkarıp onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, -hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar- üzüm bahçeleri, zeytin ve nar çıkarırız: (Her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı. Bunların meyvesine, bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakın. Şüphesiz bunda inanan bir topluluk için (Allah’ın varlığını gösteren) ibretler vardır.”*¹⁶³

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)de ağacın önemi hakkında bizlere: *“Yarın kıyametin kopacağını bilseniz bile, bugün elinizdeki fidanı dikin.”*¹⁶⁴ buyurarak yeşili ve ağacı muhafaza etmenin Müslümanın vazifelerinden olduğunu bildirmiştir.

Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinde altından ırmaklar akan cennetler tabiri ve dört ırmak ifadeleri İslâm şehirciliğinde bahçecilik ve peyzaj için bir model teşkil etmiştir. Nitekim İslâm devletleri kurmuş olduğu şehirlerde büyük bahçeler ve botanik müzeler inşa etmiştir. Örneğin Halife Abdurrahman sarayın bahçesine dikilmek üzere Hindistan, Suriye ve Anadolu’dan nar ve yasemin, İran’dan sarı gül getirtmişti.¹⁶⁵

İnşa edilen bu bahçeler ve yeşil alanlar birçok şiirde, edebiyatta, minyatürde ve sanat dalında dillere destan bir şekilde tasvir edilmiştir. Bahçelerin özellikleri hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. Bu bahçelere verilebilecek en güzel örnekler Taç Mahal, Endülüs’teki el-Hamra sarayının bahçesi, İran bahçeleri, İstanbul saray bahçeleridir. Cenneti tasvir eden merkezinde bir havuz ve Şadırvan bulunan, etrafında cennetteki dört

¹⁶³ el-En’âm 6/99.

¹⁶⁴ Buharî, *el-Edebül-Müfred*, 168; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, 4/63; Münâvî, *Feyzul-Kadir*, 3/30.

¹⁶⁵ Ekinci, “İslam Medeniyetinde Bahçe Kültürü ve Peyzaj”, 6-23.

ırmağa tekabül eden dört akarsuyun bulunduğu İslâm bahçeleri modeli Cahar bağ olarak isimlendirilir.¹⁶⁶ Hemen hemen her İslâm devletinde kendi kültürünü ve coğrafyasını yansıtan bahçeler bulunmakta idi. Örneğin:

- Endülüs'te cennet-ül arif,
- Selçuklu'da hasbahçe/Alanya,
- Safeviler'de Bağ-ı bülbül ve heştbihiş,
- Babürlülerin taç mahal ve bahçesi, mehtap bağ, bağ-ı nilüfer,
- Osmanlı'da Topkapı saray bahçesi, Gülhane parkı, yıldız parkı gibi bahçeler ön plana çıkmaktadır.¹⁶⁷

Özetle Kur'an-ı Kerim'de cennet tasvirinin yeşillik, ağaç ve akarsular üzerine yapılması, İslâm ümmetini bahçecilik ve peyzaj alanına yönlendirmiştir. İnşa edilen bahçelerinde cennet tasvirine uygun dizayn edilmesi bu bahçelere cennet bahçesi ve tefekkür bahçesi gibi isimler konulmasına sebep olmuştur. Yapılan muhteşem dizaynın yanında İslâm ümmeti ağaçların ve çeşitli bitkilerin ilmine vakıf olmuş, bitki hastalıkları konusunda uzmanlaşmıştır. Farklı memleketlerden değişik bitki ve ağaç türlerini İslâm şehirlerine getirerek bitkisel çeşitliliği zenginleştiren yöneticiler, aynı zamanda sanat ve bilim anlamında da yeniliklere imza atmışlardır. İslâm düşünürleri botanik anlamında birçok eser kaleme almış sonraki nesillere rehberlik etmişlerdir.¹⁶⁸

2.3.15. Ziraat

Kur'an-ı Kerim'de zirai faaliyetlerle ilgili bizlere şöyle buyrulmaktadır: “O, çardaklı, çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (öşrünü) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.”¹⁶⁹

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ziraatı teşvik için: “Hiçbir Müslüman yoktur ki, bir ağaç diker yahut ekin eker de bunların her birinden bir kuş yahut bir insan yahut bir

¹⁶⁶ Ekinci, “İslam Medeniyetinde Bahçe Kültürü ve Peyzaj”, 6-23.

¹⁶⁷ Ekinci, “İslam Medeniyetinde Bahçe Kültürü ve Peyzaj”, 67-97.

¹⁶⁸ İlhan Kutluer, “İlm-i Nebât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/134-137.

¹⁶⁹ el-En'âm 6/141.

hayvan yesin de kendisi bundan faydalanmasın! Muhakkak buna mukabil o Müslüman için bir sadaka sevabı olmuştur.”¹⁷⁰ buyurmuştur.

İslâm dini Müslümanlara her anlamda üreten, yetiştiren ve geliştiren bir toplum olmalarını öğütlemiştir. İslâm toplumları ve devletleri tarımsal faaliyetlere ayrı bir önem vermiştir. Üreten bir medeniyet modeli ortaya çıkarmıştır. İslâm dünyasında yeni olan her şeyi kayda alma ve ilim sevdası ciltler dolusu kitapların yazılmasına sebep olmuştur. Tabii ki zirai ve hayvancılık anlamında uğraşan bilim adamları gerek diğer dillerden tercüme edilen kitaplar gerek şahsi gözlemler gerek bölgesel farklılıklardan doğan zenginlikten ötürü çeşitli zirai kılavuzlar hazırlamıştır. Hendese ilminin, matematik ilminin, coğrafya ilminin ve sair ilimlerin zirve noktada olduğu İslâm dünyası zirai anlamda da ciddi bir bilgi birikimine sahiptir.¹⁷¹

İslâm Medeniyeti ve Şehirciliğinin ziraat anlamındaki inkişafı şu sebeplere bağlanabilir:

- Haşere ile mücadele, gübreleme, sulama gibi hususlarda ilim sahibi olan İslâm Ümmeti ekilen ve dikilen tohumların, ağaçların ihtiyaçlarını tespit edip en kaliteli ve en güzel ürünleri yetiştirmeye başlamıştır.
- Tarım arazilerine sulama kanalları yapıldı.
- Astronomi tabloları ekim ve hasat cetvelleri oluşturuldu.
- Arazi mülkiyeti ve sisteminde çiftçilerin işini kolaylaştıracak düzenlemeler yapıldı.
- Bitkisel çeşitlilik ve hayvansal çeşitlilik İslâm memleketlerinde değişim ve intikal yapılarak sağlandı.
- Şahsi gayretin ve şahsi merakın da etkisi ile birleşen evrensel bilgi birikimi Müslümanların hizmetine sunuldu.
- Müslümanların ilme olan bu tutkusu zirai anlamda yılda birkaç sefer mahsul alabilecek şekilde kendilerini geliştirmesini sağladı.

¹⁷⁰ Buhari, “Hars”, 1.

¹⁷¹ Andrew Murray Watson, “Ziraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/449-457.

- Tarımsal kumaş hammaddeleri üretilmeye başlandı. Keten bitkisi yetiştirildi ve Keten kumaşı ihraç edildi.
- Bitki aşılama yöntemleri öğrenildi ve geliştirildi.
- Mahsule ve amaca uygun toprağı tanıma bilgisi Müslüman çiftçilerin uzmanlık alanı haline geldi.
- Yukarıda zikrettiğimiz bu bilgiler, Müslümanlar tarafından hiçbir zahmetten kaçınılmayarak özenle ve ayrıntısıyla kitaplara yazıldı. Ayrıca dilden dile aktarıldı.
- İslâm memleketlerinin ticaretin merkezinde ve ticaret yollarının üzerinde olması, ürünün satılması ve değerlendirilmesi hususunda endişenin giderilmesini sağladı.¹⁷²

Ticaret faaliyetleri farklı memleketlerdeki farklı zirai mahsulatı İslâm beldelerine taşımak suretiyle o bölgede yaşayan çiftçilerin üretimde çeşitlilik istekleri ve çabalarını canlandırmaktaydı. Bilginin ve bitkisel çeşitliliğin hızla yayılması, İslâm memleketlerinde ziraatin hem çeşitlilik hem kapasite anlamında zirve noktaya gelmesine sebep olmuştur. İslâm şehirciliğinde tarım arazileri genelde şehrin dış kısımlarında, kırsal kesimlerde ve köylerde bulunmaktaydı.¹⁷³

Özetle İslâm şehirciliği, tarımsal faaliyet anlamında da insan faydacı ve insanın hayatını kolaylaştıran yöntemleri her daim araştırmış ve uygulama gayreti içerisinde olmuştur. İnsanın her türlü zirai mahsulden faydalanması için dönemin şartlarında ciddi bir ilmi birikim kullanılarak zirai İslâm medeniyeti modeli oluşturulmuştur.

2.3.16. Karakter Muhafazası, Asimile, Değişim

Kur'an-ı Kerim'de ırkçı bir düzenle değil, müminlerin birliği ve İslâm kimliği ile ilgili şöyle buyrulmaktadır: *“Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.”*¹⁷⁴

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ırkçılık hakkında bizlere: “Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki, Rabbiniz birdir, atanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın

¹⁷² Fikriyat, “İslam Uygarlığında Gerçekleştirilen Tarım Devrimi”, (Erişim 26 Haziran 2022).

¹⁷³ Fikriyat, “İslam Uygarlığında Gerçekleştirilen Tarım Devrimi”, (Erişim 26 Haziran 2022).

¹⁷⁴ el-Hucurât 49/10.

Arap'a; beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur..."¹⁷⁵ buyurmaktadır.

İslâmîyet insana insan olduğu için değer veren, ırkı dili dini rengi ne olursa olsun bundan dolayı bir ayırım yapmayan ve kınama göstermeyen yüksek bir medeniyetin ve insanlık örneğinin timsalidir.

İslâm devletleri yaptıkları fetihleri kuru bir cihangirlik davası ile yapmamıştır. İla-i Kelimetullah'ın insanlara ulaştırılması maksadıyla yapmıştır. Zaman zaman İslâm devletlerinde milliyetçilik propagandaları yapılsa da genel anlamıyla İslâm kardeşliği çatısı altında farklı etnik grupların bir arada yaşadığı görülmektedir. İslâm devletleri fethettikleri yerlerde eski medeniyet kalıntılarını tahrip eden bir zihniyete sahip değildir. Aksine bu kalıntıları tamir ve imar ederek istifadeye sunmuştur. Bunun en güzel örneği: Bugün bile Ayasofya camisinin tavanındaki tasvirlerin sağlam kalmasıdır.¹⁷⁶

Ayrıca İslâmîyet'in hukukuna aykırı olmayan örf ve adetlerin yaşatılması, farklı dinden ve inanıştan insanların ibadetlerini yapmalarında hürriyet, coğrafi farklılıklardan doğan çeşitli haller, İslâmîyet'e muhalif olmamak şartıyla hoşgörü ile karşılanmış, kaybolmaması için gayret gösterilmiştir. Örneğin Osmanlı devleti 600 yıllık bir hükümlerlik süresince Türklük potası altında diğer milletleri Türkleştirme politikasına gitmemiştir. Aksine her bir etnik grubun kendi dilini dinini, örf ve adetlerini yaşaması için hayat hakkı tanımıştır.¹⁷⁷ Bugün 80 yıldır Afrika'ya hâkim olan bir devletin kendi dilini ve kültürünü zorla empoze etmesi, asimilasyona en somut örnektir. Dört yüz yıl Afrika'ya hükmeden Osmanlı'nın Afrika'da zorunlu Türkçe eğitimi ve Türk kültürü dayatması olmamıştır. Aksine İslâmîyet'in güzelliği ve devletin otoritesi Osmanlı milleti olarak isimlendirilmiştir. Türküyle, Kürdüyle, Afrikalıyla herkes Osmanlı milleti olduğunu kabul etmiştir. Bu mesele toplumda ve devlette birliği sağlamıştır. Bilim dili olarak Arapça, edebiyat dili olarak Farsça, saray dili olarak Türkçe, halk dili olarak yaşanan bölgenin dili ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda farklı bölgelerde ve farklı

¹⁷⁵ İbn Hanbel, 5/411.

¹⁷⁶ Fikriyat, "Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinden sonra şehri nasıl imar etti?", (Erişim 26 Haziran 2022).

¹⁷⁷ Gülcan Avcı Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi", Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi 1/2 (2015), 1-30.

coğrafyalar da bulunan örf ve adetlerin farklılığı asimilasyon çalışmalarına gidilmediğinin en büyük göstergelerindendir.¹⁷⁸

Osmanlı devleti kültür yozlaşmasına ve milliyetlerin kaybolmasına müsaade etmeyecek bir devlet politikası izlemiştir. Adaletli bir İslâm medeniyeti örneğini bütün dünyaya göstermiştir.

¹⁷⁸ Mustafa Özkan, “Osmanlı Türkçesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/483-485.

İKİNCİ BÖLÜM

AKILLI ŞEHİRLER VE İSLÂMÎ ŞEHİRCİLİK AÇISINDAN İNCELENMESİ

1. AKILLI ŞEHİR KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Son zamanlarda, akıllı şehirler ile ilgili çalışma ve araştırmalar yaygınlık kazandı. Akıllı şehir kavramının ilgi odağı olmasında küreselleşen dünyada şehirlerin hızla büyümesi ve değişmesiyle birlikte ortaya çıkan ihtiyaç ve sorunlar yatmaktadır. Özellikle şehirlerin nüfusunun artmasıyla birlikte ekonomik ve demografik birçok problem ve ihtiyaç ortaya çıkmıştır.¹⁷⁹ Bunlara örnek olarak çevre kirliliği, trafik yoğunluğu, enerji ihtiyacı, içme suyunun azalması, güvenli yaşam alanları oluşturma ihtiyacı ve insan sağlığını etkileyen olumsuz koşullar sayılabilir. Bunlar gibi sebeplerle insan yaşamı olumsuz etkilenerek insanların hayat kalitesi azalmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak da şehirler yaşamın zor olduğu yerler olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak teknolojiye de çok önemli gelişmeler olmaktadır.¹⁸⁰ Bu gelişmeler sayesinde, şehirlerdeki problemlerin çözümü, kamuya ait yerel hizmetlerin iyileştirilmesi ve insanların hayat kalitelerinin yükseltilmesi konularında ciddi faydalar sağlanmaktadır. Akıllı şehir kavramını bu yönüyle değerlendirecek olursak, teknolojiye ilerlemelerin şehirlerde görünür olması ve hayatın içine katılması olarak tanımlayabiliriz. Bir başka deyişle, Akıllı şehirler, insanların hayatlarında ekonomik düzenlemelerden, sosyal yönetimlerine ve pazar kontrolünden halk hizmetlerine kadar birçok alanda iletişim ve bilgi teknolojileriyle şehir varlıklarını ve kaynaklarını bütünleştirerek insanların hayat kalitelerini artıran bir vizyondur ve şehir hayatındaki olumsuzlukları minimuma indiren teknolojik uygulamaların yaygın olduğu yaşam alanları olarak ifade edilebilir.¹⁸¹ Akıllı şehirler, sanayi ile beraber girişimciliği, akıllı ekonomi, katılımcılığı yüksek, şeffaf,

¹⁷⁹ Özer Köseoğlu - Yılmaz Demirci, “Akıllı Şehirler ve Yerel Sorunların Çözümünde Yenilikçi Teknolojilerin Kullanımı”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 4/2 (2018), 40-57.

¹⁸⁰ Mücella Ateş – Deniz Erinsel Önder, “Akıllı Şehir’ Kavramı ve Dönüşen Anlamı Bağlamında Eleştiriler”, *Megaron* 14/1 (2019), 41-50.

¹⁸¹ Lu, S., “The Smart City's systematic application and implementation in China”, Guangzhou: Business Management and Electronic Information (BMEI2011) International Conference (2011), 116-120; J. Gonzalez - A.Rossi, “New Trendsfor Smart Cities”, *Opencities Manchester* (2011).

izlenebilir bir akıllı yönetimi, sinyalizasyonu, lojistiği ve ulaşımı, sürdürülebilirliği ve çevre korumayı, güvenliği, kaliteli ve yüksek standartlı akıllı yaşamı desteklemektedir. Bir diğer ifade ile günümüzde akıllı şehir bileşenlerinin artmasıyla birlikte şehirler akıllanmaya başlamıştır. Şehirlere artı değerler katmakta olan, şehirlerin marka değerlerini ve rekabet edebilirlik unsurlarını çoğaltan akıllı şehir uygulamalarını artık neredeyse hayatın her alanında görebilmekteyiz.¹⁸²

Akıllı şehir kavramı yeni bir kavramdır ve gelişmektedir. Akıllı şehir kavramının gelişiminde, farklı teknolojiler, sosyoekonomik faktörler, yönetim, işleyiş ve politikayla alakalı faktörlerin büyük rolü olduğu ifade edilmelidir. Bundan dolayı, akıllı şehir fikrinin vücuda getirilmesinde, şehirlerin özgün ve kendilerine göre politikaları, hedefleri, finansmanların düzenlenmesi ve istenilen kapsama göre farklı yöntemler izlenebilmektedir. Akıllı şehirlerin tanımlanmasında birbirine benzerlik gösteren birçok tanım ve kavram vardır. Mesela, Bilişim Şehirleri (informatic cities), Sayısal Şehirler (digital cities), tanımlarının Akıllı Şehir tanımının yanında sıklıkla kullanılmakta olduğu bilinmektedir.¹⁸³ Ayrıca akıllı şehirler için sanal şehir, elektronik şehir, telicity, kablolu şehir, sürdürülebilir şehir, zeki şehir ve akıllı şehir kavramları ve tabirleri de yaygın olarak kullanılmaktadır.¹⁸⁴

Akıllı şehir kavramı bir başka ifadeyle, şehir yapısındaki problemlere akılcı çözümler üreten, ulaşım ve enerji başta olmak üzere, bütün şehirsal dinamiğin insan müdahalesi olmaksızın kendini idare edebilmesi sistematiğine dayanan, vatandaşların yaşam standartlarında ciddi ölçüde iyileştirme temin eden bir şehri zihinlerde oluşturmaktadır.¹⁸⁵

Uluslararası Standartlar Teşkilatı'na (ISO) göre akıllı şehir “Şehrin planlaması, yönetimi, inşası, akıllı hizmetleri kolaylaştıran nesnelere internetini, bulut bilişimi, büyük veriyi ve entegre coğrafi bilgi sistemlerini ve bunlar gibi yeni nesil bilgi-iletişim teknolojilerini uygulayan yeni bir model” olarak ifade edilmektedir. Avrupa

¹⁸² J. Gonzalez - A.Rossi, “New Trendsfor Smart Cities”, *Opencities Manchester* (2011).

¹⁸³ T.C. Çevre, Şehircilik Ve İklim Değişikliği Bakanlığı (ÇŞB)/Akıllı Şehirler, “Akıllı Şehir Nedir?”(Erişim 15 Aralık 2022)

¹⁸⁴ P.S. Mohanty vd. , “Everything You wanted to Know about Smart Cities” *IEEE Tüketici Elektroniği Dergisi* 5/3(2016), 60-70.

¹⁸⁵ Lütfi Elvan, “Akıllı Şehirler: Lüks Değil İhtiyaç” *İTÜ Vakfı Dergisi*, 77(2017), 6-9.

Komisyonu'na göre akıllı şehir, “Geleneksel ağların ve hizmetlerin, şehir halkının ve iş âleminin faydası için dijital ve bilgi- iletişim teknolojileri kullanılarak etkin ve verimli hale getirildiği yerdir.” Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) ise akıllı şehri, “Vatandaşların sosyal, ekonomik, çevresel ve kültürel gereksinimlerini ele alırken; yaşam kalitesini, kentsel hizmet erişiminin verimliliğini ve rekabet gücünü fazlalaştırmak için bilgi-iletişim teknolojilerini ve diğer araçları kullanan yenilikçi bir şehir” olarak tanımlamaktadır.¹⁸⁶ Diğer bir ifadeyle akıllı şehir, yerel kamu hizmetlerinin sunumunda bilgi-iletişim teknolojilerinin ve verinin kullanıldığı, vatandaşların teknoloji ile aktif olarak katılımının olduğu, paydaşların şehir yönetimi ile entegre edildiği, çevre temelli bir şehri tanımlamaktadır.¹⁸⁷

Bu tanımlamalar dikkate alındığında akıllı şehirlerin; kaynakların daha etkin ve rasyonel kullanıldığı, yaşam kalitesini arttırılarak, maliyet, zaman ve enerji tasarrufu sağlayan uygulamaların yürürlüğe konduğu, çevre kirliliğinin en aza indirildiği, karbon salınımının düşük olduğu, vatandaşların yerel politik karar alma aşamalarına katılımının yüksek olduğu şehirler olarak öne çıktığı görülmektedir.¹⁸⁸ Akıllı şehir sadece teknoloji ve teknolojik bileşenlerden meydana gelmemekte, ayrıca akıllı şehirdeki kurumsal nitelikler, büyük veri ve insan gibi diğer yapısal özellikler de dikkate alınmalıdır. Çünkü akıllı şehir, merkezi ve yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri, şehir halkı, üniversiteler, yatırımcılar, uluslararası birlikler, uluslararası şirketler, finans kuruluşlar, çıkar grupları ve insanlar gibi bileşenlerden oluşmaktadır. Bütün paydaşların ortak bir amaçla çevre, ekonomi ve yönetim üçgeninde sürdürülebilirliği devam ettirme endişesini ifade etmektedir.¹⁸⁹

Veri madenciliğinin ve yazılımla ilgili uygulamaların gelişmesiyle birlikte, e-belediyecilik anlayışındaki bir dönüşümü mecburi hale gelerek ve e-belediyecilik akıllı şehir olma yolunda önemli bir adım olmuştur.¹⁹⁰ Politika ve kurumsal yapının

¹⁸⁶ Prezi, “Akıllı kentler smart cities”, (Erişim 11.12.2022).

¹⁸⁷ Ayça Gül – Şermin Atak Çobanoğlu, “Avrupa’da Akıllı Kent Uygulamalarının Değerlendirilmesi ve Çanakkale’nin Akıllı Kente Dönüşümünün Analizi”, *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 15 (2017), 1543-1565; Ersoy Pehlivan, “Sürdürülebilir Bir Akıllı Şehir Hedefliyoruz”, *Fortune Dergisi* 1 (2017).

¹⁸⁸ Seyida Erkek, “Akıllı Şehircilik Anlayışı ve Belediyelerin İnovatif Uygulamaları”, *Medeniyet ve Toplum* 1/1(2017), 55-72.

¹⁸⁹ Oğuzhan Gürsoy, *Akıllı Kent Yaklaşımı ve Türkiye’deki Büyükşehirler İçin Uygulama İmkânlar* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 59.

¹⁹⁰ Mustafa Kemal Akgül, “Kentlerin e-Dönüşümü, Akıllı Kentler”, *Anahtar Dergisi* 1/(2013), 291.

oluşturulması, vatandaşların yeni teknolojileri kullanma seviyeleri ile eğitimi ve bu değişimler neticesinde ortaya çıkan sosyal sermaye ve gelişen ve değişen yeni teknolojik (sensörler, mobil cihazlar, kameralar, dedektörler, wireless ve GPS vb.) uygulamaların kullanılması akıllı şehirlerin önemli bir bölümünü meydana getirmektedir.¹⁹¹

Akıllı Şehrin Bileşenleri	
Akıllı Ekonomi	Sanayi, İnsan Kaynakları
Akıllı İnsan	Eğitim, Yaratıcılık
Akıllı Yönetişim	E-Demokrasi, Katılım
Akıllı Hareketlilik	Lojistik, Ulaşım ve Altyapılar
Akıllı Çevre	Verimlilik, Sürdürülebilirlik, Yaşam Alanları ve Su Kaynaklarının Korunması
Akıllı Yaşam	Güvenlik, Barınma ve Kalite

Kaynak: Albino, vd. , 2015: 11

Şehirlerin akıllı şehir olarak isimlendirilmesini sağlayan diğer bir unsur belirli temel ölçütlerin varlığını gerektirmektedir. Akıllı şehir bileşenleri olarak adlandırılan bu kavramlar “Akıllı insan, akıllı yönetim, akıllı ekonomi, akıllı hareketlilik (mobilité), akıllı çevre ve akıllı yaşam” olarak sayılmaktadır.¹⁹²

Akıllı şehirlerle alakalı çalışmaların birçok ülkede şehirler temelinde hazırlanmakta olan stratejilere göre gerçekleştirilmekte olduğu belirtilmelidir. Akıllı şehir yaklaşımının yılların geçmesiyle değişiklikler geçirdiği bir gerçektir. Bundan dolayı akıllı şehir stratejileri de yılların geçmesi ve gelişmelerle birlikte değişiklikler göstererek; sosyal, ekonomik ve çevresel faktörlerin akıllı şehir çalışmalarında ciddi etkileri vardır. Akıllı şehir ile ilgili yapılmış olan çalışma ve araştırmaları anlayabilmek akıllı şehir dinamikleri ve bileşenlerini anlamakla doğru orantılıdır. Avrupa’daki akıllı şehirlerin odaklandıkları nokta karbon salınımındaki azalması, genç nüfusun aktifleştirilmesi, yaşlılara destek sağlanması, bütçe açıklarının kapatılması amacıyla maliyetlerdeki tasarrufları sağlamaya yöneliktir. Amerika’daysa yeni iş imkânları temini, ekonomiye ait canlandırma faaliyetleri, maliyetlerdeki tasarrufları, artan şehir nüfusunun sorunlarının çözülmesi amacıyla yeni ürünler ortaya koymak, idarelerdeki şeffaflığın yaygın hale getirilmesi, bilgi-iletişim teknolojilerinin altyapısındaki geliştirmeler belirgindir. Asya tarafında akıllı şehirlerin odak noktalarıysa tüketimin kontrolü, kamu hizmetlerindeki

¹⁹¹ Akgül, “Kentlerin e-Dönüşümü, Akıllı Kentler”, 291.

¹⁹² R. Giffinger, “Smart Cities, Ranking of European Medium Sized Cities”, Wien: Centre of Regional Science (2007), 10-13.

etkinliğin artırılması, şehirlerdeki markalaşma, yeni ve farklı sanayi kollarıyla iş alanlarının oluşturulması ön plana çıkmaktadır. Dünyada şehir modellerinin arasında genel olarak iki farklı uygulama benimsenmektedir. Bazı şehirler teknoloji alanında öncülük yaparak teknolojik açıdan ilgi odağı olmak konusuna odaklanmaktayken, bir kısmında da mevcut altyapıların yenilenmesi ve geliştirilmesi yolu tercih edilmektedir.¹⁹³

Türkiye'nin akıllı şehirlerle ilgili politikaları ise Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi'nde yerini almıştır. Türkiye'nin ilk akıllı şehir uygulamasının 2000'li yılların ilk dönemlerinde Yalova'da başlatılmış olan "Bilişim Vadisi Projesi"dir.¹⁹⁴ 2009 yılındaki 9. Kalkınma Planında da "Şehirlerin Yaşam Standartlarının Yükseltilmesi ve Sürdürülebilir Gelişmenin Sağlanması" politikasının öncelik kazanması "Sürdürülebilir Şehirselleşme ve Eylem Planı"nın hazırlanmasının hedeflendiği ifade edilebilir. Tüm bu politikalarla birlikte "2010-2023 ŞEHİRGES Bütünleşik Şehirselleşme Stratejisi ve Eylem Planı" hazırlanarak ortaya konulmuştur. Akıllı şehirler alanındaki ilk üst düzey politikanın da 2014-2018'de 10. Kalkınma Planı'nda belirlenmiş olduğu belirtilmektedir.¹⁹⁵ 2015 ve 2020 arasındaki Orta Vadeli Programlarında şehirlerde bilgi iletişim teknolojileriyle desteklenen akıllı ulaşım sistemleri, binalar, şehir ve enerji altyapıları gibi akıllı uygulamaların kullanımına geçişin hızlandırılarak şehirlerdeki yüksek teknoloji uygulamalarının desteği hedeflenmiştir. 2015'ten günümüze "Akıllı Şehirler Stratejisi ve Fizibilite Etüdü Projesi", "Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı", "Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı", "Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı ve Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı" gibi akıllı şehirlere ilişkin tematik stratejilere örnek gösterilebilir.¹⁹⁶

2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planıyla akıllı şehir konusundaki geliştirilmiş olan politikaların "Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı" çerçevesinde tanımlanmış olduğu ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından, "2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı" hayata geçirilmiş olduğu ifade edilebilir. Cumhurbaşkanlığı bünyesinde oluşturulmuş olan Yerel Yönetim Politikaları

¹⁹³ ÇŞB/Akıllı Şehirler, "Akıllı Şehir Nedir?", (Erişim 12.07.2022).

¹⁹⁴ Erhan Örselli - Can Akbay, "Teknoloji ve Kent Yaşamında Dönüşüm: Akıllı Kentler". *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 2/1(2019), 235.

¹⁹⁵ Çiğdem Varol, "Sürdürülebilir Gelişmede Akıllı Kent Yaklaşımı: Ankara'daki Belediyelerin Uygulamaları". *Çağdaş Yerel Yönetimler* 26/1 (2017), 47.

¹⁹⁶ ÇŞB/Akıllı Şehirler, "Akıllı Şehir Nedir?", (Erişim 12.07.2022).

Kurulunun görevleri ve yetkilerinin arasındaki “Akıllı şehircilikle ilgili araştırmalar yaparak strateji önerilerinde bulunmak” vazifesiyle bu konu Cumhurbaşkanlığı himayesinde güçlenmiştir.¹⁹⁷

2. AKILLI ŞEHİRLERİN BİLEŞENLERİ

2.1. Akıllı Ekonomi

Akıllı ekonomi, yenilikçi ve girişimcilik, iş alanlarındaki esneklik uluslararası ticarete uyumluluk ve gerekli koşullardaki dönüşüm kabiliyeti olarak ifade edilebilmektedir. Akıllı ekonominin uluslararası piyasalara uyumluluğa sahip olup rekabet edebilmelidir. Fakat iş âleminde esnek düşünmeli, girişimcilik faaliyetlerine ve yeniliklere açık olmalıdır. Ayrıca bu kavramlar açıklanırken, stratejik yatırımlar yapan, vatandaşlara farklı ekonomik fırsatları sunmakta olan, markaları geliştirerek destekleyen, sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya odaklanan bir ekonominin vurgulanmakta olduğu ifade edilebilir.¹⁹⁸

Akıllı şehirlerin varlığının en önemli kaynağının ekonomi olduğu söylenebilir. Akıllı şehirlerin endüstriyel gelişme konusunda uygunluğu ve bu ortamlarda rekabette avantajları vardır. Bunun yanında girişimcilik, yenilikçilik ve verimlilik odaklı bölgesel iş piyasalarının yanında küresel piyasalarla da iletişiminin kuvvetli olması gereklidir. Gelişmiş, gelişen şehirlerde yaşanabilirliği yüksek ortamların hazırlanması, kaynakların hesaplı ve verimli şekilde değerlendirilmesiyle mümkündür. Şehirlerdeki akıllı ekonomiyle ilgili çözümler sayesinde girişimler ve üretim kapasiteleri artırılmak suretiyle yeni projelerin oluşturulması yolu tercih edilmektedir. AR-GE çalışmalarının ardından fon kaynağı olmaması halinde netice elde edilememekte olduğundan dolayı ekonomi alanındaki akıllı çözümler diğer alanların sürdürülebilir olması için fon kaynağı oluşturmaktadır.¹⁹⁹

Sürdürülebilir ekonominin kaliteli, güzel yaşam açısından gerekli olan hizmetlerin devamlılığı anlamına gelmektedir. Akıllı şehirler ekonomik yatırımların cazibe merkezi

¹⁹⁷ ÇŞB/Akıllı Şehirler, “Akıllı Şehir Nedir?”, (Erişim 12.07.2022).

¹⁹⁸ Uçar, “Bilim, Rasyonalite ve Piyasa Ekonomisi”, 535-557.

¹⁹⁹ Köseoğlu - Demirci, “Akıllı Şehirler ve Yerel Sorunların Çözümünde Yenilikçi Teknolojilerin Kullanımı”, 40-57.

olduğu sürece hızlı ilerleyen ve talep edilen konuma gelir. Bunun içinde gerekli alt yapıların sunulması gerekmektedir.²⁰⁰

2.2. Akıllı İnsan ve Akıllı Yönetim

Akıllı şehirlerde güçlü altyapı ve teknolojiler bulunsa bile bunları doğru, yerinde kullanacak akıllı insanlar olmasıyla bu imkânlar verimli bir şekilde kullanılabilir. Şehirde yaşayanların ortak hayali, vizyonu ve birlikte başarı gelmektedir.²⁰¹ Akıllı şehirlerdeki imkânların o şehir insanları tarafından ulaşılabilir olmasıdır. Eğer teknoloji kullanım seviyesi düşükse, ilgi az ise akıllı hizmetlerin verimli kullanılması mümkün olmayacaktır.

Akıllı şehir sisteminin merkezinde insan yani vatandaşlar vardır. Çünkü bu sistemin temel bileşeni, bu sistemleri kullananlar ve yararlananlar insanlardır. Bundan dolayı teknolojik eğitimler alınarak ve günlük hayatta bilgi, becerileri edinerek şehir vatandaşlarının kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Akıllı bir insanda her yaşta, her mekânda öğrenme isteğinin, esnek düşünce yapısının, çoğulculuğun, açık fikirliliğe ait özellikler bulunmalıdır.²⁰²

Akıllı şehirlerin oluşmasında akıllı yönetimin rolü çok büyüktür. Çünkü yönetimlerin halkın artmakta olan isteklerini karşılamakta ciddi vazifeleri vardır. Akıllı yönetim sisteminde hızlı, açık yönetimin, kesin bilgilerin ve şeffaf bir yapının ortaya çıkması hedeflenmektedir.²⁰³ Katılımcılığın akıllı yönetimde önemli bir rolü vardır. Kamu ve sosyal hizmetlerin sunulurken karar alma aşamasında sağlanmakta olan katılımın etkisiyle kurumların ve toplulukların arasındaki etkileşimle akıllı yönetimin sağlanmakta olduğu söylenebilir.²⁰⁴

Yönetişim kavramı ise sanayi odaklı toplumundan bilgi odaklı topluma dönüşümde kamu yönetimi ve hizmetlerindeki yaşanmakta olan değişimlerle gündeme gelerek benimsenmiştir. Yönetişim kavramının ilk önce Dünya Bankası tarafından

²⁰⁰ Prezi, "Akıllı kentler smart cities", (Erişim 11.12.2022).

²⁰¹ S. Özdi, "Şehirlerimiz Nasıl Akıllanır?", İTÜ Vakfı Dergisi, 77(2017), 20.

²⁰² Köseoğlu - Demirci, "Akıllı Şehirler ve Yerel Sorunların Çözümünde Yenilikçi Teknolojilerin Kullanımı", 40-57.

²⁰³ Y. Erdal Kayapınar, "Akıllı Şehirler ve Uygulama Örnekleri", İTÜ Vakfı Dergisi, 77(2017), 14.

²⁰⁴ P. Şenol - A. Kemeç, "Dijital Çağın Dönüşen Kentleri: Akıllı Kent-Dijital Kent- Kentsel Yaşam ve Kentsel Politikalar," KAYFOR 15(2017), 436-440.

1989'daki raporda “*Birlikte yönetmek*” anlamında kullanılmış olduğu belirtilmelidir. Bu kavramın kamu alanında, tüm paydaşlar tarafından katılım ve işbirliğinin sağlanarak karar alma sürecinin uzlaşmacı, sorumlu bir yönetim anlayışı içinde, daha saydam, hesap verebilir, etkin olduklarını ifade eder.²⁰⁵

Yönetişim modelinde klasik kamu yönetimi anlayışından farklı olarak çok aktörlü katılımcılık anlayışının hâkim olduğu görülebilir. Burada devletin, özel sektörün, sivil toplum kuruluşlarının, üniversitelerin, odaların, meslek gruplarının ve yarı resmi kuruluşlar gibi çeşitli aktörlerin toplanarak, kamu hizmeti sunumunda birlikte bulunması söz konusudur.²⁰⁶ Bunlardan birkaçının karar alma sürecinde yetkiyi kendi çıkarlarına göre paylaşabileceği belirtilmelidir. Bu sebeple kanunların sınırlarının iyi belirlenmesi büyük öneme sahiptir.²⁰⁷

İyi yönetişimin sağlanabilmesi için bazı ilkeler vesilesiyle ülkedeki iyi yönetişim düzeyi de belirlenebilecektir. Bu ilkeleri; uzlaşımın hâkim olması, katılımın serbest olması, vatandaşların güvenliğinin sağlanması, hukukun üstünlüğünün kabul edilmesi, hesap verebilirlik, etkin ve etkili, arzu edenin ilgili kaynaklara kolayca ulaşabileceği saydam ve duyarlılığa sahip, herkese tarafsız yaklaşmakta olan ve kapsayıcılığa sahip bir yönetim olarak sıralayabiliriz.²⁰⁸

Değişen düzen ile beraber şehir yönetiminin yerini şehirselleşmiş almaya başlamış ve sermaye yatırım hareketlerinin uluslararası boyuta gelmekte olduğu görülmektedir. Ekonomiyle ilgili sektörlerin dünya çapında uluslararası kuruluşlar ile küresel boyutlar kazandığı dikkate alınmalıdır. Teknolojik sistemli akıllı şehir uygulamalarının yönetim alanında e-yönetişim şeklinde karşımıza çıktığını belirtmeliyiz. Esasında ağlar arası iletişim gerçekleştirilmektedir. Devlet dairelerindeki bilgi ve belgelerin ortak veri tabanı ile vatandaşların kullanımına açılmasıdır. Yönetim eski katı

²⁰⁵ Hakan Arslaner - Yakup Karaca, “Türkiye Kamu Yönetiminde Yönetişim Algısı: Aydın İli Vergi Dairelerinde Bir Uygulama”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/4(2017), 131.

²⁰⁶ A. Balcı, “*Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar ve Kamu Hizmet Sunumuna Etkileri*”, *Kamu Yönetiminde ve Kamu Hizmetlerinde Kalite*, (Der: Can Aktan ve Ulvi Saran), Hizmet İş Sendikası Yay., No: 36, Ankara, (2005).

²⁰⁷ H. G. Gündoğdu, “Meşruiyet Sorununun Çözümünde Çok Düzeyli Yönetişim ve Müzakereci Demokrasi”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı 4, 2017, ss. 694-704.

²⁰⁸ R. B. Şener, “*Kamu hizmeti anlayışındaki değişim ve akıllı kentler*”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya (2019).

halini bırakarak daha şeffaf ve sonuç, çözüm üretmeye odaklanan bir duruma dönüşmektedir. Yönetim devletin merkezinden toplumun merkezine kaymıştır.²⁰⁹

2.3. Akıllı Ulaşım ve Akıllı Hareketlilik

Yerel ve bölgesel olarak kolay ve güvenli ulaşım sistemleri şeklinde tarif edilebilen Akıllı ulaşım, bilgi, iletişim ve bunlara entegre olmuş teknolojiyle desteklenmiş ulaşım sistemlerini ifade etmektedir.²¹⁰ Burada akıllı trafik sistemleri ve anlık araç bildirimlerini sağlayan sistemlerin kullanılmaya başlanmış olduğu ifade edilmelidir. Bunlara ilaveten, sıfır-karbon şartını sağlayan elektrikli araçlar ve bisikletlerin yakıtlı araçların yerine kullanımı ve güvenli yürüyüş yollarının artırılarak yürümenin teşviğiyle doğal çevrenin korunmasını sağlamaya yönelik adımların atılmakta olması sevindiricidir.²¹¹ Akıllı ulaşım sistemleriyle şehir içinde trafikte ve taşımacılıkta güvenlilik oranı yüksek ulaşımın ve sürdürülebilirliğin olduğu trafik yönetiminin uygulanması ve yayaların aktif bir şekilde yol, trafik durumu hakkında bilgilendirilmesinin sağlanarak denetim mekanizmasının verimliliği artırılmaktadır. Akıllı ulaşımın bileşenleri; sinyalizasyon, değişken trafik işaret panoları, trafik ölçüm, elektronik denetleme, yaya koruma, yerel, ulusal ve uluslararası erişilebilirlikle, BİT, yenilikçi, sürdürülebilir, güvenli taşıma sistemleri olarak sıralanabilir.²¹²

2.4. Akıllı Çevre ve Akıllı Yaşam

Doğal kaynakların akıllı çevrenin vazgeçilmezi olduğu bir gerçektir. Bu konuda, doğal alanların, çevresel korumanın, kirliliğin ve kaynak yönetiminin sürdürülebilirliğinin büyük önem arzettiği ifade edilmelidir.²¹³ Ayrıca alt yapı sistemlerinin, katı atık sistemi ile toplamanın, ayrıştırmanın, geri dönüşümün sağlanmasının, akıllı sayaçlar ile su ve kanalizasyon takibi yaparak erken uyarı sistemi sayesinde erken tespit ve önlenmesinin, içme suyu kalitesinin takibinin, yine akıllı sayaçlar ile enerji tüketimini en aza indirmenin, sensörler ile çevre kalitesini tespit edilip, hava kalitesinin ve gürültü kirliliğinin takip edilmesinin akıllı çevre analizleri

²⁰⁹ Demokaan Demirel, "Akıllı Şehirler (The Smart City)", *Kamu Yönetimi Ansiklopedisi* 2/26-35.

²¹⁰ Elvan, "Akıllı Şehirler: Lüks Değil İhtiyaç", 6-9.

²¹¹ Kayapınar, "Akıllı Şehirler ve Uygulama Örnekleri", 16.

²¹² Prezi, "Akıllı kentler smart cities", (Erişim 11.12.2022).

²¹³ P. Şenol – A. Kemeç, "Dijital Çağın Dönüşen Kentleri: Akıllı Kent-Dijital Kent- Kentsel Yaşam ve Kentsel Politikalar," 435.

uygulamaları olduğu belirtilebilir.²¹⁴ İnsan-çevre ilişkisinin psikolojik yönden açıdan da incelenmesi önemlidir. Çevrede olan estetik değerlerin insanların üzerindeki duygusal etkileri insanın mekâna dair davranışları üzerinde göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir. Yaşanmakta olan bir konuta ait çevre planlamasının, bakımının, tasarımının kişiler üzerindeki tesiri fark edilebilir.²¹⁵

Akıllı bir şehirde, yerel tarih, kültür, sanat, miras, doğa gibi insanlar için hayat kalitesini yükselten ve güvenli bir yaşama vesile olan standartları sağlayan alanlar akıllı yaşam alanlarıdır.²¹⁶ Bunun yanı sıra akıllı şehirlerde kamu güvenliğinin, afet yönetiminin, sağlığın, şehrsel acil müdahalenin, itfaiyenin, eğitimin, suçlarla mücadelenin, kültür ve turizm alanlarındaki hizmetlerin en etkin şekilde sunulması gerekmektedir.²¹⁷ Eğitim alanındaki dijitalleşmeyle birlikte gelen kişiselleşme, sağlık alanında kişiye özgü tedavilerin yaygınlaşması ve hastalık takibinin tek sistem üzerinden tüm kurumlar tarafından takibi akıllı yaşamın sağlanmasına yönelik teknoloji uygulamalarıdır. Evlerin güvenliklerinin sağlanarak, eğitim hizmetlerindeki teknolojik katkıların kullanılarak artırılması da akıllı yaşama aittir. Akıllı şehirlerle ilgili çalışmalarda genel olarak nicel yöntemlerin, karşılaştırmalı yöntemlerin, veri modellemenin ve algoritma yöntemlerinin sıklıkla kullanıldığı görülmüştür.

Yapılan çalışmalarda en fazla araştırılan konunun şehir ve bölge planlama olduğu görülürken, bunu sırasıyla kamu yönetimi, bilgisayar mühendisliği, bilim ve teknoloji ve işletme konularının takip ettiği görülmüştür. Akıllı şehir alanında yapılan araştırmaların henüz başlangıç seviyesinde olması değerlendirildiğinde, yapılan çalışmalarda bu alanla ilgili konuların çok az ele alındığı ya da hiç ele alınmadığı görülmektedir. Akıllı şehirler alanında çalışma yapacak kişilerin öncelikle çevre, sağlık, terör enerji, inovasyon, siber güvenlik konularında öncelikle araştırma yapmaları faydalı olacaktır. Bu alan farklı anabilim dallarıyla ilgili olduğundan, interdisipliner yaklaşımlar ile değerlendirilebilir.

²¹⁴ Varol, “Sürdürülebilir Gelişimde Akıllı Kent Yaklaşımı: Ankara’daki Belediyelerin Uygulamaları”, 54.

²¹⁵ C. Bilsel, “Kent Tasarımı ve Çevre Estetiği”, Dosya 23 Kent Estetiği, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, (2010), 6-14.

²¹⁶ Prezi, “Akıllı kentler smart cities”, (Erişim 11.12.2022).

²¹⁷ Varol, “Sürdürülebilir Gelişimde Akıllı Kent Yaklaşımı: Ankara’daki Belediyelerin Uygulamaları”, 56.

Küresel çapta oldukça fazla ilgi çeken ve bilhassa belediyeler tarafından yakın gelecekte daha fazla ilgi odağı olması beklenmekte olan akıllı şehir uygulamalarının Türkiye’de yeni yaygınlaşmaya başlamıştır.

3. AKILLI ŞEHİRLER VE İSLÂM ŞEHİRCİLİĞİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Akıllı Şehirler insan hayatını en kolay yaşanabilir hale getirmeyi hedefleyen şehircilik modellerdir. İnsan hayatını kolaylaştırırken dikkat ettiği hususların başında yenilenebilir enerji, akıllı ve otomatik ev aletleri, akıllı kamera sistemleri, tarımda bitkisel ve hayvansal gelişiminin takibini sağlayan cihazlar, ticaretin elektronik ortamda takip edilebilmesi, yönetim ve idarenin bilgilenmesini sağlayacak bilgi ağları, ulaşım ve altyapı da anlık takip, elektronik ortamlarda müdahale imkânının bulunması gibi birçok husus bulunmaktadır.²¹⁸

Biz bu bölümde akıllı şehirlerin İslâm şehirciliği açısından eksik gördüğümüz kısımlarını anlatacağız. Ve bu eksiklikleri çözüm önerileri getirerek ileride yapılacak olan akıllı İslâm şehri modelinin altyapısını hazırlamayı hedeflemekteyiz.

3.1. Bireysel ve Toplumsal Yaşam

Özel hayatın gizliliği, takipsizlik hissi, huzurlu ve özel bir ortamın bulunması İnsanın en doğal haklarından. İslâm şehirleri yapmış olduğu meskenlerle, toplumsal kurallarla mahremiyete ve özel hayatın gizliliğine özen göstermiştir.²¹⁹

Safranbolu evlerinin ortasında havuzun bulunması, odalarda konuşulan meselelerin başkaları tarafından duyulmasına engel oluyordu. Gene kalın kapı tokmağıyla erkek misafirler, ince kapı tokmağıyla da bayan misafirler ayırt ediliyordu. Misafirlere mutfaktan dönen dolaplarla ikramlar servis ediliyordu. Ayrıca toplumsal kurallar gereği İnsanların özel hallerinin araştırılması yasaklanmıştır. İzinsiz başkalarının evine girmek suç sayılmıştı. Bunun gibi mahremiyet ve özel hayatla alakalı konular İslâm

²¹⁸ Basarsoft, “Akıllı Şehirler (Akıllı Kentler) Nedir?”, (Erişim 18.06.2022).

²¹⁹ Salim Ögüt, “Mahrem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/388-389.

toplumlarında ve İslâm şehirciliğinde belli başlı kurallara bağlanmıştır. Bu sayede toplumsal huzur ve fertlerin şahsi huzuru temin edilmiştir.²²⁰

Akıllı şehirlerde ki hayat kolaylığı ve teknolojik çeşitlilik, mahremiyet ve özel hayatın gizliliği konularında aynı hassasiyeti gösterememektedir. Evlerimizde bulunan akıllı otomasyon sistemleri, akıllı ev aletleri, akıllı telefonlar, akıllı bilgisayarlar bizim evimizdeki özel hayatımızın ve mahremiyetimizin kayıt altına alındığı ile alakalı şüpheleri içinde barındırmaktadır. Zaten aksi bir durumda bu sistemleri çalıştırmanın olabilirliği zor görünmektedir. Kendi zihnimizde tutamadığımız birçok özel bilgimizin, her yaştan fotoğraflarımızın, ses kayıtlarımızın, ailemizle yapmış olduğumuz konuşmalarımızın ve daha nicelerinin bir telefona sığıdığı dünyamızda mahremiyet olgusu tam anlam ile muhafaza olunamamaktadır. Tasarlanan akıllı evler, akıllı caddeler, akıllı güvenlik sistemleri ve akıllı Navigasyon sistemleri bizleri her an takip eden, kayıt altına alan teknolojik gelişmelerdir. Örneğin evimize girdiğimizde akıllı evin bizim girdiğimizi bilmesi güvenlik açısından olumlu bir gelişme iken, bizim psikolojik ruh halimizi algılayan kamera sistemleri evimizde üzüntümüzü bile yaşamamıza müsaade etmemektedir. Sokaklarda, caddelerde gezerken bizi sürekli izleyen akıllı kamera sistemleri ileride geri dönülmesi zor ruhsal travmalara sebep olabilir. Çünkü insanoğlu hayatının her anında özgür olmayı ister. Ayrıca akıllı navigasyon sistemleri ile her an nerede olduğumuz cebimizdeki akıllı telefonlar, kolumuza taktığımız akıllı saatlerle tespit edilebilmektedir. Tabii ki sayılan bu menfi yönlerinin yanında aynı konuyla alakalı müspet yönlerde bulunmaktadır.²²¹

İslâm şehirciliği toplumsal yaşamı şehrin her alanında yaşatma gayreti içerisinde olmuştur. Şehrin merkezine camiye koymakla ibadette, pazarları caminin yanına koymakla ticarete, kalabalık aile sistemini uygulayarak aile yaşantısında ve tarımda, toplumsal yaşamı ön plana çıkarmıştır. İslâm medeniyetinde toplum, şehirlerin ve medeniyetin temelini oluşturan yegâne hammaddedir. İslâm Şehrinde hangi yapının özüne bakılsa toplumsal yaşamla ilgili bir husus mutlaka bulunacaktır.²²²

²²⁰ Safranbolu evleri, “Safranbolu evleri hakkında bilgi” , (Erişim 14.10.2022).

²²¹ Enis Karaarslan vd., “Akıllı Telefonlarda Gizlilik ve Mahremiyet: Durum Saptaması ve Öneriler” (Erişim 11.09.2022).

²²² Küçüktaşçı, “Şehir”, 38/449-451.

Akıllı şehirlerde ise teknolojinin gelişmesi, işgücünün teknolojik cihazlarla yapılması, kalabalık aile yapısının çeşitli sebeplerle terk edilmesi, tarımda, hayvancılıkta, sanayide işgücünün azalıp makineleşmenin artması, mimari tasarımlar da toplumsal yaşam mekânlarının merkezi konuma yerleştirilmemesi gibi birçok husus akıllı şehirlerde toplumsal yaşamdan ziyade bireysel yaşamın ön planda olduğunu bizlere göstermektedir. Akıllı evlerimizin, akıllı otomasyon sistemlerimizin olduğu, yenilenebilir enerji kaynaklarından istifade ettiğimiz sosyal yaşantımızda her şeyin kolaylaştığı dünyamızda duygularımızı ve hislerimizi paylaşabildiğimiz arkadaşlarımızın olmaması ne kadar acı. Hoşgörüyü, saygıyla ellerini öpebildiğimiz büyüklerimizin bulunmaması, zora düştüğümüzde elimizden tutacak anne babamızın bizlerden çok uzakta olması sizce bu akıllı sistemleri ne kadar etkili kılar. İşte bu sebeple teknolojiyi geliştirirken toplumsal gereklilikleri ve ihtiyaçları da ihmal etmemeye özen göstermemiz gerekmektedir. İnsan hisleri olan duygusal bir varlıktır. Akıllı şehirlerde sadece mekanik gelişmeye önem verirsek oluşturduğumuz şehirlerin teknolojik anlamda akıllı olurken duygusal anlamda hiçbir fonksiyonu bulunmayacaktır. Akıllı sistemlerin faydalı yönlerinin bulunduğu da işin başka bir boyutudur. Çok uzaktaki sevdiklerimizi yakınlaştırması buna örnek verilebilir.

İslâm şehirlerinde fertlerin ortak gayeleri, ortak yönelimleri bulunmaktaydı. Bu durum insanların hayatını belli bir düzene koyar, iç huzurunu temin etmesini sağlardı. Günümüz dünyasında ve gelecek yüzyıllarda uygulanmaya başlanan akıllı sistemler ve teknolojik gelişmeler insanoğluna sınırsız bilgi erişimi sağlamaktadır. Bu da fertlerin ortak bir gaye de buluşmasını ve ortak bir hedef için çalışmasını zorlaştırmaktadır. Bu durumun müspet yanları bulunduğu gibi menfi yanları da bulunmaktadır. Biz burada menfi olan kısmını ele alacağız. Her bir ferdin kendine ait sınırsız özgürlüklerinin bulunduğu her istediğinin yerine getirildiği, bir ütopyası ortaya çıkmaya başladı. Tabii sanal yaşantı ile gerçek yaşantı arasındaki farkı algılayabilecek toplumsal bir yaşantı da bulunmadığından, fertler psikolojik olarak hastalıklara kapılmaktadırlar. Sürekli takip hissi ve her bilginin kayıt altına alınması gibi hususları da göz önünde bulundurursak, fertlerin üzerindeki baskı artmaktadır.²²³

²²³ ÇŞB/Akıllı Şehirler, “Şehirler ve Bağlı Veri Rehberi” (Erişim 12.07.2022).

İnsan, ulaşmış olduğu hayat kolaylığı sebebiyle yakınındaki insanların en küçük hata ve kusurlarına tahammül edemeyecek bir yapıya sürüklenmektedir. Bu da aile kavramını zedelemektedir. Toplumların temeli olan aile ortadan kalktığında çeşitli ahlaksız eğilimler ve toplumsal kuralların ihlali ortaya çıkmaktadır. Akıllı şehirlerde akıllı güvenlik sistemlerinin bulunması suç oranlarını minimize ettiğinden suç işleme eğiliminde de bulunamayan fertler psikolojik olarak rahatsızlanma, özgüvenin kaybedilmesi gibi birçok sıkıntıyla boğuşmak zorunda kalacaktır. Akıllı şehircilik modelinin insanların psikolojik sağlığı açısından faydalı olacak bir politikayla şekillendirilmesi gerekmektedir.

Teknolojinin gelişmesi, hayatın kolaylaşması birçok alanda işgücünün azalmasına sebep olacaktır. Haliyle bu durum ilgili alanlarda yetişmiş işgücünün nüfusunun istihdam edilememesine sebep olacaktır. Farklı alanlarda farklı, iş kollarında istihdam imkânı açılrsa bile tarım, hayvancılık, sanayi sektörlerinde yetişmiş iş gücü kadrosu akıllı sistemlerle kadro dışı kalacaktır. Yeni açılan istihdam alanlarına adapte olma ihtimali düşük olan bu grup işsizlik tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Her alanda makineleşme ve takip için otomasyon sistemleri kurulması, bütün sektörlerde işgücü kısıtlamasına sebep olacaktır. Bu da gelecek neslin işgücü olarak değil otomasyon sistemlerini kuran, yazılımını yapan mühendisler vb. olarak sektörlerle dâhil olabileceğini göstermektedir. Herkesin aynı sektörlerde, kısıtlı iş imkânları ile iş bulabilmesi de ayrı bir işsizlik problemine sebep olacaktır. İslâm şehirciliğinde ise yeni bulunan icatlar bazı meslek gruplarının işsizlik tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına sebebiyet vermişti. Örneğin matbaanın bulunması dönemin hattatlarını tehdit etmekteydi. Devlet hattatlık mesleğini muhafaza altına alarak dini eserlerin yazımını hattatlara vermiş, diğer eserlerin matbaa yoluyla basılmasını sağlamıştır. Bu vesileyle İslâm şehirciliği o günün şartlarında bu sıkıntıyı bertaraf etmiştir.²²⁴ Eğitim ve öğretimin, bilhassa mesleki eğitim müesseselerinin müfredatlarının gelecek yüzyılların yaşam biçimine göre düzenlenip, genç neslin akıllı sistemlere adapte bir vaziyete getirilmeleri gerekmektedir.

Akıllı Şehirler kurmuş olduğu otomasyon sistemleri ve mekanik düzenler sayesinde yapılabilecek bütün faaliyetleri telefonumuzdaki tek tuşa kadar indirgemıştır.

²²⁴ Kemal Beydilli, “Matbaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/111-113.

Yiyeceğimiz yemeği, gideceğimiz okulu, evimizde yapacağımız temizliği, arkadaşlarımızla birlikte yapacağımız sohbeti, ailemize ve sevdiklerimize yapacağımız bayram ziyaretlerini, ektiğimiz biçtiğimiz tarlaların takibini, hayvanlarımızın ahır temizliğine kadar her şeyi online olarak yapmaya başladık. Bu da insanın günlük hareketinin ciddi anlamda azalması demek oluyor. Buna bağlı olarak çocuklarımız da ve bizlerde obezite problemleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kaslarımız hareket etmediğimizden dolayı fonksiyonunu yitirmektedir. Obezite, kas hastalıkları, göz hastalıkları, yayılan radyasyondan dolayı zihinsel ve bedensel rahatsızlıkların ortaya çıkması, psikolojik sıkıntılar ve daha niceleri akıllı sistemlerin hayatımıza girmesi ile karşı karşıya kaldığımız hastalıklar arasındadır. Sanal gerçeklikle objektif gerçekliğin arasındaki farkı ayırt edemeyen nesiller yetişmektedir. Bu da birbirinden bihaber bir toplum yapısının oluşmasına sebebiyet vermektedir. Kısaca toplumun ahlaki sağlığı da bozulmaktadır.²²⁵

İslâm şehirlerinde ise sağlıklı bir yaşamı idame ettirecek kadar günlük hareket istemsiz olarak yapılmak zorundaydı. Çünkü meskenlerle şehir merkezi arasında belli kademeler bulunmaktaydı. Ayrıca toplumsal yaşamın bir gereği olarak aile ilişkileri, komşulara yardım etmek, emek sarf ederek bir şeyler üretmek, tarım ve ticaret, insanın sağlıklı bir yaşam düzeni ile hareket etmesini gerektirmeydi. Radyasyon yayan cihazlar, günlerce gözlerimizi ayırmadığımız ekranlar, her şeyi bir tek tuşla halledebilecek sistemler bulunmadığından hastalık oranları bu kadar sık değildi. İslâm memleketleri döneminin ilmi ve fenni çalışmalarında en önde olan şehircilik örnekleridir. Lakin günümüz şartlarıyla, günümüzde ulaşılan teknoloji ile kıyaslamak çok etik olmamaktadır. Hayatın kolaylaşması ahlaki yardımlaşma ilkeleri oluşturarak, insanların emek ve gayretleri ile birbirine yardım etmesi sağlanarak çözülmüştür. Özünde oluşturulan ahlaki yardımlaşma sistemi insan faydacı ve toplum refahı için gayet önemlidir. Aynı zamanda beden ve toplum sağlığına hizmet etmiştir.

Sağlık sektörü gün geçtikçe gelişen, teknolojiyle buluşan bir alandır. İnsan ömrünü uzatmak için çaba gösteren vazgeçilmesi imkânsız bir sektördür. Akıllı şehirler ve sistemler insan hayatını kolaylaştıran, rahatlatan ve huzurlu bir ortam oluşturmaya çalışan sistemler bütünüdür. İnsan için en önemli unsur ise sağlıktır. Önemine binaen;

²²⁵ Yesilay, “Teknoloji bagimlilik hasta ediyor” , (Erişim 22.10.2022).

sağlık akıllı sistemlerin gözbebekleri arasındadır. Toplumsal yaşamın bireysel yaşama dönüştüğü günümüz şartlarında akıllı sistemler hayat kurtaran bir misyon üstlenmektedir. Örneğin cebimizdeki bir telefon veya kolumuzdaki bir akıllı saat, evimizde bulunan akıllı bir kamera bizlerin nabız durumunu tespit edip ilgili birimlere iletebilir. Akıllı bir kamera, eve girdiğimizde yüzümüzün ifadesinden kalp krizi geçirdiğimizi tespit edip sağlık kuruluşlarına acil durum sinyali verebilir. Bunun yanında teknolojik cihazlarda kullanılan akıllı sistemler insan sağlığı açısından tespit edilmesi gereken önemli hususları çok daha kolay ve rahat tespit edebilmektedir. Bu da insanların sağlık sektöründen alacağı hizmeti ciddi anlamda etkilemektedir.²²⁶

Hayvan sağlığı ve bitki sağlığı açısından da akıllı sistemler değerlendirdiğimizde, yapılan gelişmelerle önemli keşiflere imza atılmasını sağlamıştır. Örneğin hayvansal veya bitkisel bir araştırmada insanlar üzerinde veya hayvanlar üzerinde kullanılabilecek çeşitli bileşenlerin tespiti akıllı sistemlerin faydasını ortaya çıkarmaktadır. İslâm şehirciliği sağlık sektörünü hayatın merkezine alan bir planlama ile konumlandırmıştır. Bu da insanların sağlık hizmetlerine kolayca ulaşabileceği gününün akıllı şehirlerini ifade etmektedir. İslâm dünyası tıp alanında ciddi gelişmelere imza atmıştır. Mikrobun keşfi, ameliyatların uygulamalı gösterimlerinin kitaplara işlenmesi, çeşitli ilaçların keşfi vb. buluşlar İslâm âleminin sağlığa verdiği öneme işaret etmektedir.²²⁷

Özetle akıllı sistemler sağlık sektöründe ciddi anlamda hayat kolaylaştıran bir yapıya sahiptir. Hastanelere kurulan otomasyon sistemleri, hastalıkların tespiti, hastalıkların takibi, ilaç takibi gibi birçok hususun kolayca takip edilebilmesini sağlamaktadır. Ayrıca bireyselleşen dünyada acil durumlarda cebimizdeki akıllı telefonların ve akıllı saatlerin evlerimizde bulunan akıllı kamera sistemlerinin veyahut sair akıllı sistemlerin hastalığımızı tespit edip acil durum sinyalleri verilmesi hayati önem taşımaktadır.²²⁸ Bu ve bunun gibi birçok alanda fayda sağlayan akıllı sistemler sağlık sektöründe ciddi anlamda hayat kolaylaştırıcı bir misyon taşımaktadır.

3.2. Tarım ve Hayvancılık

²²⁶ ÇŞB/Akıllı Şehirler, “Akıllı Sağlık”, (Erişim 12.07.2022).

²²⁷ Nebi Bozkurt, “Hıfzıssıhha”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/319-321.

²²⁸ Milliyet, “Apple watch kalp krizi geçiren adamın hayatını kurtardı”, (Erişim 21.09.2022).

Tarım ve hayvancılık İslâm şehirlerinde zirve noktaya ulaşmıştır. Döneminin en hassas teknikleri kullanılarak verimli mahsuller ve besili hayvanlar yetiştirilmiştir. Botanik ve Zooloji ilimlerinde ihtisaslaşan İslâm âlemi bu alanda çok ciddi eserler kaleme almış ve çeşitli keşiflere imza atmışlardır.²²⁹ Tarım ve hayvancılık da yapılan bu gelişmeler ve keşifler birkaç sefer mahsul almayı sağlamıştır. Sel baskınlarından ve doğal afetlerden koruyacak tedbirlerin alınması, kaliteli ve dolgun ürünlerin elde edilmesi, tarım arazilerini sulamak için kanalların yapılması, çeşitli ülkelerden çeşitli tohum ve ağaçların getirilmesi, aşılama yöntemlerinin keşfedilmesi ve geliştirilmesi gibi birçok husus döneminde akıllı şehircilik uygulamaları olarak değerlendirilebilir. Hayvancılık alanında ise İslâm şehirlerinde birçok ilmi çalışma yapılmıştır. Hayvan hastalıkları, haşere ile mücadele, hayvanlardan yüksek verim alınacak tekniklerin kullanılması ve halkın hayatını kolaylaştırıcı keşifler yapılmıştır.²³⁰

Hayatın devamlılığı için bitkisel ve hayvansal üretimin önemini önceleyen akıllı Şehirler hayvansal ve bitkisel üretimde çığır açacak gelişmelere imza atmıştır. Ahırların temizliği, içerdeki nem, oksijen oranının anlık takibi, bahçelerin otomatik sulanması gibi birçok hususta insanların yararına olabilecek işler yapılmıştır. Biz burada müspet yönlerinden ziyade menfi kısımları aktaracağız.

Tarımdaki menfi durum suni gübrelerin kullanılması, görüntüsü güzel meyveler elde edebilmek için hormon ilaveleri, insan sağlığına ve toprak sağlığına ciddi zararlar vermektedir. Bitkisel çeşitlilik anlamında gerileme görülmektedir. Bu işten geçimini sağlayan insanlar en yüksek verimin, gösterişin olduğu suni tohumlarla üretim yapmaktadır. Bu da belki yüzlerce çeşidi olan bir bitkinin bütün dünya genelinde hemen hemen, tek çeşit olarak üretilmesini ortaya çıkarmaktadır. Yöresel şartlara uygun olarak gelişen yerel tohumlar, zamanla kıymetini kaybetmektedir. O bölgenin şartlarına, hastalıklarına, insan yapısına uygun olarak Rabbimizin takdir etmiş olduğu bitki çeşitliliği ve toprak sağlığı yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Hayvansal üretim anlamında ise yapay et çalışmalarıyla, hayvansal gıdaların ciddi anlamda bozulması söz konusudur.²³¹ Tarımdaki çeşitliliğin ve hayvan sağlığının, kullanılan ilaçlar sebebiyle tehlike altında olduğunu söyleyebiliriz. Yukarda saydığımız hususların belki direk akıllı

²²⁹ Kutluer, “İlm-i Nebât”, 22/134-137..

²³⁰ Watson, “Ziraat”, 44/449-457.

²³¹ Thinktech, “Yapay et teknolojisi”, (Erişim 28.08.2022).

sistemlerle bir alakası bulunmamaktadır. Lakin kolay yaşama isteği, kolay üretme isteği, fazla mahsul alma fikri gibi birçok durum endirekt akıllı sistemlerin kapısını çalmaktadır.

Özetle doğal ve hiçbir yapay etkinin karışmadığı, insan sağlığı açısından faydalı olan bitkisel ve hayvansal üretim, insan eliyle bozulmaktadır. Bu da öncelikle insanı ve yaşamış olduğumuz dünyayı olumsuz yönde etkilemektedir.

3.3. Güvenlik

Akıllı şehirlerde güvenlik en önemli başlıklardan bir tanesidir. Teknolojinin ilerlemesi insanların teknolojiye hızlı bir şekilde adapte olmaları suç oranlarını da ciddi bir şekilde arttırmıştır. Suç oranlarının artması güvenlik tedbirlerinde akıllı sistemlerin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Akıllı sistemler fertleri anlık takip ettiğinden, suç işleme eğiliminde bulunan fertleri kolayca tespit edebilmektedir. Örneğin akıllı kamera sistemleri ile insanların yüz ifadelerinden zihinlerinden geçen suç eğilimi tespit edilebilmektedir. Bu uygulama akıllı sistemlerin güvenlik açısından ne kadar ileri gittiğini göstermektedir.²³² Telefonlarımızda bulunan GPS, konuşma kayıtlarımız, nabız ölçen uygulamalar aslında sürekli kontrol altında tutulmamızı sağlamaktadır. Bu da güvenlik güçlerinin işini kolaylaştırmaktadır. Evlerimizde bulunan akıllı eşyalar bizim vermiş olduğumuz komutları, evimizin dip bucak ayrıntılarını aslında kayıt altına alan sistemler bütünüdür. Ayrıca güvenlik güçlerimizin kullandığı alet ve edevatların da son teknoloji ile üretilmesi suçluların tespiti ve kolayca yakalanmasına olanak sağlamaktadır. Bu durumun İslâm şehirciliği açısından önemi ise şudur: İslâm, şehirciliğe adalete ve güvenliğe ciddi anlamda önem vermiştir. Adaletli bir devletin her anlamda tesisi için ciddi gayretler sarf edilmiştir. Tabi adaletli bir yargılamanın olabilmesi için suçun kesin ve çabuk tespiti önemlidir. İşte akıllı sistemlerdeki bu teknolojik gelişme güvenlik ve adalet müesseseleri için ciddi anlamda önem teşkil etmektedir.

Özetle hayatımızı kolaylaştıran, akıllı sistemlerin güvenlik açısından ne kadar kıymetli olduğunu bizlere göstermektedir.

3.4. Günlük Hayatın Kolaylaşması ve Mahremiyet

Akıllı şehirlerin ana gayesi insanoğlunun günlük hayatının kolaylaşmasıdır. Teknolojinin gelişmesi, hayatın hızlı bir şekilde ilerlemesi ve dünyanın temposuna ayak

²³² Karel, “Video analiz nedir uygulamalar ve analiz türleri” , (Erişim 13.11.2022).

uydurmak için akıllı sistemlerin kullanılması günümüzde kaçınılmaz bir gerçek olmuştur. Eskiden kalabalık aileler günlük hayatta iş bölümü yapmak suretiyle hayatlarını idame ettirmekteydi. Günümüzde ise fertlerin tekil veya çekirdek aile olarak yaşaması, iletişimin, ulaşımın, şehirleşmenin, ticaretin, yönetimin, tarımın, aklınıza gelebilecek her alanın teknolojik ilerlemeyle gelişmesi iş gücünü azaltıp verimi arttırmaya yönelmiştir. Örneğin tarımda akıllı makinelerin kullanılması traktörü kullanacak bir şoföre ihtiyaç duymadan tarım yapmaya olanak sağlamaktadır. İletişimde ve ulaşımında şoförsüz araçlar, kaza olasılığı olan bir durumda akıllı fren Sistemleri, arabanın içinde bulunan birinin rahatsızlık geçirmesi durumunda hastaneye acil bildirim veren ve aracı yol kenarına çeken akıllı sistemler insanın günlük hayatını sağlığını ve trafik düzenini sağlama noktasında akıllı sistemlere örnek verilebilir. Şehirleşme de ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan çarpık kentleşme ile sağlam olmayan binaların inşa edilmesi, düzensiz şehir planı, insanı rahatsız edecek mimari yapılar gibi birçok husus ortaya çıkmıştır. Akıllı sistemlerde oluşturulacak şehircilik planı insanın huzurunu önceleyen, hayatını düzen içinde sürdürebileceği bir şehircilik planına sahip olacaktır. Örnek vermek gerekirse Azerbaycan 'da kurulacak olan akıllı köy buna en güzel örnek olacaktır. Günlük hayatın kolaylaşmasını sağlayacak diğer bir husus yenilenebilir enerjidir. Günümüz şehirleşmesinde İnsanların en çok endişe duyduğu hususlardan birisi enerji ihtiyacıdır. Akıllı sistemlerde insanoğlu oturduğu şehirlerde enerjisini kendisi yenilenebilir kaynaklardan üretecektir. Örneğin bir ev elektrik ihtiyacını güneş panelleri ile sağlarken yüksek kesimlerde rüzgâr kuvveti ile evlerin elektrik ihtiyacı karşılanacaktır. Günlük hayatta kullanılan otomobil gibi asli ihtiyaçlar yenilenebilir enerji kaynaklarıyla kullanılmaya başlandı bile. Ticaret ve lojistik ise akıllı şehirlerin en çok kullanılan birimi olarak değerlendirilebilir. Çünkü dünya para akışı ticaret ve lojistikle döndüğü için akıllı sistemler en çok ticaret ve lojistik alanında kullanılacaktır. Akıllı sistemler ticaret ehlinin kuracağı otomasyon sistemleri ile mallarını güvenli bir şekilde kontrol etme imkânı sağlayacaktır. Ayrıca ulaşım, iletişim uluslararası ilişkiler gibi konularda akıllı sistemler ticaret ehlinin çok daha kolay bir şekilde ticaretini yapmasına olanak sağlayacaktır. Akıllı şehirlerin zaten öncelikli amacı da budur. Yönetim alanında ise akıllı sistemler önemli bir konumda bulunmaktadır. Çünkü yönetim yukarıda saydığımız bütün maddeleri bünyesinde barındıran en dış halkayı oluşturmaktadır. Devlet yönetimi, uluslararası ilişkiler, askeri yapılanma, ekonomik yapılanma, hukuk yapılanmaları gibi birçok alan

akıllı otomasyon sistemleri ile akıllı teknolojik aletlerle takip edilmesi yönetim alanında birçok kolaylığa imza atmaktadır. Olası olumsuz durumlara karşı erken tedbir alabilme, can kayıplarının önlenmesi, mal kayıplarının önlenmesi, devleti tehdit eden unsurların erken tespiti ve imhası için akıllı sistemlerin, akıllı teknolojik cihazların ve Akıllı askeri teçhizatın bulunması yönetim için zaruridir. Uluslararası ilişkiler noktasında ise akıllı sistemleri en etkili kullanan devletler ve uluslar dünya devletleri arasında gücünü ve kuvvetini en çok arttıran ve muhafaza eden ülkelerin arasına yerleşecektir.²³³

Mahremiyet konusunda bütün bilgilerin kayda alınması, özel hayatın gizliliğinin ortadan kalkması gibi hususlar akıllı sistemlerde en çok göze çarpan menfi neticelerdir. Bu hususta İslâm şehirciliği gayet hassas davranmıştır. Çünkü İslâm dini ve insanlık hukuku mahremiyeti ve özel hayatın gizliliğini bir gereklilik kabul etmektedir. Lakin akıllı sistemlerin işleyebilmesi ve insanların hayatına kolaylık katabilmesi için mecburen depolama sistemi ve sürekli takip söz konusu olmaktadır. Aksi halde bu sistemleri çalıştırmanın ve insan hayatına kolaylık sağlamanın imkânı bulunmamaktadır.²³⁴

Mahremiyet kavramı kişiden kişiye farklı anlamlar ifade edebilir. Akıllı sistemleri kullanan bir kullanıcı sokaktaki fotoğrafının kimse tarafından görülmesini istemezken diğer bir kullanıcı nerelerden geçtiğinin hangi sokaklarda bulunduğunun görünmesini istemeyebilir. İşte bu farklılıktan dolayı akıllı cihazlarda ki mahremiyet sözleşmelerinin kişiye özel olarak hazırlanması daha doğrudur. Lakin bugün günümüzde bu işlemin yapılması son derece zahmetli olduğundan geleneksel mahremiyet sözleşmeleri ile herkese aynı sözleşmeler sunulmaktadır. Biz burada akıllı şehir uygulamalarında kullanılmak üzere nesnelerin interneti üzerinde yoğunlaşan bir mahremiyet yönetim modeli önermekteyiz. Bu sistemde akıllı şehir için bilgi ve veri toplayan her bir olgu akıllı birer etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Her bir olgu ulaşılan veriyi depolama paylaşma ve kaydetme anlarında, önce hali hazırda bulunduğu durum üzerine fikir yürütür, akabinde bu durumun şartlarına uygun bir şekilde mahremiyet ihlaline yol açmayacak şekilde hareket eder. Bu hesaplamalar sırasında farklı kaynaklardan gelen veriler kişinin mahremiyet algısına göre güven hesaplamalarından geçip analizler yapıldıktan sonra

²³³ Akillisehirler, “EylemPlanı” , (Erişim 15.09.2022); Akillisehirler, “Akıllı Şehirler ve Bağlı Veri Rehberi”, (Erişim: 21.09.2022).

²³⁴ Akillisehirler, “Akıllı Şehirlerde Veri”, (Erişim 22.09.2022).

doğru bilgi üzerinden bu verinin paylaşıp paylaşılmayacağı hususunda kanaate ulaşılır.²³⁵

Bu duruma bir örnek vermek gerekirse; Ahmet'in çalıştığı yerin hemen dışında sürekli çekim yapan bir kamera vardır. Kamera, normal şartlarda bu görüntüleri başka kişilerle paylaşmamaktadır. Ahmet'in patronu olan Mahmut, Ahmet'in 28 Eylül'de çekilen görüntülerine erişmek istemektedir. Çekim halinde olan kamera, acil bir durum görmediği için bu görüntüleri vermez. Daha sonra, Mahmut kamera ile Ahmet'in kaybolmuş olduğu bilgisini paylaşır. Kamera, Mahmut'a çok güvenmediği için söylediğinin doğruluğunu kendi ölçmek ister. Ahmet'in oturduğu ev sensörü ile iletişime geçer. Acil bir durum olabileceği kaygısına kapılır ama emin olamaz. Kamera, görüntüleri paylaşmamaya devam eder. En sonunda, kamera polis departmanı ile iletişime geçer. Ahmet hakkında bir kayıp raporu olduğunu öğrenir. Bu bilgiye güvenen kamera, Ahmet'in acil bir durum içerisinde olduğunu anlar ve görüntüleri paylaşır.

Bu model, iyi bilinen *bağlamsal doğruluk* kuramından yola çıkmakta ve bir yapay zeka yöntemi olan muhakeme yöntemiyle hangi durumun mahrem olduğuna karar vermektedir. Bunu yaparken, farklı kaynaklardan gelen bilgilerin farklı güvenilirlikte olduğunu göz önüne almakta ve bilgiler üzerinde muhakeme yaparak sonuca ulaşmaktadır. Nesnelerin interneti dünyasın da, her nesnenin özerk bir biçimde kendi kararlarını verebilmesi için her nesne bir etmen olarak modellenmiştir. Her etmen, kararlarını buldukları bağlamın normlarına göre alır. Etmenler tekil kararlar alabilir fakat biz etmenlerin çoklu iletişim sonucu karar almaları üzerine yoğunlaşıyoruz. Etmenler, tanıdık diğer etmenler ile güven değerlerini de gözeterek bilgi alışverişinde bulunurlar. Kendilerine makul gelen bilgileri de kullanarak, karar vermeye çalışırlar. Bağlamsal Doğruluk modeli kullanılarak bir mahremiyet modeli oluşturulmuştur. Bir muhakeme yöntemi olan ASPIC kullanılarak normlar ve bilgiler ifade edilmiştir. Dağınk çok etmenli bir sistem önerilmiş, etmenlerin güven tabanlı iletişim kurmaları sağlanmıştır. Yukarda zikredilen örnek üzerinde, modelin işleyişi gösterilmiştir.²³⁶

²³⁵ Nadin Kökciyan - Pınar Yolum, "Akıllı Şehirler için Mahremiyet Yönetimi", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2 /1 (2019) , 228-241.

²³⁶ Kökciyan - Yolum, "Akıllı Şehirler için Mahremiyet Yönetimi" , 228-241.

Bu durumda yapılması gereken diğerk bir çözüml yöntemi ise akıllı sistemlerin devletin özel bir birimi tarafından depolanması, kayıt altında tutulması, şahıslara özel anayasal güvence ile veri paylaşımı yasaklanmış kasalarda muhafaza edilmesi olacaktır. Yukarıda anlattığımız gibi yapay zekâ ve akıllı sistemlerin acil durum saydığı durumlarda veya şahısların özel izinleri ile veri paylaşımı yapılabilmelidir. Günümüzde yeni oluşturulan akıllı sistemlerin depolamaları, bu sistemleri kuran şirketler ve şahıslar tarafından yapılmaktadır. Bu da özel hayatların belli şirketler ve şahıslar tarafından toplanması ve sürekli kontrol edilmesi demektir. Kötü emelleri olan insanların veya şirketlerin mahrem bilgileri kötüye kullanmaları söz konusu olabilir. Devlet güvencesi, anayasal muhafaza ve uluslararası hukuk ile bu depolama ve kayıt sistemi kontrol altına alınabilirse, mahremiyet olgusu ve özel hayatın gizliliği büsbütün korunamasa da insanlar için daha güvenli bir liman olacağı kanaatindeyiz.

SONUÇ

İslâm dini İnsanın ve toplumun dünya ve ahiret saadetine ulaşmasını hedeflemektedir. Kur'an-ı Kerim'de :*“Allah da onlara dünya nimetini ve (daha da önemlisi) ahiret sevabının güzelliğini verdi. Allah, iyi davrananları sever.”*²³⁷ buyurarak bu hakikate işaret edilmektedir. Peygamber efendimiz ise: “Kendini hiç ölmeyecek zanneden kişinin çalışması gibi (dünya için) çalış, yarın öleceğini zanneden kişinin korkması gibi (günahlardan) kork”²³⁸ buyurarak bizlere dünya ve ahiret saadetini işaret etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in ve Hadis-i Şeriflerin bizlere telkin ettiği bu hayat tarzı her zaman insan hayatını önceleyen bir yapıda olmuştur. İnsan toplumsal ve duygusal bir varlıktır. İslâmîyet bu hakikati insanların faydasına olacak şekilde istifadeye sunmuştur. İslâm şehirciliği her alanda insanın hayatını kolaylaştıracak uygulamaları teşvik etmiştir. Bu sebeple İslâm devletleri gelişmiş medeniyetler kurmuş ve toplumun refahını öncelemiştir. Birçok bilim dalında bugünkü bilimin temeli sayılabilecek buluşları ortaya çıkarmıştır. Dönemin şartlarına göre akıllı şehircilik uygulamaları tatbik edilmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, hayatı kolaylaştıran pratik uygulamalar İslâm şehirciliğinde insanların istifadesine sunulmuştur. Mimaride insanı sıkımayacak bir düzen ve yeşil alan ön planda olmuştur. Toplumda ise cemiyet hayatı şehirciliğin temelini oluşturmaktadır. Güvenlik anlamında da ciddi tedbirlerin ve uygulamaların yapıldığı İslâm şehirleri döneminin en güvenli şehirleri arasında sayılabilir.

İslâm şehirleri insan faydacı ve hayat kolaylaştırıcı bir hüviyete sahiptir. Bu da dinin bir gereği olarak uygulanmaktadır. Bugün akıllı şehirlerin temel felsefesi ile İslâm şehirciliğinin felsefesi bağdaşmaktadır. Çünkü akıllı şehirler insan hayatını kolaylaştıran ve insanın faydasına olabilecek bütün uygulamaları son teknolojiyle üretme gayreti içerisinde bulunmaktadır. Aynı hassasiyet İslâm şehirlerinde de bulunmaktadır. Örneğin yenilenebilir enerji kaynakları İslâm şehirlerinde zamanın tespitinde, güneş saatleri yapılarak kullanılmıştır. Akıllı şehirlerde ise ısı ve elektrik enerjisine çevrilmek suretiyle kullanılmaktadır. Akıllı şehirlerin İslâm şehirciliğine göre menfi özelliklerinin olması geleceğimizin akıllı şehirleri hususunda Müslümanları tedirgin etmektedir. Tedirginlik

²³⁷ Âl-i İmran 3/148.

²³⁸ Münavi, *Feyzü'l-Kadir*, 2/12; *Kenzü'l-Ummal*, 3/40, (5379)

oluşturan konular tezimizde tespit tartışılmış ve bazı çözüm önerileri geliştirilmiştir. Özetle döneminin akıllı şehri olan İslâm şehircik anlayışı, geleceğin akıllı şehirlerini de insanın fitratına ve doğal döngüsüne uygun olarak inşa edecektir. Ayrıca şehirlerin kendi hususiyetlerinden doğan zenginliklerini, yani şehirlerin ruhunu teknolojiye kurban etmemeliyiz. Akıllı şehir uygulamalarında kullanacağımız teknolojiler şehirlerimizi robotlaştıran, tekdüze indirgeyen bir yapıda değil medeniyet ve toplumsal hassasiyetler çerçevesinde insanların hayatını kolaylaştıran, çevre dostu yaşanabilir bir şehir planını ihtiva etmelidir.

İslâmî şehircilik anlayışında toplumsal yaşama çok önem verilmiş ve bütün şehircilik düzeni cemiyet hayatına göre düzenlenmiştir. Akıllı şehirlerde ise artık her şeyin sanal olarak işlenmesi hayatın tek tuşa kadar indirgenmesi toplumsal birçok değer kaybedilmesine sebebiyet vermektedir. Akıllı sistemlerin faydası çok olmasına karşın aile ilişkileri, arkadaş ilişkileri, komşuluk ilişkileri gibi birçok husus eski samimiyetini kaybetmektedir. Bu konuda devletlerin, şirketlerin, ailelerin toplumsal hayatı özendirecek projelerle akıllı sistemleri donatmaları gerekmektedir. Diğer bir ifade ile şehirler akıllı şehir olurken toplumda akıllı ve sosyal bir toplum olmalıdır. Aksi halde sanal ortamda şehirler kuran bir çocuk gerçek dünyada bir çivi çakmayı beceremeyecektir.

Fertlerin psikolojisi konusunda İslâm dünyasında ortak gaye, ortak hedef unsurları ön plana çıkmaktaydı. Akıllı şehirlerde ve akıllı sistemlerde ise bilgiye ulaşmak çok kolay olduğu için ortak gaye ortak hedefleri oluşturabilme pek mümkün olmamaktadır. İnsanların yapılarını da göz önüne aldığımızda fertleri büsbütün belli bir kalıba sokmakta, fikri çeşitliliği ve zenginliği azaltacaktır.

Günümüzde en etkili kitle yönetim aracı olan sosyal mecralar, etkili kullanılabilirse İnsanları psikolojik yalnızlığa sürükleyecek etmenler minimize edilecektir. Oluşturulacak algoritmalarla ve yapay zekâ teknolojisi ile insanları üretkenliğe, topluma ve insaniyete fayda sağlayacak hususlara veya kendi ilgi duyduğu argümanlara yönlendirilebilir. Akıllı şehirleri etkili kullanan devletlerin ve yönetimlerin oluşturacakları sosyal politikalar toplumun psikolojik sağlığını ön plana koyarak belirlenmelidir. İslâm devletleri eğitimden sosyal hayata, aile hayatından iş hayatına, doğumdan ölüme kadar insanın psikolojik sağlığını etkileyen bütün unsurlar da eğitim faktörünü, dönemin sosyal mecrası olabilecek edebiyatı ve sair unsurları insan sağlığına ve insan psikolojisine hitap edecek şekilde düzenleme gayretinde olmuştur.

Akıllı sistemleri kullanacak yönetimler de, insanları baskı altında tutmadan toplum hayatına dair yaşamsal unsurları psikolojik destek sağlayacak projelerle şekillendirmesi gerekmektedir. Psikolojik sağlığını olumsuz etkileyecek unsurlara karşı da gerekli tedbirleri alması gerekmektedir.

Akıllı sistemleri kullanacak olan dünyamızda fertlerin kendilerini bir alanla sınırlandırmayıp, birçok alanda kabiliyetli bir şekilde donatması gerekmektedir. Aksi halde akıllı sistemlerin gelmesi ile ortaya çıkabilecek işsizlik problemi büyük ölçülerde olacaktır. Bireyler, önümüzdeki yıllarda akıllı sistemlerin hâkim olacağı gerçeğini göz önüne alarak, yeni iş alanlarına göre eğitim ve planlamalarını yaparsa yaşanması öngörülen işsizlik probleminden en az şekilde etkilenecektir.

İnsanların psikolojik ve bedeni yalnızlığına etmen olan akıllı çağımız sağlık alanında büyük tehlikeleri barındırmaktadır. İnsanoğlu ne kadar teknolojik gelişimler de ileri gitse de, sağlık alanında inanılmaz buluşların ve aletlerin yapılması söz konusu olsa da öncelikle kendi bedeni sağlığına dikkat etmesi en temel çözüm önerimizdir. Aksi halde kuracağımız akıllı şehirlerin, akıllı sağlık sistemlerinin, yarın farklı isimlerle ortaya çıkacak teknolojik gelişmelerin bizim sağlığımızı düzeltme noktasında sunacağı öneriler bizi tatmin etmeyecektir.

Çağımızın hastalığı olan obezite ve kas hastalıkları bedeni hareketlerin minimize olmasıyla ortaya çıkmaktadır. Akıllı şehirlerin ve akıllı çağın, akıllı insanları olarak bizlerin kendi sağlığına ve günlük hareket düzenine dikkat etmesi gerekmektedir. Akıllı sağlık uygulamalarında insanların kullanacağı ilaçların otomasyon sistemleri ile takip edilmesi, günlük hareket planlamalarının yapılması, sağlık kontrollerinin zamanının haber verilmesi, acil durumlarda akıllı cihazlarımızın süratle sağlık kuruluşlarımıza haber vermesi gibi hususların toplumun bütün kesiminin ulaşabileceği bir kolaylıkta olması ve toplumun bu konuda eğitilmesi gerekmektedir. Bu da etkili bir eğitim sistemi ve toplumsal farkındalığın ön plana çıkarılmasıyla mümkün olacaktır. Tabi sağlıklı bir hayatın idame ettirebilmesi için akıllı sistemleri kullanan yönetimlerin oluşturacağı sağlık politikaları, bu konuda ciddi faydaları barındırmaktadır.

Tarım ve hayvancılık noktasında akıllı tohumların ortaya çıkarmış olduğu tarımsal çeşitliliğin kaybolma tehlikesi, akıllı tohum teknolojilerinin menfi yönlerindedir. Bu konunun çözümü diğer alanlara göre aslında daha kolaydır. Akıllı sistemlerle tarımın

kolayca takip edilebilmesi ve yapılabilmesi söz konusudur. Yerel ve doğal tohumların muhafazası, belli bir kısma ekilip tarımsal çeşitliliğe can verilmesi gibi hususlar akıllı sistemlerle kolaylaşmaktadır.

Akıllı sistemleri uygulayacak devletlerin akıllı bir yönetim biçimini de uygulamaları gerekmektedir. Akıllı yönetim biçimi ise doğal ve yöresel olan tarımsal çeşitliliği muhafaza etmeyi gerektirmektedir. Çünkü genleriyle oynanmış tarımsal anlamda verimin daha kuvvetli olduğu akıllı tohumlar ve suni tohumlar insan sağlığı açısından şüpheli bir vaziyeti içinde barındırmaktadır. Yapılan araştırmalarda yöresel tohum ve bitki çeşitliliği o yöre halkının ihtiyaçlarına tam hitap edebilmektedir. Örneğin İstanbul'da yetişen bir soğan çeşidiyle Hakkari'de yetişen soğan çeşidi içindeki mineral ve faydalar bakımından farklılık arz etmektedir. Bu farklılık yöresel hastalıklara karşı antibiyotik vazifesi görmektedir. Bizim tek bir tohumla fazla verim ve fazla kar almak için yaptığımız tarım, ilerde insanlık için büyük tehlikeler arz etmektedir.

Devletlerin ve akıllı yönetim sistemlerini kullanan ülkelerin yerli ve milli olan tohumlarını muhafaza etmesi, yıldan yıla proje kapsamında ekilip biçilmesi ve tarımsal çeşitliliğin kaybolmaması için gösterilen gayretler tarımsal anlamda ve hayvancılık anlamında menfi yönlerin kapanması için gerekli tedbirlerdendir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Adnan. “Hz. Osman Döneminde (24-35/644-656) Fetihler”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 3/11 (2019), 25.
- Ahmed, A. I. Mahbubuddin. “Weber’s perspective on the city and culture, contemporary urbanization and Bangladesh”. *Bangladesh e-Journal of Sociology* 1/1 (2004)
- Akarsu, Murat. “İlk Dönem İslam Tarihinde Yargının Kurumsallaşmasında Dört Halifenin Rolü”. *Eskiyeni* 37 (2018), 57-79.
- Akgül, Mustafa Kemal. “Kentlerin e-Dönüşümü, Akıllı Kentler”. *Anahtar Dergisi*. <http://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/kentlerin-e-donusumu-akilli-kentler/416>, Erişim 29/11/2022.
- Akgündüz, Ahmed. *1/Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri/Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri*. Osav, 1990.
- Akın, Emel. *Şehirselleşme şehirsel rantlar: Ankara örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Akillisehirler. “Eylem Planı”. Erişim 15.09.2022. <https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/EylemPlanı.pdf>
- Akillisehirler. “Akıllı Şehirlerde Veri”. Erişim 22.09.2022. <https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/2021/05/Akıllı-Şehirler-ve-Bağlı-Veri-Rehberi.pdf>
- Akillisehirler. “Akıllı-sağlık”. Erişim 19.10.2022. <https://www.akillisehirler.gov.tr/akilli-saglik/>
- Akillitarım. “Akıllı tarım nedir”. Erişim 12.10.2022. <http://www.akillitarim.org/tr/uyelerimiz/akilli-tarim-nedir.html>
- Albino, Vito & Dangelico, Maria Rosa & Berardi, Umberto. “Smart Cities: Definitions, Dimensions, Performance, and Initiatives”. *Journal of Urban Technology*. 22(1). 2015. 3–21.
- Arlı, Alim. “Türk Sosyolojisinde Metodoloji”. 52 (2015), 23.
- Arpa, Enver. “İslâm’da Birlikte Yaşama Kültürü ve Günümüzde Müslüman Toplumlarında Zuhur Eden Şiddet”. *Eskiyeni* / 34 (May 2017): 45-68 .
- Arslaner, Hakan - Karaca, Yakup “Türkiye Kamu Yönetiminde Yönetişim Algısı: Aydın İli Vergi Dairelerinde Bir Uygulama”. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/4 (2017), 131.
- Aslanoğlu, Rana A. *Şehir, Kimlik ve Küreselleşme*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2000.

- Ateş, Mücella - Önder, Erinsel Deniz. “Akıllı Şehir’ Kavramı ve Dönüşen Anlamı Bağlamında Eleştiriler”. *Megaron*. 14(1). 2019. 41-50.
- Atar, Fahrettin. “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Atay, Hüseyin. “Fatih - Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazet – Nameler”. *Vakıflar Dergisi* 13 (1981), 172-234.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Aile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/196-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Balcı, Asım. “Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar ve Kamu Hizmet Sunumuna Etkileri”, *Kamu Yönetiminde ve Kamu Hizmetlerinde Kalite*, (Der: Can Aktan ve Ulvi Saran), Hizmet İş Sendikası Yayınları, No: 36, Ankara. 2005.
- Basarsoft. “Akıllı Şehirler (Akıllı Kentler) Nedir?”. Erişim 18.06.2022.
<https://www.basarsoft.com.tr/akilli-sehirler/>
- Beydilli, Kemal. “Matbaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/105-110. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *Şuabü’l-îmân*. thk. Abdülali Abdülhamid Hamid. I-XIV Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Ruşd, 1. Basım, 2003.
- Bıçakçı, Harun - Yıldırım, Cuma. “İslam Uygarlığında Şehir ve Şehirleşme”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/2 (2018), 543.
- Bilici, Zekeriya & Babahanoğlu, Veysel. “Akıllı Kent Uygulamaları ve Konya Örneği”. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9 (2) , 124-139, 2019. Erişim 12/12/2022.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd/issue/42177/507536> .
- Bilsel, C. “Kent Tasarımı ve Çevre Estetiği” *Dosya 23 Kent Estetiği*, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi (2010), 6-14.
- Bozkurt, Nebi. “Hıfzıssıhha”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/316-319. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bozkurt, Nebi. “Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/323-327. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Mescid-i Nebevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/281-290. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi’u’s-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû ‘Abdullah Muḥammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-. *el-Edebu’l-mufred*. thk. Muḥammed Fu’âd ‘Abdulbâkî. Beyrut: Daru’l-Beşa’iri’l-İslamiyye, 3. Basım, 1989.

- Cora, İhsan. “Çağdaş Tüketici Pazarları Açısından “ Medine Pazarı” nın Analizi”. *Atlas Dergisi*, 1/5 (2020), 51-62.
- CSB, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, “Akıllı Şehirler Beyaz Bülten”. Erişim 12/12/2022. https://webdosya.csb.gov.tr/db/cbs/menu/akillisehirler-kitap_20190311022214_20190313032959.pdf .
- CSB, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, “Akıllı Sağlık”. Erişim 12.07.2022. https://www.akillisehirler.gov.tr/wpcontent/uploads/KapasiteGelistirme/Egitim_Pdf/Akilli_Saglik.pdf
- CSB, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, “Şehirler ve Bağlı Veri Rehberi. Erişim 12.07.2022. <https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/2021/05/Akıllı-Şehirler-ve-Bağlı-Veri-Rehberi.pdf>
- Çınar, Mustafa. “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu Ve Tanzimat Sonrası Düzenlemeler”. *International Social Sciences Studies Journal* 5/46(2019), 5471-5484.
- Çil, Halit. “Halife Ömer’in Askerî Şehirleri (Ordugâhlar)”. *Dinî Araştırmalar* 12/35 (2009), 87-106.
- Çoban, Gizem Sebahat . “Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kendini Gerçekleştirme Basamağında Gizli Yetenekler”. *European Journal of Educational and Social Sciences* 6 (1), 111 – 118.
- Danış, Muhammed Salim & Karakaş, Mehmet. Türkiye’de gecekonduların araştırmaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2). 2021. 394-410.
- Demirci, Mustafa. “İslâm’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”. *İSTEM* 1/2 (2003), 129-146.
- Derman, M. Uğur. “Hat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/427-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Diyanet Dergi. “Mahremiyetin Korunması”. Erişim 26 Haziran 2022. [https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=7093#:~:text=Bir%20hadiste%20E2%80%9CKarde%20Finan%20kitab%C4%B1na%20onun,e%C5%9Fyalar%C4%B1n%20izinsiz%20tefti%C5%9F%20edilmesi%20yasaklanm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r.&text=%C4%B0slam'da%20mahremiyete%20sayg%C4%B1n%C4%B1n%20temelini,\)%20ayet%2Di%20kerimesi%20olu%C5%9Ftur%20maktad%C4%B1r.](https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=7093#:~:text=Bir%20hadiste%20E2%80%9CKarde%20Finan%20kitab%C4%B1na%20onun,e%C5%9Fyalar%C4%B1n%20izinsiz%20tefti%C5%9F%20edilmesi%20yasaklanm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r.&text=%C4%B0slam'da%20mahremiyete%20sayg%C4%B1n%C4%B1n%20temelini,)%20ayet%2Di%20kerimesi%20olu%C5%9Ftur%20maktad%C4%B1r.)
- Dürî, Abdülazîz ed-. “Divan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/377-381. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Dürî, Abdülazîzed-. “Bağdat (Genel Bakış)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/425-433. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Ekinci, Abdullah. “İslâm Medeniyetinde Bahçe Kültürü ve Peyzaj”. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*. (3). (2016). 5-24 . Erişim 13/12/2022.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/sehirveirfan/issue/64035/968714>
- Ekodialog. “Kavramsal Olarak Şehir ve Temel Özellikleri”. Erişim 26 Haziran 2022.
<https://www.ekodialog.com/şehir-ekonomileri/şehirler-ve-temel-ozellikleri.html>
- Elvan, Lütfi. “Akıllı Şehirler: Lüks Değil İhtiyaç”. *İTÜ Vakfı Dergisi*, 77, 6-9, 2017.
- Enis Karaarslan vd. . “Akıllı Telefonlarda Gizlilik ve Mahremiyet: Durum Saptaması ve Öneriler”. Erişim 11.09.2022. <https://ab.org.tr/ab16/bildiri/42.pdf>
- Eray AKTEPE. “Şehir Kuramları”. Erişim 26 Haziran 2022.
<https://erayaktepe.wixsite.com/kentselpolitika/kent-kuramlari>
- Erkek, Seyida. “Akıllı Şehircilik Anlayışı ve Belediyelerin İnovatif Uygulamaları”. *Medeniyet ve Toplum*, 1(1). 2017. 55-72.
- Esir, İbnü’l. *İslam Tarihi El- Kamil Fi’t-Tarih Tercümesi* (10 Cilt). Ravza Yayınları, 2019.
- Eyüpsultan Belediyesi “Fatih’in Mühendislik Harikası Şâhî Topu”, Erişim 15/12/2022.
<https://www.eyupsultan.bel.tr/tr/eyuppostasi/news/13/fatihin-muhendislik-harikasi-sahi-topu/15125> .
- Fikrî, Ahmed. *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî Târih ve Hadâre*. İskenderiyye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, 1983.
- Fikriyat. “İslam Uygarlığında Gerçekleştirilen Tarım Devrimi”. Erişim 26 Haziran 2022. <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/islam-uygarliginda-gerceklestirilen-tarim-devrimi/17>
- Fikriyat. “Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinden sonra şehri nasıl imar etti?”. Erişim 26 Haziran 2022. <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/fatih-sultan-mehmet-istanbulun-fethinden-sonra-sehri-nasil-imar-etti/16>
- Giddens, Anthony. *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2013.
- Gideon, Sjoberg. “ThePreindustrial City”. *The American Journal of Sociology - World Urbanism* 60/5 (1955), 438-445.
- Giffinger, Rudolf. “Smart Cities, Ranking of European Medium Sized Cities”. *Wien: Centre of Regional Science*. 2007. 10-13.
- Gonzalez , J. - Rossi, A. “New Trendsfor Smart Cities”. *Opencities Manchester* (2011).
- Gölcük, Şerafettin - Yurdagür, Metin. “Gelenbevi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/552-555. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Gündoğdu, Hakan Gökhan. “Meşruiyet Sorununun Çözümünde Çok Düzeyli Yönetişim ve Müzakereci Demokrasi”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Özel Sayı 4. 2017. ss. 694-704.
- Gül, Ayça & Çobanoğlu, Şermin Atak. “Avrupa’da Akıllı Kent Uygulamalarının Değerlendirilmesi ve Çanakkale’nin Akıllı Kente Dönüşümünün Analizi”. *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Kayfor15 Özel Sayısı*. 2017. 1543-1565.
- Güllüpnar, Fuat. “Şehir sosyolojisi kuramları üzerine bir literatür değerlendirmesi”. *Çağdaş Yerel Yönetimler* 21/3 (2012), 1-29.
- Güllüpnar, Fuat. “Şehir kuramları”. *Kent Sosyolojisi*. haz. F. Güneş, b.y.; Anadolu Üniversitesi, 2013.
- Güneş, Gülcan Avşin. “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2015), 1-30.
- Gürbüz, Mustafa. *İslam Hukuk Tarihinde Kanun Yolu Olarak Temyiz Mahkemesi Ve Osmanlı Devletindeki İşleyişi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Gürsoy, Oğuzhan. *Akıllı Kent Yaklaşımı ve Türkiye’deki Büyükşehirler İçin Uygulama İmkânlar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2019.
- Hall, Robert E. “The Vision of a Smart City”. *Proc. of the 2nd International Life Extension Technology Workshop*, Paris, France. 2000.
- Hall, Robert E., Bowerman, B., Braverman, J., Taylor, J., Todosow, H., & VonWimmersperg, U. “The Vision of a Smart City (No. BNL- -67902; 04042)”. *Brookhaven National Lab., Upton, NY (US)*. 2000.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. Beyan Yayınları, 2019.
- Harris, Chauncy D. - Ullman, Edward. “Kentın Doğası”. çev. Alkan, Ayten – Duru, Bülent. *20. Yüzyıl Kenti*. Ankara: İmge Yayınevi, 2002.
- Harvey, David. *Sosyal Adalet ve Şehir*. çev. Mehmet Morali. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Heysemî, Ebü’l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman. *Mecma’u’z-zevâ’id ve menba’u’l-fevâ’id*. thk. Husameddîn el- Kudsî. I-X Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1994.
- Holton, R.J.. *Şehirler, Kapitalizm ve Uygarlık*. çev. Ruşen Keleş. Ankara: İmge, 1999.
- Huseynî El-Kettânî, Muhammed abduhayy b. ‘Abdu’l-kebîr - El-Ĥalidî, ‘Abdullah el-et-Terâtibu’l-İdâriyye fi’l-Medîneti’l-Munevvere. Beyrut: Dâru’l-ErĤam, ts.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*. thk. Abdülkadir b. Abdülkerim b. Abdülazîz Cündül. I-XIX Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1. Basım, 1998.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmamüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. I-XXI Cilt. yy: Daru Hicr, 1. Basım, 1997.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvini. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaut vd. I-V Cilt. Dımaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1. Basım, 2009.
- İlim ve Medeniyet. " Osmanli Devleti'nde Bilimin Öncüleri ". Erişim: 12.10.2022. <https://www.ilimvemedenyet.com/osmanli-devletinde-bilimin-oncukleri.html>.
- İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. "Şehir Sosyolojisi: Klasik Şehir Kuramları". Erişim 26 Haziran 2022. https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/şehir_sosyolojisi/4/index.html
- Kaçar, Mustafa. "Hezarfen Ahmed Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/297. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kahraman, Alim. "Edebiyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/397-398. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kallek, Cengiz. "Pazar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/194-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Karaman, Zerrin Toprak. *Şehir Yönetimi Politikası*. İzmir: Anadolu matbaacılık, 1998.
- Karel. "Video analiz nedir uygulamalar ve analiz türleri". Erişim 13.11.2022. <https://www.karel.com.tr/blog/video-analiz-nedir-uygulamalar-ve-analiz-turleri>
- Kaya, Mahmut. "Beytülhikme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/88-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kayadibi, Fahri. "İslam Dini'nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem". *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* (4 Nisan 2012).
- Kayapınar, Y. Erdal "Akıllı Şehirler ve Uygulama Örnekleri". *İTÜ Vakfı Dergisi* 77 (2017), 14.
- Koca, Salim "Türkler ve İslâmiyet". *ERDEM* 22 (1996), 263-286.
- Koç, Turan. "Sanat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/90-93. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Konak, Işlay. "Kastamonu Yılanlı Darüşşifa Taç Kapısının Korunma Sorunları ve Mevcut Durum Tespiti". *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(20). 2022. 157-168.

- Koyuncu, A. "Sosyoloji Kuramlarında Şehir". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011), 31- 56.
- Kökciyan, Nadin - Yolum, Pınar "Akıllı Şehirler için Mahremiyet Yönetimi". *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 2 /1 (2019) , 228-241.
- Köseoğlu, Özer, Demirci, Yılmaz. " Akıllı Şehirler Ve Yerel Sorunların Çözümünde Yenilikçi Teknolojilerin Kullanımı ". *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 4 / 2 (Ağustos 2018): 40-57. Erişim 13/12/2022. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2018.4.2.03>
- Köseoğlu, Özer ve Demirci, Yılmaz. "Akıllı Şehirler ve Yerel Sorunların Çözümünde Yenilikçi Teknolojilerin Kullanımı". *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 40-57. 2018. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2018.4.2.03>
- Kutluer, İlhan. "İlm-i Nebât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/134-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Şehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/441-446. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Lu, S. "The Smart City's systematic application and implementation in China". *Guangzhou: Business Management and Electronic Information (BMEI2011) International Conference* (2011), 116-120.
- Milliyet. "Apple watch kalp krizi geçiren adamın hayatını kurtardı". Erişim 21.09.2022. <https://www.milliyet.com.tr/teknoloji/apple-watch-kalp-krizi-geciren-adamin-hayatini-kurtardi-2576313>
- Memiş, L. "Akıllı Teknolojiler, Akıllı Kentler ve Belediye Örgütlenmesinde Dönüşüm". *Yasama Dergisi*, 36. 2018. 66-92.
- Metlioğlu, Seçil Özdemir "Kapital Birikim Süreçleri Ve Şehir Kuramları". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 14/33 (2021).
- Mohanty, Saraju. "Everything You Wanted to Know About Smart Cities". *IEEE Consumer Electronics*. 5. 60-70. 2016. Erişim tarihi 17/12/2022. Doi:10.1109/MCE.2016.2556879.
- MKU. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi. "Ergoterapi". Erişim: 19.10.2022. <http://www.mku.edu.tr/files/4107-773640f5-0034-43e8-9fb0-e211ccad412f.pdf>
- Mülâyim, Selçuk. "Mimari". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/91-95. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Münâvî, Zeynu'd-dîn 'Abdurra'ûf b. Tâcu'l-'Ârifîn. *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi 'i's-Sagîr*. Mısır: el-Mektebetü'l-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1937.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi 'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.

- Okuryazarım, “Askeri Mimari Yapı Çeşitleri”, Erişim 15/12/2022.
<https://okuryazarim.com/askeri-mimari-yapi-cesitleri/>
- Okay, M. Orhan. “Edebiyat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/395-397. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Okuryazarım. “Askeri Mimari Yapı Çeşitleri”. Erişim 15 Aralık 2022.
<https://okuryazarim.com/askeri-mimari-yapi-cesitleri/>
- Öğüt, Salim. “Mahrem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/388-389. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Örselli, Erhan & Akbay, Can. “Teknoloji ve Kent Yaşamında Dönüşüm: Akıllı Kentler”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1). 2019. 228-241.
- Özaydın, Abdülkerim. “Bağdat (Kültür ve Medeniyet)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/437-441. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özdil, S. “Şehirlerimiz Nasıl Akıllanır?”. *İTÜ Vakfı Dergisi* 77(2017), 20.
- Özel, Ahmet. “Cihad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/527-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özkan, İsmail Hakkı. “Makam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/410-412. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özkan, Mustafa. “Osmanlı Türkçesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/483-485. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Park, E. R. “Human ecologyIn Lin”. *The Urban Sociology Reader* (2013), 83-90.
- Pehlivan, Ersoy. “Katılımcı, Sürdürülebilir Bir Akıllı Şehir Hedefliyoruz”. *Fortune Dergisi*, 2017. Erişim 16/12/2022 <http://www.fortuneturkey.com/yol-acin-akilli-sehirler-gelir-45878>.
- Perihan, Muhsine - Aşur, Feran. “Tarihi Kentsel Peyzaj ve Kent Kimliği İlişkisi” *Kent Akademisi* 13/ 1 (2020), 163-175.
- Prezi. “Akıllı kentler smart cities”. Erişim 11.12.2022.
<https://prezi.com/864cel1nnqbo/akilli-kentler-smart-cities/>
- Safranbolu Evleri. “Safranbolu Evleri Hakkında Bilgi”. Erişim 26 Haziran 2022.
<https://www.safranboluevleri.net/safranbolu-evleri-hakkinda-bilgi/>
- Sinanoğlu, Mustafa. “İslâm (Giriş)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sosyal Siyaset Kürsüsü. “Osmanlı Hukukunun Yapısı”. Erişim 26 Haziran 2022.
http://www.sosyalsiyaset.net/documents/osmanli_hukuku.htm#:~:text=Osmanl

%C4%B1%20Hukuku%20%C5%9Fer'%C3%AE%20hukuk,ve%20kanunnamel
erle%20ortaya%20%C3%A7%C4%B1kan%20hukuktur.

Şâhîn, Sedef. “Onkolojik Rehabilitasyonda Ergoterapinin Rolü”. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi* 9/2 (2021), 21-26.

Şener, Raziye Betül. “Kamu hizmeti anlayışındaki değişim ve akıllı kentler”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya (2019).

Şengül, T. “Radikal şehir kuramları üzerine eleştirel bir değerlendirme: Alternatif bir yaklaşıma doğru”. *Âmme İdaresi Dergisi* 33/1 (2000), 31.

Şenol, P. - Kemeç, A. "Dijital Çağın Dönüşen Kentleri: Akıllı Kent-Dijital Kent-Kentsel Yaşam ve Kentsel Politikalar,". *KAYFOR* 15 (2017), 436-440.

T.C. Çevre, Şehircilik Ve İklim Değişikliği Bakanlığı/Akıllı Şehirler, “Akıllı Şehir Nedir?” Erişim 15/12/2022 <https://www.akillisehirler.gov.tr/akilli-sehir-nedir/>

Taşçı, Hasan. “İslâm ve Batı Şehrinde Şehirselleşmenin Kimlik Bileşenleri”. *Şehir Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi* 5/ 2(2012), 52-69.

Terzi, Mustafa Zeki. “Ordu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/357-362. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Terzioğlu, Arslan. “Bîmâristan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/163-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Thinktech. “Yapay et teknolojisi”. Erişim 28.08.2022.
https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1635149130_stm-yapay-et-teknolojisi.pdf?

Tirmizî, Ebû İsâ Muḥammed b. İsâ et-. *Sunen*. thk. Beşşar ‘Avvad Ma‘rûf. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1998.

Tolan, Barlas. *Toplum Bilimlerine Giriş*. Ankara: Murat ve Adım, 1996.

Topal, A. Kadir. “Kavramsal Olarak Kent Nedir Ve Türkiye’de Kent Neresidir?”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/1 (2004), 276-294.

Topdemir, Hüseyin Gazi. “Takıyyüddin er-Râsîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/454-456. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Turut, Hatice - Özgür, E. Murat. “Klasik Şehir Kuramlarından Eleştirel Şehir Kuramlarına Geçiş Bağlamında Şehirleri Yeniden Okumak”. *Ege Coğrafya Dergisi* 27/1 (2018), 1-19.

Türk, Seçil Mine. “20. Yüzyıl şehir kuramları“. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3(2015), 41-49.

- Uçar, Metin. “Bilim, Rasyonalite Ve Piyasa Ekonomisi”. *AÜEHFD* 8/3-4 (2004), 535-557.
- Urry, J. . *Mekanları Tüketmek*. çev. Ögdül, R.G. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Vakıdi, Ebu Abdullah Muhammed b Ömer el-. *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Savaşları* (3 cilt). çev. Musa K. Yılmaz. İlk Harf Yayınevi, 2014.
- Varol, Çiğdem. “Sürdürülebilir Gelişmede Akıllı Kent Yaklaşımı: Ankara’daki Belediyelerin Uygulamaları”. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 26(1). 2017. 43-58.
- Veldet, Hıfzı. *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*. İstanbul: y.y., 1940.
- Watson, Andrew Murray. “Ziraat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/449-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Weber, Marx. çev. M. Ceylan. *Şehir: Modern Şehrin Oluşumu*. İstanbul: Bakış Yayınları, 1922.
- Wikipedia. “Sosyoloji”. Erişim: 16.10.2022. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sosyoloji> .
- Wikipedia. “Suffe”. Erişim 15 Aralık 2022. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Suffe>
- Yediylıldız, Bahaeddin. “Ordu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/367-370. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yesilay. “Teknoloji bagimliliği hasta ediyor”. Erişim 22.10.2022. <https://www.yesilay.org.tr/tr/makaleler/teknoloji-bagimliliği-hasta-ediyor>
- Yıldız, Şevket. *Kurtuba VIII-XIII. Yüzyıllar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Yıldırım, Nuran. “Sabuncuoğlu Şerefeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/358-359. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yörükán, A. *Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2006.